

Bacsányiné Baumberg Gabriella.

(Második közlemény.)

II.

BOLDOG ÉVEK.

(1800—1809.)

KININGER festő estélyén, 1799 október 17. napján² egy férfi lép Gabriella elé: Bacsányi János, a „szellemdús magyar.“³ Mögötte boldogtalan első szerelme, börtönben töltött ifjú évei; most csekély napi-díjas állást tölt be a Bankalministratiónál. Gabriella, az „üvegházi virág, ki eddig konyhanövények közt tengődött,“⁴ ki fázott „a leányság könnyü lenruhájában,“⁵ ideáljára talált Bacsányiban. Érett koruk, emelkedett gondolatviláguk, költői hajlamaik vonzalmukat ifjú szerelmenél értékesebbé teszik. Főképpen szellemük ragadjákkal el egymást. „A léleknek nincs neme!“⁶ mondja Gabriella és soká nyugovó lelkében zúgó harc kezdődik a hatalmasan leigázó érzelmek ellen. Leveleiben, miket mindjárt ismeretségük után sűrűn vált vele, szenvedélyes örömmel fakad ki, majd kerüli választottját, de Bacsányi hirtelen átugorja a barátság korlátait és már december 31-én igéri a jeggyűrű elküldését. Nem testi szépségét szereti Gabriellának; Isten rendelé őt neki, mert véle egyen-

¹ Thaly Kálmán id. cikke nyomán.

² Gabriella Bacsányihoz 1814 október 17-én: „Ma tizenöt éve láttuk egymást először.“ M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz. Horánszky (id. m. 141—142. l.) tévesen számítja vissza találkozásuk keltét 1798-ra. Levelezésük is 1799 őszétől kezdődik. Sőt Gabriella egyik levele szerint még későbbre csúszna a dátum; 1810 október 17-én kelt levél. Ugyanott B. I. 1315. sz. Ennek korábbi levelezésük mond ellent.

³ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

rangúnak alkotá. Gabriella visszautasítja vőlegénye sürgetéseit, hogy esküdjének meg.⁷ Néha egészen elborúl a lelke, töpreng, tépelődik. Elvállalta barátja boldogítását, lesz-e ereje hozzá? Mindent megtenne érte és nem tehet mást, csak írhat! Küldi Bacsányit, menjen, keressen más lány karjaiban boldogságot, ő nem fogja elirigyelni tőle, csak boldogúljon szerelmese. E lelki harcz visszfénye ifjúkori költészete önzetlenségének.⁸ Az meg, hogy e följegyzéseit Bacsányinak olvasni engedte, megint a szerelemre vágyó leányt árulja el, ki hallani akarja kedvese ajkáról a mindenféle észszerű okokkal támogatott lemondásnál, nagylelkűségénél boldogítóbb tiltakozást: akárhogy is, ők el nem szakadhatnak többé.

Bacsányiék későbbi védencze, Hafner szerint a magyar költőnek hatalmas vetélytársa volt: Sedlitzky rendőrminiszter unokaöccse, egy Ohms nevű hivatalnok személyében.⁹ Levelezésükből annyi bizonyos, hogy Bacsányit csak Baumberg Flórián látta szívesen, Baumbergné soha. Mikor az apa betegsége súlyosra fordul, hűn ápoló gyermeke leplezetlenül önti ki előtte szívéét. „Ő maradjon barátod“ így áldja meg a haldokló frigyüket, és Gabriella a jelenethez hozzáfűzi: „Anyám ez-

⁴ Gabriella Bacsányihoz, 1799 november 4. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁵ Keltetetlen levél ezidőből; ugyanaz, ugyanott.

⁶ Ugyanaz, ugyanott; 1799 december 27.

⁷ Gabriella Bacsányihoz 1800 augusztus 1. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁸ Gabriella följegyzései 1800 szeptember 20. Ugyanott.

⁹ Horánszky és forrásai Gabriella első szerelmét rövid ábrándnak mondják, töredékes életrajzának hőisével cserélik föl Bacsányit, mikor a „nem épen szép“ stb. leírást a magyar költőre alkalmazván, ennek vetélytársát is az 1800 utáni időkbe helyezik; úgyszintén a leánynak anyjától való szenvedéseit is Bacsányiért hozott áldozatnak emlegetik (Horánszky id. m. 137–8. l. Szinyei id. m. 100 l.) Pedig sok bizonyíték van, hogy a költő nem Bacsányiért tűrte az önéletrajzban följegyzett üldözéseket. Egyrészt Pichler Karolina leírása Eberlről csaknem szószerint ugyanaz, a mit Gabriella önéletrajza névtelen hősnél találunk, s a mit Bacsányira alkalmaztak. És ki volna más a „Fährlich“, kívül Gabriella együtt játszik színpadon, mint Ebert, akinek színi tehetségéről Pichler Karolina kétszer is megemlékezik. (Denkwürdigkeiten I. 175. és 126. l.) Az 1800-ban írott önéletrajz különben is mint rég elmúlt-ról, úgy beszél a szenvedésekről; ki is jelenti, hogy mindkét ifjútól elfordult örökre. Az se bizonyítma semmit, hogy az önéletrajz szerint az ifjú versben tesz vallomást. Tette ezt Bacsányi is (1799 december 29. Bacsányi emléksora Gabriellához. M. Tud. Akadémia kéziratára. 4°–1411. sz.) De Eberlről is feljegyzi Pichler Karolina, hogy irodalmi hajlamai voltak. Az életrajz hőse kitünő táncos, de tánczoltatott-e Gabriella Bacsányival, mikor 33 éves korában ismeri meg őt és már ifjúlány korában lemondott a tánczról? Legfőbb érv egyébként, hogy Gabriella már sokkal régebb, 1789-ben panaszol verseiben, hogy árgusként őrzik, szemrehányásokkal üldözik bol-

alatt távol volt . . . Erre bejött és beszédünk megszakadt . . .¹⁰ Mikor pedig az apa, negyvenéves szolgálatáért 1800 április 11-én aranylánczot és érmet nyer jutalmul, és erre harmadnap elhúny,¹¹ Gabriella siet értesíteni kedvesét: „Viszontlátásról szó sincs többé . . . Magam is rég kerültem már . . . de írnod kell szorgalmasan.“ Ezt fúzi levele végére.¹²

Baumberg Flórián élete 71-ik évében halt el. Leányát az eset mélyen megrázza. Negyedéven belül anyja halála követte ezt,¹³ nagybátyja is elhunyt 1800—5 között, így marad és áll Gabriella egyedül a világon.¹⁴ Övéi elhagyták őt, ő világot hagyja el. Talán 1800 nyaráról való a leány e levele: „Fivérem! Te társaságbeli összeköttetéseimből kiragadsz, sehova se illek már, csak egy kis kunyhóba, amely a világtól elvon engem.¹⁵“ S hogy attól valóban elszokott, azt egy későbbi levele mutatja: „Régen hozzászoktam már az egyedülléthez.“¹⁶ Mig egyrészt elfordul a világtól, melyben eddig gyökerezett; másrészt férje befolyása alá kerül. Pichler Karolinával csak néha érintkezik, érintkezésüket is Karolina kezdi; 1801 május 15-én „Der Tanz“ című költeményét küldi el Gabriellának, és kéri, engedje meg, hogy e versét új kötetében neki ajánlhassa.¹⁷ Gabriella mindjárt válaszol. Barátnője gyöngédsége melegen érinti lelkét, de viszonzásul csak későbbre ígér maga is költeményt.¹⁸ Karolina e levélre mint barátságuk utolsó jelére emlékszik. Pedig Gabriella még elküldi neki „Amor und Hymen,“ „Die Erinnerung an 10-ten Junius“ és még egy költeményét, ezt Pichler Karolina köszönő soraiból tudjuk.¹⁹ Tekintve, hogy az Amor és Hymen 1807-ben jelent meg, utolsó érintkezésük ez időre tehető. Viszonyukról többé mit sem tudunk, valószínűleg ekkor teljesen megszakadt, hisz Karolina már utolsó föllobbanására sem emlékezik. Pedig a Greiner lány mint Pich-

---

dogtalan szerelméért. (W. M. 1789; 29. l.) Ez ifjú tehát nem Bacsányi és vetélytársa sem lehet egy Bacsányiéval. Csak nem tartott ki a lány mellett 15 évig reménytelenül?

¹⁰ Gabriella Bacsányihoz 1801 április 8. M. Tud. Akadémia R. U. I. M. 4°—82. sz.

¹¹ Gyászjelentés másolata a M. Nemzeti Múzeumban B. I. 1315. sz.

¹² Gabriella Bacsányihoz 1801 hónap nélkül. M. Tud. Akadémia R. U. I. M. 4°—82. sz.

¹³ G. 139. l.   ¹⁴ G. 129. l.

¹⁵ Gabriella Bacsányihoz, év nélkül, augusztus 27. M. N. Múzeum B. I. 1315. sz.

¹⁶ Ugyanaz, 1910 október 4. Ugyanott.

¹⁷ Karolina Gabriellához 1801 május 15. M. Tud. Akadémia L. 4°—141. sz.

¹⁸ Gabriella Karolinához 1802 május 16. M. Nemzeti Múzeum kéziratára.

Külön őrzött levél. A kelet vagy itt, vagy a másik levélnél hibás. 1801 május 15-én küldi Karolina levelét és Gabrielláé 1802 május 16-ról van keltezve. Valószínűleg ez utóbbi levél kelte a téves, mert ez másolat.

¹⁹ A levél kelte év nélkül, márczius 23. M. Tud. Akadémia L. 4°—141. sz.

lerné is fönntartotta széles irodalmi összeköttetéseit, bár Alxinger, Blumaner elhulltak a régi gárdából, Karolina férjének háza az újabb tehetségeknek is megnyílik: Collin, Hormayr, Schlegel A. W., Körner látogatják szalonjait, Madame Staël is ismeretséget köt vele. Ily körben Gabriella sok indítékot nyert volna, bár a XIX. század második tizedében fénykorát élő romantika aligha ragadta volna magával költészetét.

Gabriellát talán csekély jövedelme is távoltartá régi fényes körétől. Kegydíjból élt, melyet édesapja érdemeiért kapott, aztán boldogsága is magába zárkózni készte. Lelkét egészen szerelme tölti be. Házassága előtt papírra veti néhány vívódását: a ráváró új élet rettenetű boldogsággal tölti el. Óh, ha férje zsarnokává válik, ha rabszolgává alacsonyítja őt! „Lánczokat szívesen viselek, de zörgésüket hallani nem akarom.”²⁰ 1804-ben Bacsányit udvari fogalmazónak nevezik ki és 1805 június 5-én a Schotten-templomban oltár elé lépnek.²¹ A következő évek csönd-

Gabriella Bacsányi
gróf. Fürstberg

Bacsányiné aláírása.

ben telnek el. Gabriella szívesen hívja meg magukhoz Baróti Szabó Dávidot, ki örömet fejezi ki, hogy a főpoéta főpoétriát vesz társul magának.²² Persze a látogatásból mi sem lett. E zajtalan évekre

eshetik Bacsányi későbbi visszapillantása; midőn feleségét nehéz napjaikban így biztatja: „Majd bizalmasan, barátságosan fogunk vacsorai, esteli beszélgetéseket folytatni házi boldogságunk ölné.”²³ A már említett F. W. M. írja a költőnk akkori életéről: „Igénytelenül, bár magányos, de tevékeny házi életének körében elégtelen” él.²⁴ 1809-ig csöndben munkálkodik. Ez idő alatt „férjének szellemi iránya, mint az igazán szerető asszonyoknál oly természetes, hatalmasan hatott az övére s így költészetére is.”²⁵ Mert nem kell hinnünk, hogy Gabriella dicsvágy nélkül kötö sorsát Bacsányiéhoz, hogy ő a magyar költőért eldobta saját költői koszorúját.²⁶ Hogy ő tudva ment volna neki a ráváró nyomoruságnak, ez nem hihető, hiszen esküdni sem akar, míg Bacsányi illő álláshoz nem jut. Gabriella emberi nagyságát ne abban keressük, mintha ő talán egy sem hírnevet, sem nyugodt életet nem biztosító jövőnek neki ment volna, hanem abban, hogy mikor alig válnak be reményei, mikor a várt nyugalom, dicsőség helyett prózai életküzdelmek,

²⁰ M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—141. sz.

²¹ Horánszky id. m. 164. l.

²² Abafi *Figyelője* 1882. évf. 395. l.

²³ Bacsányi Gabriellához 1816 márczius 12. M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. I. 1315. sz.

²⁴ G. Bevezetés LXIX. l.

²⁵ Pichler Karolina: *Zerstreute Blätter* 26. l.

²⁶ Horánszky (id. m. 165. l.) így fogja fel.

Bacsányiné Baumberg Gabriella
asszonykori képe.

vergődések és méltatlanságok jutnak neki, hogy mikor nem ülhet Máriaként nyugalomban férje mellett, fölinni annak szellemi kincseit, hanem mint maga nevezi magát: Mártaként²⁷ kell megdolgoznia az anyagiakért, ő akkor se áll kiábrándult szívvel a világban, akkor se tud egy perczig se kételkedni benne, hogy férjét nem jó végzet küldte neki, hogy a szenvedésekért, melyeket miatta visel, gazdagon megjutalmazva érzi magát az ő szerelmében. Gabriella vonzalmának megingathatlan volta lelkének alaptermészetében gyökerezik, de Bacsányi sajátos egyéniségéből is fakad. Hisz tudjuk, hogy a költő ifjúkori szerelmese később is Bacsányin csüggött szívével. Ő — bizonyára egészen öntudatlanul — a legjobb útát választá a női szívhez, mondhatnók mindig odaértve az öntudatlant, szándéknélkül: a legfinomabb taktikával fért Gabriellához.

E nőnek minden lelki szükségét ki tudta elégíteni, mert mindent adott, a mi egy, a maga értékében öntudatos, de külső behatásokkal szemben szenvedő, magábamenekült lelket megnyerhet. Bacsányi rajongással hajlik meg a leány legnagyobb büszkesége: költészete előtt. E legérzékenyebb ponton, lelki élete e kicsúcsosodásában a legmagasabbra emeli őt. A gyöngéd elismerés, magafölbe helyezés, a hódolat, melyik nőnek nem hizeleg? Bacsányi Gabriella öntudatát boldog hullámszázba hozza s már ez magában elég volna a leányt lebilincselni, de e szivetkolduló trubadúri vonás nála a don Juanok biztos hirtelenségével párosult. „Gyors választásra“ készíti, merész föllépéssel kapcsolja magához kedvesét, anélkül, hogy fontolásra időt adna neki.²⁸ A passzív, magános álmokban tengődő léleknek ez kell, az akarattalan bolygónak a vonzó középponti égitest, mely rendszerébe ragadja és útját szabja czéltudatlan bolyongásainak. Gabriella lelkének királyi várát a szenvedések, üldözések, a világfájdalom, bizalmatlanság tüskebokraival vetették körül s ha Bacsányi ezeken magát pusztán áttörni akarta volna, tán soha célta nem ér. De ő hódolva hajol meg, kitépni a tövist; virágot vet helyébe és mikor így könnyűvé tette az utat, úrként vonul be a várba. És lelkük viszonya egy életen át nem változott! Mert Bacsányi végig megtartotta kettős szerepét: szerette, méltányolta, dicsőítette, másrészt irányította, szinte kormányozta asszonyát. Hiszen ha rágondolunk, hogy a költőnek végső gondja is felesége költeményeinek kiadása volt, míg a maga kitüntetésére nem adott semmit, Gabriellához való nagy becsüléséről már tanúságunk van, míg másfelől csak arra kell emlékeznünk, mikor Gabriella bocsánatot kér férjétől, a miért egyik — bizonyára férje

²⁷ Gabriella Bacsányihoz 1810 május 22. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

²⁸ Gabriella följegyzései 1800 szeptember 20.

által nem ismert vagy át nem javított — versét közölni merte.²⁹ Bár éppen e ponton őrzi meg költőnők önállóságát leginkább, e bocsánatkéréshez is odafűzi, francziául, mintha csak lepleket keresne öntudatos föllépésének: „Ismerem teremtet, engedj cselekedni.“ Ugy is névtelen volt a kérdéses költemény.

Bacsányi mindjárt viszonyuk kezdetén magára vette Gabriella lelkének irányítását. És az sem áll, hogy költőnők frigye lett volna közvetlen oka letörésének.³⁰ A lány éppen abban a reményben ment Bacsányihoz, hogy általa költészete föl fog virulni. „Egy ilyen ember társának lenni, kinek mindenhez van érzéke, ami nagy, magasztos, nemes és igaz . . .“ Így Gabriella.³¹ Bacsányi csudálva olvassa kedvese előbbi verseit, de rövid idő múlva ezt halljuk Gabriellától: „Mióta némi okom van ismereteimet tágabbaknak, művészi izlésemet képzetebbnék tarthatni . . . most veszem észre . . . mily kevés költeményem volt érdemes a nyomtatásra szánt kötetbe való fölvételre . . . Teljes átdolgozása ennek, vagy inkább egy részének, (mivel én, szigorú kiválogatásnál csaknem többet mint felét elvettem) egy idő óta ez is a főfoglalkozásom.“³² Ime, Bacsányi szellemének bélyege. Ő kora legműveltebb magyarjaihoz tartozott, művészi izlése tisztult, ítélete biztos volt. Barátai az időben Müller János, a svájcziai történetírója, Collin, Retzer és Rüpprecht költők és bizonyára F. W. M., ki felesége költeményeinek új kiadása elé egy értekezését csatolta s ki nem más, mint Wilhelm Friedrich Meyern, a kiváló szellemű író, kiből Bacsányi az *Értekezések*-ben is idéz,³³ éppen Gabriella versei elé írott cikkéből. Meyern fölfogása a költészetről „inkább a klasszikus régiség szép idejéből, mint a jelenből való volt.“³⁴ Bacsányi igen jól ismerte a német, francia és angol irodalmat, felfogásában, mint Meyern, klasszicizmusra hajlott, a latin klasszicizmusra; az új német irodalomban Schillerért, Goetheért rajongott. És éppen ez időben letek útat Ausztriába a hellén klasszicizmus művei,³⁵

²⁹ Gabriella Bacsányihoz 1810 július 14; ugyanott. Egyébként is számos vonásban lehetne Bacsányi erőszakos természetéről képet adni. Házasságuk azért mégis boldog volt, hiszen jelentéktelen szemrehányások, parancsolgatásokon kívül Bacsányi gyöngéd és elismerő volt neje iránt.

³⁰ Horánszky (id. m. 114. l.) éppen azt állítja, hogy Gabriella műzsája házassága után elhallgatott, holott azután jelent meg a G. és Amor und Hymen stb.

³¹ Gabriella Bacsányihoz 1800 július 20. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

³² Gabriella Pichler Karolinához 1802 május 16. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. Külön őrzött levél.

³³ Szinnyei kiadása 180—182. l. Az idézetek a G. Bevezetése LVI. és XIII. továbbá XLI. lapján.

³⁴ Wurzbach: Biographisches Lexicon 17. k. 183. l.

³⁵ Nagl—Zeidler id. m. 662. l. ³⁶ Ugyanott 666. l. ³⁷ Szinnyei id. m. 183. l.

bár mély nyomot nem hagytak a költészet termékein. Legtevékenyebb hívtük Schreyvogel, ki Jenában Wielanddal, Herderrel, Schillerrel igen jó viszonyban élvén, ezidőben Ausztriába tért.³⁶ Bacsányi és Meyern közelében Gabriella a római költőket kezdi tanulmányozni, másrészt Schillerbe merül el. És hogy mindez Bacsányi kívánságára történik, azt sejteti a magyar költő amaz elve, hogy a poéta jól teszi, ha a vele egy városban él, a dologhoz jólértő férfiúhoz fordul tanácsért; mert több szem többet lát.³⁷ Bacsányi feleségét szellemi részesévé tette: „Te magad is költőnő vagy — írja — és veled elmúlathatok ily dolgokban leveleimben is.“³⁸

Bacsányi kezdettől meg van győződve, hogy kedvese költői hírneve csak ezután nő meg igazán. „Már most gyorsan haladsz a szép, magas cél felé, amelyet nemedből kevés ért el . . . Ezt a férfi mondja neked, kinek ítéletét elvetned nem szabad, mert magad választottad őt Múzsád bírójává.“ Majd az igazi költőkről beszélve: „Megakarom mutatni, hogyan légy azzá; becsületesen, testvériesen próbálom az eszközt kezedbe adni, a mikre neked ehhez még szükséged van . . .“³⁹ Már előbb kérte őt Gabriella: „Vezess engem a te határtalan gyöngédséged járószalagján, jámbor gyermek vagyok, meghitten játszom a lánczokkal, mik naponkint szorosabban fűznek hozzád.“⁴⁰ 1799 december 9-én kapja Bacsányi, a „szkíta Horáczius“, mint őt a leány nevezi, Gabriella első kísérletét, az új irányban: „Das hohe Lied“-et.⁴¹ „Múzsája Mentora“ már másnap válaszol Gabriellának: „Nemsokára nemzedet legnemesebbjei fogják tisztelettel, megindultsággal és szeretettel említeni Gabriella nevé; és egyszer talán az idegennek hamvát is áldani, akinek sikerült az isteni lány szendergő szikráját fölélesztetni.“⁴² Látni, hogy Bacsányi nem volt ment minden büszkeségtől, hogy ily lánynyal léphet örök szövetségre. És csak ilyen nő köthette le Bacsányit, ki a jelentékeny, művelt és tevékeny, a világban is szerepet játszó nőket csodálta.⁴³ Azért mégis „tanítványának“ nevezi Gabriellát, igazi férfimódra; még a csudált leány fölött is szeret kissé felsőséget gyakorolni. Pedig eleinte még szigorú bírója se tud lenni. „A te szép, pompás szaffói ódádat . . . ropant tökéletlennek mondom, Apollra mondom, nem az! . . . A prozódiai hibákat, amiket javítani kell, most megjegyeztem, és mondhatom, számuk nem nagy s az egész darabban változtatni keveset kell . . . Ha nagyobb készséget értél volna el a verselésben, mint eddig! Míg ezt

³⁶ Bacsányi Gabriellához 1816 márczius 14. M. Nemzeti Múzeum kézírattára.

³⁹ Bacsányi Gabriellához 1800 februárius 1. Ugyanott.

⁴⁰ Gabriella Bacsányihoz 1800 januárius 5. Ugyanott. ⁴¹ Ugyanott.

⁴² Bacsányi Gabriellához 1799 december 10. Ugyanott.

⁴³ Bacsányi levele a *Figyelő* 1879. évf. 316. l.

a készséget elnyered, a te mindennap érettebb, gyakorlottabb és teletöltött szellemed is előbbre halad . . .⁴⁴

Bacsányi elsősorban Gabriella verseinek külalakjára akar hatni, „Szivesen választottam volna — írja a leány — kedves versmértékedet, de még igen gyakorlatlan vagyok.”⁴⁵ Majd oly vers forog szóban, melyet ismerünk: „Ich denke dein.“ „Kritikai anatómiára nézve le vagyok kötelezve neked; éreztem, hogy hibái vannak, de a csiszoláshoz nem volt idő.“ Bacsányi két szakaszt követel még a vershez, egy bevezetőt és egy befejezőt.⁴⁶ Így kezd lassan Gabriella költészetének tartalmába is behatolni. A lány kéri is egyszer: ne kívánjon annyi foltozást, ő ki nem állhatja azt.⁴⁷ Ám azért szorgosan követi utasításait, tréfásan írja le sétáját öreg barátjukkal „ki . . . senki más, mint bizonyos Horácziusz . . . mivel most megvagyok bízva Horácziuszt tanulmányozni.”⁴⁸ Ugyanekkor így ír Gabriella Müller Jánosnak: „Fivérem római gondolkozása . . . befolyással van rám.”⁴⁹ Máskor: „Ma más kedvenczem kísért el a parkba . . . Wallenstein táborában ütöttem tanyát Schillerrel együtt . . . ez a nyelv végtelenül hat reám.”⁵⁰

Bacsányi fölolvassa Müllernek Gabriella költeményeit. „Egész el volt ragadtatva. Ma ír Böttnek, hogy minden nyilvános véleménytől műveidet illetőleg tartózkodjék . . . Ő (Müller) bámulja rendkívüli erősedet a magasabb költészetben, nevezetesen a szaffói versfajban . . . azt mondta: láttam Berlinben, mily sokat csináltak Karschinból . . . s mi volt ő a te Gabriellához képest!⁵¹ Bizonyára Müller Németországban akarta Gabriella nevét terjeszteni. A szerelmes pár ezidei levelezésében találjuk említve: Weimarba levél ment, és azután, hogy onnan válasz jött. E levélváltás célja el van hallgatva, eredménye is, azonban valószínűleg összefüggésben van Müller „Bött“-jével. Ez Böttiger lehetett, ki akkor Weimarban folyóiratot adott ki, talán ennek küldött Müller Gabriella verseiből, hiszen Müller Weimarral összeköttetésben állott. Többet erről nem tudunk. A neves történetíró később költőnk új verseit a porosz királynénak is elküldi.⁵²

Mint látni, Gabriellalevelei ez időben hű képet adnak munkásságáról.

⁴⁴ Bacsányi Gabriellához 1800 februárius 2. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁴⁵ Gabriella Bacsányihoz 1800 januárius 31-én. Ugyanott.

⁴⁶ Gabriella Bacsányihoz 1800 július 21-én. Ugyanott.

⁴⁷ Gabriella Bacsányihoz 1800 augusztus 26. Ugyanott.

⁴⁸ Gabriella előbbi levelében.

⁴⁹ Ugyanott, 1801 januárius 2.

⁵⁰ Ugyanott, 1800 augusztus 27.

⁵¹ Ugyanott. Bacsányi Gabriellához 1800 márczius 22.

⁵² Müller János: Sämmtliche Werke (1835) 39. k. 172. I. Müller Bacsányihoz.

1802 körül régi verseit dolgozza át, már előbb hozzáfog újakhoz is és életrajzát is megkezdi; 1800-ról van keletve az akadémiai töredék. Közli néhány költeményét, melyek nyomtatásra sohse kerültek, „Das hohe Lied“ néhány szakát, mely szaffói formában, de nem az eredeti és nem is a Klopstock által alakított mértékben van írva.⁵³ Aztán a hernyócskáról írott bájos apróságot,⁵⁴ születésnapjára írott költeményét.⁵⁵ Kedveséhez intézi kutyája nevében egyik versét,⁵⁶ míg a „Soldatenlied“, mely Gabriella egy későbbi leveléhez van csatolva és ez időből keletve, csak valószínűleg az övé. Mint a Laudonhoz írott dicsőítő dalban, itt is minden dicsőség és háború ellenére csak békére vágyik.⁵⁷

Két verséről tudjuk, hogy ezidőben megjelent: az 1801—1806-ig virágzó Österreichischer Taschenkalender 1801-ben közli „Begleitung“-ját, hasonlóan 1803-ban is hozza Gabriella valamely költeményét.⁵⁸

E békés idők terméke az 1805-ben megjelent „Gedichte“ című újabb gyűjtemény. A kötetnek — mint a bevezetés mondja, — 1804-ben kellett volna megjelennie, I. F. Unger nyomdájában, Berlinben. Valószínűleg Meyern szerezte a kiadót, ki Gabriella verseit díszkiadásban óhajtotta nyomtatni, de Unger halála miatt a kéziratot költőnk visszakéri és újra átjavítva Bécsben adja sajtó alá a Degen-féle nyomdában.⁵⁹

Meyernt klasszikus lelke vonzhatta a bécsi Szaffóhoz, hogy művéhez értekezést csatoljon. Bizonyára egyenesen Gabriellának írta e költői méltatást. Ezt következtethetjük Feuchtersleben költőnek egy későbbi, költőnkhez intézett leveléből.⁶⁰ Az értekezés a költészet lényegén elmélkedve, Gabriellát védelmezi és méltatja. Bacsányinak ez nem volt inyére, ő az ily előrealó feldicsérést általában elítéli az „Értekezések“-⁶¹ ben és különösen felesége kötetére alkalmazza e gáncsot egyik levelében.⁶² „Kérdeni — szól Meyern — hogy lehetnek e költők a női nemben? . . . annyit tesz: lehetnek-e egyáltalán költők? . . . Hogy egy asszony, anélkül, hogy a gyöngédség ellen vétne, beszélhet-e, költhet-e nyíltan szerelméről? — De hát jobb-e a hazug hallgatás, mint az igazság?“⁶³ És határozottan mutat rá Gabriella legfőbb érdemére: „A legnagyobb költészet: a legmagasabb igazság.“ Bacsányi nem kevésbé volt híve a női költészet jogosultságának. Ő Szaffónak bámuloja és a

⁵³ 1799 december 9. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁵⁴ 1800 augusztus 21. Ugyanott. ⁵⁵ M. Tud. Akadémia kéziratára. ⁵⁶ Ugyanott.

⁵⁷ 1816 márczius 14. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁵⁸ Goedeke Grundriss-a szerint. ⁵⁹ G. Bevezetése LXX—LXXII. l.

⁶⁰ Feuchtersleben Gabriellához. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40—141. sz.

⁶¹ Színyei id. m. 173—201. l.

⁶² Bacsányi Gabriellához 1816 márczius 14. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz. ⁶³ G. LIX—LXII. l.

G E D I C H T E
V O N
G A B R I E L L E B. I T S. I. V V I
geb. Bamberg.

*Mit einer Abhandlung über die Dichtkunst
von F. W. H.*

W I E N.
Gedruckt bey J. V. Degen. 1805.

Babergum Gabriella „Gedichte“-inek czimlapja.

nőktől nemcsak költészetet, de a mai felfogásnak megfelelően egyéni, sajátos értékű, a férfiétől különböző költészetet várt, vallotta, hogy bizonyos finomságok csak női lélekben nyerhetnek költői kialakulást. „Oly könnyen, oly játszi-könnyen, oly gyöngéden . . . csak nő . . . dalolhat, költhet, és nekünk férfiaknak ilyes valamiről egészen le kell mondanunk, — magának Wielandnak is . . . Ez nem dicséret és hízélgés, pusztán igazságosság“ . . .⁶⁴ Így fűzi tovább, mikor nevének egy ily könnyed verséről ír. E tisztult elmélettel szemben Bacsfányi nem Gabriellának való versmértéket követelt egyidőben tőle, nem ritka eset, hogy fejlett szellemek elméletben túlszárnyalják, sőt megczáfolják gyakorlati tényeiket.

Meyern Gabriella átdolgozásairól, simításairól is megemlékszik, ő átvitá költeményeit: „hosszabb gyakorlati tapasztalat- és a művészet lényegébe való érettebb bepillantással, mely a barátság és szerelem által nyert kialakulást.“ Mindazt, a mi innen elmarad, a költőnő nem ismeri többé magáénak. Így csak „kis része e verseknek áll az ifjú képzelem szülőiteiből . . . legtöbbször egy önmagába száműzött, környezete és téves összeütközések által gyakran sebzett élet gyümölcse.“ Az egészben „egy önmagával tisztában levő lélek csöndes személyisége“ tükrözik.⁶⁵

„A gáncs, a bírálat . . . múlászthatatlan kötelességem lesz.“⁶⁶ Bacsfányi e későbbi megjegyzése már a jóval korábbi idők meggyőződése. Ő Gabriella ifjúkori költeményeiben csak lépcsőt látott a jövődőlbeli nagysághoz, a *Gedichtebe* azok csak nagy rostálás után kerülnek. A „sokat írás“ nagy ellenzője,⁶⁷ Bacsfányi az Összes Költemények 155 verséből csak 42-t érdemesít az új gyűjteményre. E válogatásban minden elesik, a mi tartalom, külalak vagy más művészeti szempontból ellenkezik költőnőnk Mentorának elveivel.

Csak egyetlen egy pajkos hangú maradt meg a régiekből.⁶⁸ Bacsfányi költészete a nemes komolyságé, ő Gabriellát a „magasabb poézis“-re szánta, és így tőle is komoly hangot kíván, különben ezzel nem fővónását törli költészetének; hiszen Gabriella inkább merengő, mint derős. Külső, ideiglenes értékű indítékokból fakadó költeményei csaknem egyig eltűnnek, biztos érzékkel tartja meg a költőpár azokat, melyek mindig

⁶⁴ Bacsfányi Gabriellához 1816 márczius 14. M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

⁶⁵ G. Bevezetése LXVI—LXVII. l.

⁶⁶ Bacsfányi Gabriellához 1816 januárius 16. M. Tud. Akadémia kézírattára. L. 40—140. sz.

⁶⁷ Bacsfányi Gabriellához 1816 februárius 22 és januárius 8—12-én, M. Tud. Akadémia kézírattára. L. 40—140. sz.

⁶⁸ G. 58. l.

értékesek maradnak. Elesnek a műkritikai, politikai érdekűek, értékük, életük a tisztavirágé. Csak egy marad meg a családtagokhoz frottakból; ⁶⁹ néhány a barátságának szenteltekéből, és szinte harmincz a szerelmi lírából. Bacsányi ezzel Gabriella költői erének szivéig nyúl: legegységibb, legeredetibb szerelmi lírája volt, időhöz legkevésbé kötött értékeket hordva magában. Csak belső élményen, de igazi meglevő élményen alapultak e tárgyú költeményei, a mit Bacsányi követel a jó költeménytől: „ne legyen pusztá költészet, hanem igazi, valódi életből merített helyzet.“⁷⁰ Szerelmi versei közül is elhullanak azok, melyek mindig a kötelességet emlegetik, az egy érzelemből fakadók közül csak egy-egy kerül be, és így nem találni azt a nyomott, egyforma hangot, mely az Összes Költemények nagyrészében uralkodik.

A fölvetett költemények se maradnak a régiben, változtatásukban két iránynyal találkozunk: Gabriella egyrészt újképpen dolgozza át verseit, másrészt visszaállítja oly alakba, melyben azok a Wiener Musenalmanachban megjelentek. Kétségtelen, hogy itt azokat a tévesnek ítélt javításokat töröli, melyeket Bacsányi és Meyern kárhoztattak, s amelyek idegen kéz nyomai az Összes Költeményekben. Így a holdhoz írt költemény megint hosszabb,⁷¹ a mint a W. M.-ban, bár az Összes Költemények alakja határozottan szerencsésebbnek mondható. Hasonlóan Schmerling barátnőjéhez írott verse is újból régi alakját mutatja.⁷² Egyes szavakat is visszaállít: „igen lehangolt“ lantja a Wiener Musenalmanachban, az Összes Költeményekben e helyett „igen szomorú“ áll, 1805-ben ismét „igen lehangolt.“⁷³ Hasonló a költemény, hol a költészet dicsőítését zengi: csak az győzi le az előítéletet, versben szabad őszintének lenni. E világos expozíció után az Összes Költeményekben még két magyarázó sor következik, mely már latinizmusa miatt, de az alapformánál jóval hosszabb szótagszáma miatt is szerencsétlen betoldás volt: a költészet az illem, szokás Cerberuszát elringatja. 1805-ben e két sort újra elveti.

Míg tehát Gabriella versei egyfelől megint régi alakjukat veszik föl, másfelől férjéhez való emberi viszonya finoman szivárog bele régi költeményeibe. Gabriella első szerelme egyénietlen, szenvedő, szinte árny, Bacsányi annál jellegzetesebben lép elénk, Gabriellával a költeményekbe oly verseket vétet föl, melyek csakis azért értékesek, mert új viszonyára találók. A kritika szemére veti, hogy ki is hagyhatta volna „Einladung zum Souper“ czimű versét az új gyűjteményből.⁷⁴ Olvasva

⁶⁹ G. 42. l.

⁷⁰ Bacsányi Gabriellához 1816 januárius 16. M. Tud. Akadémia kézírattára. L. 40—140. sz.

⁷¹ S. G. 54. l. — G. 40. l.   ⁷² S. G. 49. l. — G. 89. l.

⁷³ W. M. 1787; 124. l. — S. G. 259. l. — G. 98. l.

⁷⁴ S. G. 232. l. — G. 73. l.

levelét, melyben a barátjával eltöltött estét — ha szerény is volt a vacsora — ifjúsága aranyálmáihoz sorolja,⁷⁵ megértjük, miért nem hagyta el a költeményt, mely ily egyszerű estének rajza.

Két fordított költeményében, eddig megtartotta az eredeti formát; mint férfi beszél kedveséről,⁷⁶ most viszont, mint nő szólal meg.

Az elsőben az egyénietlen leírást átformálja. Százan énekeltek akkor így kedvesükről; így Wieland: „rózsafényből és liliomhóból szövött“-nek mondja a csudaszép asszonyt és ez olyan kép, melylyel egyre találkozunk. E sablonszerű leírást:

„A rózsában arcza virul rám
A liljomokban kis keze
Ajka a szegfűben pirul rám
Tulipánban tarka meze.“⁷⁷

most átformálja. Az ő „komoly alakja“ jelenik meg neki: „Arczát megsápasztotta bánat, de vágyamnak kétszerte szebb.“ Ugyanígy a másik költeményben, míg egykor arról panaszkodik: „Ő szeret . . . , de nekem, nekem nem eléggé nagyon,“ mert egy keményebb vonásban Bacsányi lép elénk: „Ő szeret! és — büszkébb semhogy bevallja.“ Az „Impromtu“ ezen sora: „Adolfom nincs velem“ most „. . . Ő nincsen itt, Barátom, Mindenem!“⁷⁸ Ismerve leveleit és új verseit, mindez csupa Bacsányiról vett vonás: Ő a „Tanító, Barát, Férj“ egy személyben,⁷⁹ Ő a büszke, komoly ideál. Megváltozott életfelfogást tükröz néha egyetlen szó: „Önmagunk élvezésének“ nevezte a magános lány, a lemondó szív, a visszavonulást, „öncsalás“ lesz az a menyasszony, asszony boldogságot késtelt szívének.⁸⁰

Bacsányihoz való szerelmét visszavetíti még a múltba is, annyira hatalmat vesz az rajta. Mintha e szerelem már a kedves jötte előtt tárgytalanul lobogott volna:

„E gyöngéd, öntudatlan érzemény Nem sejtve még, mi sorsra nő meg, — — — — — Ugy ért, szentelve a jövőnek	Hogy elnyerhesse hí erény, A legméltóbbnak a föld kerekén Győzelmi koronába drágakőnek.“ ⁸¹
---	--

⁷⁵ Gabriella Bacsányihoz 1800 februárius 5. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁷⁶ G. 108. l. — S. G. 24. l. — továbbá G. 30. — S. G. 198. l.

⁷⁷ Eredetiben: Ich seh' in Rosen ihre Wangen
Ich seh' in Lilien ihre Hand,
In Nelken ihre Lippen prangen
Und in den Tulpen ihr Gewand.

⁷⁸ S. G. 11. l. — G. 39. l. ⁷⁹ G. 146. l. ⁸⁰ S. G. 165. l. — G. 77. l.

⁸¹ Eredetiben: Sich selber unbewusst . . .
Noch unbekannt mit ihrem seltnen Loose,
— — — — —

Másirányú változtatás a reflektáló elemek betoldása, nem éppen szerencsésen.⁸² Rövidítés közben gyakran összeforgatja a szakaszok azelőtti rendjét.⁸³

Kifejezéseiben igyekszik emelkedettebb lenni. Bacsányi főleg ezeket javítja magyar költőkben is.⁸⁴ Szerinte a középszerűnek, „mint nem szépnek és nem jónak, a poézisban nincs helye.“ „A szépítés, nemesbítés vagy eszményítés . . . a mi dolgunk, művészi kötelességünk és legyen is, maradjon is az.“⁸⁵ Gabriella is igyekszik ünnepélyesebb lenni: „Ach!“ írja „Leider“ helyett,⁸⁶ „hohen Wert“-et helyett csak „Wert“ helyett, amint a „hoch“ szót most folyton alkalmazza. (Hochgefühl, stb.)

Egyes halvány képet tesz néha világossá egyes szó változtatásával, például itt:

„So lang die Ros' am dunklen Strauche glühte“ . . .

Most:

„So lange sie noch frisch am Strauche glühre“ . . .⁸⁷

A költemény további menete javálja, hogy a rózsa üdesége legyen kiemelve ellentétéül a későbbi hervadásnak. Másutt „die im Zwang verschwundene Zeit“ helyett „die im Zwang durchbrachte Zeit“ áll és ez a jellemzőbb, mert kényszerben inkább magunk küzdjük le az időt, mintsem tűnik az.⁸⁸ Ily finom kidomborításokban méltán keressük Bacsányi kezét, ki például az 1816-ban megjelent „Schillers Bild“ ezen két sorát:

Te drága kép! Át e szomorú éltén — Ragyogj nekem.⁸⁹

elítéli és megrója, mert a költőnő itt már nem az arczképről, de a költő szellemi képéről beszél; és most már nem tudjuk, melyik kép ragyogjon előtte; az olvasó az arczképre gondol. Gabriella megfogadja tanácsát. Az akadémiai kéziratos gyűjteményben így állnak e sorok:

Te dicső szellem! át e pusztá éltén — Ragyogj nekem.⁹⁰

So reifte sie, der Tugend einst zum Lohne
Als Preis für Treu und Redlichkeit,
Als Kleinod für die Siegeskrone
Dem Würdigsten der Sterblichen geweiht. (G. 1—3.)

⁸² S. G. 174. l. — G. 50. l.; hasonlóan S. G. 111. l. — G. 71. l.

⁸³ S. G. 138. l. — G. 81. l.

⁸⁴ Horánszky id. m. 503—534. l. Bacsányi bírálata a „Kesergő Szerelemről“.

⁸⁵ Szinyei: Bacsányi irodalmi működése. M. K. Sz. 1898. évf. 154—188. l. — Czeizel János: Bacsányi jegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez; a lőcsei főgimnázium 1900—901. Értesítője 3—4. l.

⁸⁶ S. G. 102. l. — G. 62. l. és S. G. 138. l. — G. 81. l.

⁸⁷ S. G. 299. l. — G. 23. l. ⁸⁸ S. G. 17. l. — G. 34. l.

⁸⁹ Eredetiben: Du liebes Bild! Schwebst nun durchs trübe Leben — Mir leuchtend vor. Aglaja. (Bécs, 1816.) 84. l.

⁹⁰ Eredetiben: Du Geist des Edlen! Geh durchs trübe Leben mir leuchtend vor.

Hogy a költő a legcsekélyebb dolgokban is férjét követte, azt érdekes apróságból látni: 1800-ig kiadott költeményeiben a személyes-névmások mindig kicsiny betűkkel voltak írva. Bacsányi Kisfaludynak írja, hogy ha „kedveséről szól, azt írja nagybetűvel.”⁹¹ Az új kötet minden személyhelyettesítő nevet nagybetűvel ír: Ő, Téged, Ti, Mindenem!⁹²

Verstani szempontból a Költemények haladást nem mutatnak. Bacsányi nem vette észre Gabriella formagyöngeségeit. „Költeményeid prozódia és versszerkesztés tekintetében oly tökéletesek. Schiller és Goethe egy-egy hibája nem igazolhat annál egy rossz verslábat, ki gyermekkorra óta a versmértékben oly tökéletes volt.”⁹³ Sőt figyelmezteti „A rím és értelem együtt maradjon, és a szolgáló ne akarjon asszonyának parancsolni.”⁹⁴ Ez elvét Bacsányi magyarul versbe is foglalta, és őt, a ki azért mégis igen gondos volt a formában, felesége csengő rímei, könnyen folyó sorai vesztegették meg.

Az új versek költőnk lelkületében egy lépéssel tovább visznek: a boldogtalan szerelemből a nyugalom révébe jutott az 1800-adik év felé. Ám e nyugalom újból megszakad. Az új lelki élmények új vonással gazdagítják költészetét:

Józan okoskodás ime már nem elvem.
Csak te óh szerelem! . . . Ki foglyodul ejtél.⁹⁵

Valóban alig tud más tárgyat kapni, mint boldog szerelmét. Nyugtalan elborúlásaiból fakad néhány verse, bánatát titkolja, csakhogy Őt ne szomorítsa.

Ám ha fölnyilik ajkam szóra egyszer
Vagy tán megszakad lassú kinban éltem
Akkor megtudod — csak Te, drága Testvér!
Bússzavú titkom.⁹⁶

⁹¹ Horánszky id. m. 511. l. Bacsányi bírálata a „Kesergő szerelemről.”

⁹² S. G. 9. l. — G. 16. l. Hasonlóan: S. G. 54. l. — G. 40. l. stb.

⁹³ Bacsányi Gabriellához 1816 januárus 17. M. Tud. Akadémia kézirattára. L. 40—140. sz.

⁹⁴ Ugyanaz. Ugyanott 1816 januárus 28.

⁹⁵ Eredetiben: Kalte Weisheit ist jetzt nicht meine Gefährtin.
Liebe beherrscht nur Liebe! mein ganzes Wesen. (G. 120. l.)

⁹⁶ Eredetiben: Bricht einst aber die Zeit des Schweigens Siegel
Oder nagender Gram des Lebens Knospe:
Dann erfährst Du es Bruder! bald, und nur Du
Duess mein Geheimniss. (G. 105. l.)

E magába vonuló szenvedés még a múltak hangulata, „ugyanazon hangulatban vagyok — írja ismeretségük elején — egészen abban, mint mikor Schmerling Rózália barátnőmnek írtam! . . . Hadd hordozzam egyedül bánatom!”⁹⁷

Mint hosszas fázás után meleg szobában jobban didergünk, lelke nem tud még örülni. A viszontlátás csak mint fölczikázó villám világít be lelkébe és tovaszáll! De az Ő szeme mint az örök kibékülés napos derüje tekint reá. Gabriellát mély csüggedéstől szabadítja meg új szerelem: kétszer is fölvetődik költészetében az árny: Ő végét kívánta életének.⁹⁸ Pedig diadalmaskodott boldogtalan szenvedélyén: a nyugalmat elérte és íme, itt bepillantást enged lelkébe, mely nem aszkézisra, nem magának-valóságra született.

Hogy átjárja, hogy lebilincseli az új szerelem! Távol kedvesétől nyugtalan sóvárgás epeszti, mindig rágondol, oh, elsovrad a vágtyól! „Ah jöjj, lelkemnek napja, üdvössége!”⁹⁹ Ez a boldog várakozás, ez a beteljesülésekért való epedés, e csillapítást esengő szerelem mi más, mint a hajdani lemondó vezeklés! E szerelem reális; Bacsányi nem az elérhetetlen csillag, a kire Gabriella mint megvíthatatlanra néz, ő a húsból, vérből való férfi, kiért csak karját kell kinyújtania. Mint ember és egyén, nem mint ábránd és elvont ideál lép ő elénk. Mily jellegzetes a kép, a mit kedvese róla ad, mily hű, csak épp a szerelmes nő gyöngéd elfogultságának enyhe fátyola esik rá eszményítésül: „Ő az! kiált fel képe láttára:

Nézd, mint hullnak fűrtel, nézd csak az enyhe szemöldök
Nyájasan íveli fönt kémlő büszke szemét.
Homloka egy helyt gondolatoktól mélyre beszántva —
Ámde megenyhíti ezt ábránd, méla vonás.
Óh! és büszke önérzete melylyel néma nyugodtan
Tűrni tud és daczol is minden földi csapást. . .¹⁰⁰

S e test, e lélek örökké övé, a legszentebb jogon: a szerelmi jogán! A nyugtalan aggódás, mely házassága előtt rettenté, költeményeiben sohse tükrözik, „tisztán, vidáman, mint tavaszi nap“ kel föl

⁹⁷ Gabriella Bacsányihoz 1799 november 11. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁹⁸ G. 120. l. 137. l.   ⁹⁹ G. 143. l.

¹⁰⁰ Seht, wie Locke sich schmiegt! Wie dem Zeichen des Friedens vergleichbar
Über dem forschenden Aug' freundlich der Bogen sich wölbt!
Jene Furche der Stirn, des stillen Tiefdenkers Gepräge
Mildet sich durch das Gemisch schwärmender Nachtfantasie.
Und der erhabene Stolz! gegründet auf Selbstgefühl, duldend
Ruhig und trotzend zugleich jeglicher Laune des Glücks.

(G. 101. l.)

most minden hajnal, kéz a kézben, mennek át az életen, háziasságával, szellemével egyaránt az ő boldogságát fogja művelni:

Oldaladnál gyakran hadd lehessek!
 — Ott csalás, gonoszság el nem érhet —
 Gyógyító kezemmel fátylat vessek
 Száz sebiinkre, mit ránk mért az élet.¹⁰¹

E boldog, tiszta szerelemben való egyesülés sohse érzéki; és tisztán emberi szempontból nemesebb érzés, mint ama magába menekülő lemondás volt, mely az sehova sem vitt, ez meg egy tettekben gyümölcsöző életküzdelemre vezetett. Gabriella ott talán eszményibben szeret, mintegy csak maga áll szerelmével a színen, míg most szerelme tárgyával egyszerre lép föl, de e szerelem értékesebb kincseket adott neki. Ő férjében nemcsak kedvest, de barátot, a ki őszinte, fivért, ki békésen osztozik, tanítót, ki irányít, szerelme, ki önérzetes és mégis gyöngéd, egyszerre egész embert kapott. Mily büszke ő e férfira! Fenyő az az erdőn a törpe fák között, ha fejedelemnő volna, sem választana mást. Mintha Horácziusz Lydiáját hallanók: Mig kedvese szerette „fényesebben élt Iliánál,“ azaz Ilión királynéjánál. Gabriella e néhány csöndes évben tengerszenvedésének¹⁰² jutalmát már megtalálta.

Költeményei e pár vonásában Gabriella az asszonyszív legnemesebb valóját csillogtatja. A boldogabb, bátrabb, büszkébb szerelmet, mely minden egyéni bája mellett öröknői. Melyik asszony nem szenvedett titkon és mutatott derült arcot a kedvesnek? Ez nem áltatás, de neánts-virágvonás; mely érezteti velünk, hogy bizonyos fájdalmainkat férfi enyhíteni, de érteni se tudja; nem színlelés, de gyöngédség: „Tanácsolni tudnál, segíteni nem,“ mondja Gabriella.¹⁰³ Lényének másrészt teljes fölolvadása férje lelkében, ki mindene, kinek mindent kell adni, a hajdan egész udvar fölött uralkodó lánytól szinte megható és mosolyra fakaszt naiv büszkesége: Az ő férje a világon a legderekkabb!

Ezzel szemben fájdalmas két kép az atyjáról és nagybátyjáról írott költemények, melyekkel a két drága vérét sírba kíséri.¹⁰⁴ És hogy Gabriella lelkében a balsejtelem fullánkja ott lappangott a boldogság ifjú mézében, azt éppen atyjáról való álma sejteti, melyet itt megénekel. A kedves halott megmutatja jövőjét, mely nehéz szenvedésekkel vár reá. Talán anyja átka nem hagyta pihenni szivét, hogy ilyeneket álmodott: a várt, remélt boldogság küszöbén.

¹⁰¹ Eredetiben: Lass mich oft an Deiner Seite weilen,
 Unerreicht vom argen List und Trug, —
 Leise schonend all die Wunden heilen
 Die das Schicksal unsern Herzen schlug!

(G. An meinen Gemahl.)

¹⁰² G. 146. l.

¹⁰³ G. 103. l.

¹⁰⁴ G. 137. és 129. l.

Néhány vonást kell kiemelnünk az új versekben: a Schiller-rajongás költeménye e ihleti Gabriellát: „Schillers Gedichte.“¹⁰⁵ A költemény Schiller „Das Ideal und das Leben“-je hatása alatt készülhetett: a halandó, ki megistenítve érzi magát az isteni hivatás által, Gabriellát is magasratörésre készíti. E költemény egy sorát Gabriella más versében is fölleljük, maga tán észre se vette; Schiller: „Holdak változnak, tűnnek nemzedékek.“ Gabriella: „De hónapok változnak, tűnnek évek.“¹⁰⁷ „Nem álom az erény!“ kiált föl Gabriella, mint Schiller: „És az erény, ő nem pusztá szó!“¹⁰⁸ Bizonyos, hogy a nagy költőnek erősen kidomborodó nemes etikája volt Gabriellára oly vonzó, a miről később a „Schillers Bild“ című versben vallomást is tesz.

Goethe se hagyta hidegen költőnők szívét. Két költeménye vall a nagy mesterre, az egyik: An Ihn!¹⁰⁹ Eredetileg „Ich denke dein“ volt a címe, de Bacsányi a költeményhez kezdő és befejező szókat kívánva, a kezdősor címűl nem állhatott meg, mert új alakjában a második szakaszt kezdi. A versforma Gabriellától eddig sohse használt: 10—4—10—6 szótagú négysoros szakasz keresztrímmel. Ez Goethe „Nähe des Geliebten“ című költeményének formája. A tartalom csaknem ugyanaz. Csakhogy míg Goethe-nél a természetnek csak ragyogó vagy rejtelmes képei sorakoznak együvé; míg nála fokozatosan válik a kedves sejtelmes visszaálmódása végül a valódi jelenlét utáni vágy szenvedélyes kitörésévé; Gabriella vihart, villámot, esős virradást, rózsák pergését kapcsolja össze a szüntelen sóvárgással és nem tart fokozatot, mely által Goethénél úgy hat a végső felkiáltás: „Óh, lennél itt!“ mintha lassan bomló virágot végül hirtelen pompába feselni látunk. E költeményre egyébként talál Gabriella mondása: „Mert a mi szívből jő, az szívre is talál,“¹¹⁰ e gondolatot Goethe már mástól, Friederike Bruntól vette, így került az Gabriellánál már harmadkézbe. Hogy forrása Goethe volt, valószínű, mert Gabriella olvasságta a göttingai almanachot.¹¹¹

¹⁰⁵ G. 117. l.   ¹⁰⁶ Schiller: Abschied vom Leser.

¹⁰⁷ Eredetiben: Doch Monde wechseln, und die Jahre fliehen.

(Kiadatlan versgyűjtemény az Akadémiában. R. U. J. M. 40—82. sz.)

Schillernél: Monde wechseln und Geschlechter fliehen.

¹⁰⁸ Eredetiben: Die Tugend ist kein Traum! (G. 137. l.)

Schillernél: Und die Tugend, sie ist kein leerer Schall!

¹⁰⁹ G. 143. l.

¹¹⁰ Gabriella kiadatlan versgyűjteménye. Rendezett gyűjtemény. IV. könyv. M. Tud. Akadémia kéziratára R. U. l. M. 40—82. sz.

¹¹¹ Gabriella Müller Jánoshoz 1801 januárius 2. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. l. 1315. sz.

Egy másik költeménye egészen Mignon panasza: „Ne szólnom, hallgatnom parancsolj“ . . . stb. A titok, mely bevallatlanul emésztí lelkünket: ez ihleti Gabriella költeményét: a boldogtalanság, mely nem kereshet a barát ölén enyhülést, e természet ezzel szembeállítva. Goethénél a fölbuggyanó forrás az ajak megnyitására kész, ám hasztalan: Gabriellánál a tiszta patak suttogja el árúlón gyöngéd panaszát, míg ő neki hallgatnia kell.¹¹²

Talán szintén Goethe hatására, ha közvetve is, — változott meg Gabriella fölfogása a természetről. Maga a kijelentés, a mit most tesz:

Szép vagyok természet halotti díszben
Szép, ha még komor is, ha ünnepélyes!
Nékem éppen szebb a virágos, ifjú
Zsenge tavasznál.¹¹³

már haladást jelent. E költemény az őszi alkony rajza, az esőfellegek, a viharszéttörte cserfa, a bagoly bűgása; mindez elég szemléletes képpé olvad össze. A vihar, mely egyébiránt egyszer már a S. G-ben is szerepel, most újra ihleti:

Rádgondolok, mikor sebes vihar kel
Villám cikáz.
A fákról lombot, szirmokat kavar fel
S a földre zúgva ráz.¹¹⁴

E különben hangulatos, dallamos verse a Wiener Musenalmanachban is fölbukkanó hibáját mutatja: Inkább szobában, mint a szabadban születnek természeti képei. Amott tavasszal gyümölcssterhes földről beszél,¹¹⁵ itt meg így szól:

És téged látlak, hajnal hogyha szürkül;
Még int a hold.
Bús esőverten, üde lombja nélküli
A rózsá elhajolt,¹¹⁶

¹¹² G. 105. l.

¹¹³ Eredetiben: Schön bist du o Natur! auch jetzt in deinem
Sterbekleide, wenn gleich so ernst und feierlich!
Meinem Auge schöner als selbst im holden
Schmucke des Frühlings. (G. 113. l.)

¹¹⁴ Eredetiben: Dein denk ich auch, wenn sich Gewitter türmen
Und Blitze dräun,
Wenn, rasch durchsaust von fürchterlichen Stürmen
Die Bäume Blüte streun. (G. 143. l.)

¹¹⁵ W. M. 1785; 13. l.

¹¹⁶ Eredetiben: Ich sehe dich, wenn mir der Tag schon grauet
Der Mond noch winkt,
Und dort im Busch, vom Regen übertauet
Die Ros' entblättert sinkt. (G. 143. l.)

A hold fönt van, a rózsa mégis esővert, bár nem éppen lehetetlen kép, de magyaroznunk kell és a magyarázat elüzi az egyszerre való megjelenítést. Olyan kép ez, mint az athéni síró malacz: nem a normális, de kivételes eset és ezért — ily alakban — nem művészi. Csak úgy volna az, ha valamely előző vonásból már sejthető volna, hogy egy eső utáni kép következik, de erre semmiből se következethetünk.

Ennyi újat adnak Gabriella új versei. Tartalmuk más alakba öltözik, mint ifjúkori költeményeie. Gabriella e költeményeit egész más szemmel nézi: amazok *dalok* voltak, ezeket *ódáknak* hívja. Bacsányi ehhez illőnek leginkább a klasszikus formát tartotta. Gabriella nem is tanult sokat mesterétől, Horácziustól, bár a „római észjárás“ dicsőíti. Kátót, Lucius Junius Brutust, Ariont delfineivel¹¹⁷ és az Olimposzt¹¹⁸ emlegeti¹¹⁹ is, azért csak magából merít most is egészen, „római gondolkozás“ helyett nála csak római külsőre találunk. Ez sem teljesen új nála, mert már az Összes Költemények-ben is találunk két klasszikus mértékben írott verset.¹²⁰ Nagyobb számmal azonban csak itt találkozunk velük. Bacsányi egyébként — bár Kreskayval, Verseghyvel szemben a klasszikus versmérték védelmezője — azért meg van győződve, hogy a most élő és virágzónyelvek közül egy sem követheti a tökéletes római mintákat; mert tökéletes prozódiaival egy se bír, kivéve a magyart.¹²¹

Gabriellának hat költeménye van klasszikus formába öntve, egy disztichonba, melyet Bacsányi is használt;¹²² de a többinek mértékét a magyar költőnél nem találni, ő ugyanis Horácziusz és Klopstock példájára többnyire alkaioszi mértékben írt.¹²³ Gabriella e mértéket egyetlen későbbi ódájában használta, míg most többször választja a kis szaffói alakot, még pedig a mint azt Klopstock átalakította.¹²⁴ Másutt a harmadik láb daktiluszát mindenütt a második láb helyére teszi és így Catullus kedves formájában, a phalaecius hendecasyllabusban látszik írni, a bezáró adoniszi sor azonban az eredeti szaffói strófára utal.¹²⁵ Ezt már nem találjuk Klopstocknál. E formák Horácziusnál nem fordulnak elő.

A kritika nem fogadta szívesen a költő újabb irányát s ő maga is később nem igen írt klasszikus mértékben.¹²⁶ Nem volt nagy művész benne és csak Bacsányi elve — mely a németségől a tökéletes pro-

¹¹⁷ G. 103. l.   ¹¹⁸ G. 132. l.   ¹¹⁹ G. 132. l.   ¹²⁰ S. G. 6. és 12. l.

¹²¹ Szimyei id. m. 197. l.

¹²² Elegia 1788 és Mantua 1799. (A Toldy-féle kiadás 12. és 60. l.)

¹²³ Egy nevendék bikkához. Tünnődés. (U. o. 35. és 47. l.) Vesd össze 1816 januárius 16. levelével, M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 4°—140. sz.

¹²⁴ G. 103. és 113. l.   ¹²⁵ G. 105. l.

¹²⁶ *Annalen der Literatur und Kunst* etc. (Bécs, 1805.) II. k. 376. l.

zodiát megtagadja — érteti meg velünk, hogy ő felesége készségével meg volt elégedve, mely ilyen sorokat adott: „Jene Furche der Stirn des stillen Tiefdenkers Gepräge . . .“ Mi jögon áll a Tief helyén? Természeténél, helyzeténél fogva hosszú, itt a daktilusz második rövid szótagjának helyébe lép. E formák már a szellemnek se feleltek meg, melyet takartak.

Gabriellától 1807-ben hosszabb lélekzetű költemény jelenik meg: „Amor und Hymen, ein Gedicht zur Vermählung einer Freundin.“ A kis munka, mely állítólag 40 oldalra terjed, valószínűleg nem maradt fenn.¹²⁷ Még abban az évben szó esik róla s a bírálat kiemeli a forma báját, a világos allegória vidám szellemét, hamiskás élceit, de végső értékelését azidőre halasztja, mikor az teljes befejezést nyer.¹²⁸ Gabriella e költeményét utolsó igazi költői sikerének kell mondanunk és Schindel bizonyára kora felfogását tolmácsolja, mikor e művét, mely „élc és báj“ által kitűnő, a költőnő legsikerültebb alkotásának mondja.¹²⁹

Ezidőből való még a Teréz császárné halálára írott hosszú, de töredékben maradt költeménye. Az 1807—11 között virágzó Apollonban 1808-ban és 1809-ben találkozunk költeményeivel.

A Bacsnányi-pár életében most oly fordulat áll be, mely Gabriella lelki békéjét fölírzza, őt magát csöndes munkaköréből kiragadja.

(Nagyenyed.)

Berde J. Mária.

¹²⁷ A berlini „Auskunfts-bureau der deutschen Bibliotheken“ értesítése.

¹²⁸ Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaisertumes (Bécs, 1807.) I. k. 267. l.

Az erdélyi könyvtárakról.

(Az EME. 54-ik közgyűlésén, 1912 márczius 31-én tartott előadás.)

Erdélyi könyvtárakról szólván, követnünk kell a skolasztikusoknak elavult tanácsát és minden félreértés elkerülése végett meg kell állapítanunk, hogy nem feledkeztünk meg az únióról s így ez összefoglaló elnevezésen a minket közelebbről érdeklő *erdélyi* könyvtárakat, mint a nagy magyar közművelődés szerveit, fogjuk vallatóra.

Az erdélyi könyvtárak szerepe nemzeti közművelődésünkben különös jelentőséget nyert, mert azok itt nem csupán a műveltség, hanem kifejezetten a *magyar műveltség* szolgálatára vannak rendelve. Míg a nagy magyar Alföldön könyvtáraink a szellemi élet terjedését, Dunántúl a régi műveltség mélyülését, a Kárpátok éjszaki karélyában a magyar műveltség erősítését és terjesztését szolgálják, Erdélyben e kötelességek mindenikét végezniök kell s még azonfelül más egyebet is: versenyt állani a régi szász műveltséggel és irányítani a most keletkező oláh művelődési törekvéseket. A könyvtárak Erdélyben nem csupán a műveltség s a magyarság terjedésének eszközei, mint a Királyhágón túl, hanem egyben a nyelvben és hagyományban idegen műveltségekkel küzdő magyar szellemnek fegyverei is. Éppen ezért az erdélyi könyvtárak ügye az egész magyarság ügye, fejlődésük biztosítása az únióban foglalt kötelesség teljesítése. Látni való tehát, hogy nem a mindig szemünkre vetett szeparálódás, hanem a soha fel nem ismert únió szolgálatában fáradozunk. Mi jobban tudjuk és világosabban látjuk helyzetünket és föladatainkat és így a mi kötelességünk szót emelni mindenkor és mindenütt, a mikor és a hol nemzeti műveltségünk érdekében vélünk cselekedni. Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése ilyen hely és alkalom és itt és ma kétszeresen érdekelhet bennünket az erdélyi könyvtárak kérdése.

Egyesületünk alapításától kezdve féltékenyen gondozta könyvtárát s az már eddig is jelentékeny szolgálatot végzett a hazai műveltség javára. Illő tehát, hogy egyszer-egyszer körül is tekintsen, de szükséges is, hogy időnkint, a napi munka robotját megszakítva, mintegy maga ellenőrzésére és további teendői tisztázására, felsőbb rendeltetése felől elmélkedjék. Az ilyen elmélkedésnek mindig van valami haszna, mert kritikával és a kritika mindig etikai énünk vallomásra bírásával jár.

„Annyira gyorsan élünk, annyira elfoglal a jelen és a jövő, hogy a fejlődési fokok szerves kapcsolatának kutatására vagy éppen méltatására, nem igen fordítottunk gondot.“¹ Ezt a szemrehányást ma is joggal lehet tenni, de mi nem akarjuk magunkra venni, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület közművelődésünk érdekeit hosszú ideig és egyedül jóval korábban képviselte, mint arra az anyaország gondolt. Természetesen, mert napról-napra látta, hogy jelenünkre jövőnk biztosítása érdekében egy sem fontosabb, mint közműveltségünknek buzgó szolgálata.

Erdélyi könyvtárakról akarván szólni, ismernünk kell azoknak régi és mai állapotát, nem csak egyes könyvtárakét, hanem az egész könyvtári világot, mely ma Erdélyben nemzeti közművelődésünknek egyik legfontosabb szerve. Természetes e világ rajzát megkivánni, de igen bajos megcsinálni; igen sokkal könnyebb megígérni, mint a tett ígéretet beváltani.

Természetes, ha az únió óta az erdélyi könyvtárakra vonatkozó külön fölvételek nem történtek. Pedig ha már ilyen munkát nem történt, nem ártott volna, ha az egyetlen könyvtári statisztikában, mely hazánkra vonatkozik, az Erdélyre vonatkozó eredmények külön lettek volna csoportosítva. Való, hogy 1848 óta a politikai Erdély megszűnt, de az erdélyi kérdések a mindennapi életben ma is állandóan szönyegre kerülnek s legnagyobb részükben ma is megoldatlanok, vagy csak elméletben vannak megoldva.

Az erdélyi magyarság művelése, tehát anyagi és szellemi értékeiben való megerősítése, elsőrendű politikai föladat, mely nem merülhet ki iskolák létesítésében, hanem más művelő eszközök támogatására és megteremtésére is kényszerül. A politikai, közgazdasági, vallásügyi és iskolai teendőknél túl, főleg a nép művelésében és a társadalmi művelődési igényei ellátásában kell szorgoskodni. Ez utóbbiak között első sorban a könyvtári és múzeumi munka áll s másodsorban az iskolán kívüli oktatás. Két oly nagy terület s oly fontos föladat, melynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ha igaz az a köztudomású valóság, hogy a közműveltségnek egyik legjobb mérője a könyvtárak állapota, közművelődési politikánknek már réges régen meg kellett volna állapítani, hogy *Erdély magyarsága és műveltsége egy* és réges régen reá kellett volna magát vetnie arra, hogy műveltségét politikai érdekből és erején felül is gondoznia kell. Ezért fontos az erdélyi könyvtárak állapotának megismerése s ezért igen jó lett volna, ha az első magyar könyvtári statisztikában az erdélyi könyvtárakra mutató eredmények

---

¹ Wlassics Gyula elnöki megnyitója a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Szombathelyen tartott ülésén. Wlassics Gyula Elnöki megnyitó beszédei (Budapest, 1912.) 44. l.

külön lettek volna csoportosítva. Az erdélyi könyvtárakra vonatkozó adatok csoportosítása most történik tudtunkkal legelőször. Ezek az adatok 1884 december 31-ikére vonatkoznak, tehát Erdély könyvtárainak 1885-iki állapotát ismertetik.

Elemzésök akkor is igen tanulságos lett volna s talán arra is jó lett volna, hogy a közfigyelmet Erdélyre irányítsa. Azóta nagy idő múlt el, de tudtomra senki sem foglalkozott e szempontból György Aladár eredményeivel. Azóta jó negyedszázadot haladtunk, de Erdély közműveltségének tudatos irányítását és ily intézményeinek tervszerű gondozását ma is nehezen várjuk. Jobb későn, mint sohasem s így még most is időszerű György Aladár adatainak összefoglalása és a mennyire lehet, mai állapotunkkal való összevetése. Igaz, hogy ezek az adatok a ma szempontjából elavultak, de mint összehasonlító anyag, igen használhatók és igen becsesek. 1886 óta egyetlen ily munka sem készült, tehát még mindig ez az első és egyetlen forrásunk, melynek éppen az adja meg különös jelentőségét, hogy ma is társtalanul áll. Pedig alapgondolatában, a könyvtárak közművelődési szerepének fölismerésében, a hozájuk fűződő igények fölállításában és gondozásuk vagy kezelésük irányításában európai színvonalon áll és csak sajnálni lehet, hogy a maga idejében több figyelemben nem részesült és könyvtártudományi fölfogásában is magára maradt.²

Ez az első, tegyük hozzá, utolsó magyar könyvtári statisztika. 1884 december 31-iki fölvétel alapján készült s a magyar könyvtári viszonyok ismerői előtt természetes, hogy nem tarthat teljességre igényt. Nem pedig azért, mert a kiküldött kérdőíveket a statisztikai hivatal nem kapta mind vissza, továbbá azért sem, mert könyvtáraink akkori állapotának rajza és adatai ellenőrzésben nem részesülhettek. Mindennek dacára az első rendszeres könyvtári statisztika meglepő eredménnyel záródott. Azzal, hogy hazánk könyvtárak és könyvek tekintetében a gazdagabb országok közé tartozik. Ezt a képet azonban erősen halványítja először a könyvtárak anyagának közelebbi megismerése, mert igen nagy százalékban a mindennapi élettel nehezen kapcsolódó régi anyagot tartalmaznak, másodszor a használatukra vonatkozó kimutatás, mert nagyobb részben holt tőke gyanánt mutatkoznak; végül a könyvtárak ellátására, kezelésére, felszerelésére vonatkozó vallomások, mert ezek szerint könyvtárainknak legnagyobb százaléka nem áll színvonalon. Ez eredmények tanulsága tehát abban foglalható össze, hogy a magyar

---

² *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Az Orsz. magyar. kir. statisztikai hivatal megbízásából szerkesztette György Aladár beltag. Budapest. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája, 1886. 4r. 4 és 615 lap. Egy térképpel. (Hivatalos Statisztikai Közlemények. Kiadja az Országos Statisztikai Hivatal.)

föld művelődési ösztöne és hivatása minden időben s a magyar föld egész területén élt, könyvet gyűjtött és forgatott, de a magyar élet zordon és változékony folyása a szellemi élet egyenletes fejlődését is untalan gátolta és akadályozta, sőt időnkint és helyenkint el is hervasztotta; továbbá abban, hogy a statisztika fölvétele idején könyvtári életünk nem állott színvonalon és a nemzeti élet szolgálatában, úgy, amint kellett volna. A műnek ezek a megállapításai a legjobban érdekelt könyvtári szakembereket, főként a fővárosi nagy könyvtárak embereit nem a legkellemesebben érintették s talán ebből lehet megérteni, hogy sem az egykorú kritika, sem a későbbi nemzedékek nem méltányolták vagy nem tudták méltányolni igaz érdeme szerint. Pedig ha e műnek alap gondolatát, szellemét és közművelődési szempontjait a maga korában megértették volna és gyümölcsöztették volna, igen sokkal előbbre lehetnénk, mint vagyunk. A könyvtárak szerepéről, rendeltetéséről és kötelességéről ily összefoglaló és tömör tanítást addig nem hallottunk s azóta is keveset, ha ugyan hallottunk. E mű szerzője a XIX. század könyvtártudományi eredményeit mind elsajátította s olyan emelkedett szempontokat tűzött ki, melyeket igen nagy kár volt nem követni. Azok a fejtegetései, melyekben a művelődési politika és a könyvtár viszonyát, a könyvtárak kötelességeit és felszerelésöket és a felvétel alapján mutatózó eredményeket tárgyalja, meg nem érdemelt feledésben részesültek. Az 1885-iki állapotról szóló fölvételnek, az előbb említett nehézségek dacára is, igen értékes megállapításokat jelentenek és mint összehasonlításra alkalmas anyag, mindenkorra tanulságosak maradnak. Ez a fölvétel Erdélylyel külön nem foglalkozik ugyan, de az összefoglaló kimutatások annyira részletesek, hogy belőlük az Erdélyre vonatkozó statisztikát össze lehet állítani.

Mai állapotainkról a *Statisztikai Évkönyv*³ kimutatása szól, de benne csak az úgynevezett nagy könyvtárakra vonatkozó statisztika van meg s az is hiányosan.⁴

Könyvtárainkról készült ugyan a *Magyar Minervában*⁵ címűkönyv, de annak utolsó folyama is 1904-ből való, tehát mai állapotunk megítélésére nem alkalmas és összefoglaló statisztikája nincs is.

³ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új folyam XVIII. 1910. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1911. 4r. XV és 533 lap.

⁴ A kolozsvári unitárius kollégium nagykönyvtára például nem szerepel benne.

⁵ *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címűkönyve. Közrebocsátják a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa és országos főfelügyelősége. III. évfolyam. 1903—1904. Budapest, 1904. 8r. 6, 934, 2. l.

A monarchiára vonatkozó *Adressbuch*⁶ későbbi és teljességre alig tarthat számot. Ily módon tehát a mára tájékoztató statisztikánk nincs, meg kell elégedni azzal, ha a rendelkezésre álló művek adatait némi összehasonlításra alkalmas anyaggá tudjuk csoportosítani. Ez úton azonban mégis nyerünk egy pár beszédes adatot s néhány összehasonlító táblát,⁷ melyből megérthetünk néhány igazságot.

Az 1885-iki könyvtári statisztika megállapításai szerint Magyarországon nyolczadfél millió könyvet írtak össze, vagyis 1000 lakosra 555·1 könyv esett és egy négyzet km. területre 27·3 könyv.

Sorszám		Könyvek száma	Népesség 1880-ban	1000 lakosra esik könyv	Terület km ²	1 km ² re jut könyv
1	Magyarország (Erdély nélkül)	6,778,823	11,495,533	580·9	221,256	30·06
2	Erdély (Szilágy megyével) —	853,551	2,254,070	378·5	61,061	13·9
3	Magyarország és Erdély —	7,632,374	13,749,603	555·1	282,317	27·3

Magyarország és Erdély 1885. évi könyvállománya.

Ha már most ezt az összefoglaló és kedvező eredményt Erdélyre külön megállapítjuk, kitűnik, hogy Erdély az átlag mögött elmaradt, mivel Erdélyben ezer lakosra csak 378·5 és egy ²km-re 13·9 könyv jut, míg viszont Magyarországon 1000 lakosra 580·9 és egy ²km-re 30·6 könyv esik. Ez az eredmény, ha általában megnyugtató volt, Erdélyre vonatkozó részében, ha kiszámították volna, méltán kelthetett volna megdöbbenést. Talán politikából nem akarták meglátni, holott meg kellett volna látni, mert a könyvhöz fűzött szemléltető térkép Erdélyt nagyon is árvának mutatta. Fogaras, Háromszék, Kisküküllő, Torda-Aranyos és Kolozsmegyék területén ezer lakosra átlagban 100—100; Szilágy, Szolnok-Doboka, Maros-Torda és Csikmegyékben átlag 200—200; Beszterce-Naszódmegyében átlag 300; Alsó-Fehér, Nagyküküllő, Udvarhely és Brassó megyében átlag 500 könyv sem esik ezer lakosra. Ezer könyvnél több ezer lakosra csak Szebenmegyében, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt esett. Ezt a legkedvezőbb arányt Erdélynek igen kis területe, a százok földje és a magyarság két nagy városa mutatja, a legkedvezőtlenebbet az oláhoktól lakott megyék és a gyér lakosságú Csikmegye. Ez a szemléltető kép már ezelőtt negyedszázaddal eszméltethetett volna arra, hogy az erdélyi könyvtáraknak milyen nagy szerepök lehetne s a magyar könyvnek milyen fontos küldetése van Erdélyben. Azonban megelé-

⁶ *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich. ungarischen Monarchie.* Von dr. Johann Bohatta und dr. Michael Holzmann. Wien, 1900. 8r. VI. és 573, 5 lap.

⁷ Ezt és a többi táblát Fancsalí Sándor, Herepei V. Árpád segítségével Szabó György állította össze.

gedtek azzal a tudattal, hogy az átlagos arányszám (555:1) hazánkra igen kedvező, mivel „körülbelül kétszer annyi, mint — Svájcot kivéve — a legnagyobb arányszámokkal szereplő Amerikai Egyesült Államokban, Ausztriában és Bajorországban.” Kétségtelenül megnyugtató, de a térkép tanulsága arra int, hogy könyv és könyvtár tekintetében igen nagy különbségek vannak az országnak egyes területei között, kivált Erdély kárára.

A táblázat további elemzése még több érdekes észrevétellel is gazdagította volna közművelődésünk felelős irányítóit. Különösen figyelemre méltó, hogy a legnagyobb viszonzyszámot mutató szász föld legalább tízszer akkora, mint a hasonló értékű két magyar város művelődési területe. Tehát kultúra és magyarság egyformán megdöbbenő kisebbségben maradtak. Tovább menve, a magyar könyvtárak, mintegy szigetekként, egymástól távol, egymásra alig hatva jelennek meg, míg a szász könyvtárak sűrűn egymás mellett, egymást kölcsönösen támogatva mutatkoznak. Még tovább menve, a két magyar város együttvéve az egész Erdély könyvanyagának majdnem egyharmadát foglalja le. Tehát az amúgy is kedvezőtlen arány a valóságban még kedvezőtlenebb képet ad. Először azért, mert a szász földnek zárt tömegben élő, tehát szervezeten működő könyvtáraival szemben, a magyar könyvtárak nagy területeken vannak szétszórva, másodsor azért, mert a szétszórt könyvtárak jelentékeny számú könyve két város (Kolozsvár és Marosvásárhely) területére esik. Az egész Erdély mostohán van ellátva s még e mostohaságában is egyenlőtlenül és részekre szakgatottan, sőt a szászokkal szemben kedvezőtlenebb külső viszonyok közé került. Az oláh könyvtárak száma igen kicsiny, szinte alig számbavehető, de mégis számba veendő. Tovább menve, meg kell még azt is állapítani, hogy a jelzett és kedvezőtlen állapot rajza még jobban romlik, ha a könyvmennyiség eloszlását vizsgáljuk, még pedig Magyarországra és Erdélyre s fővárosaikra való gondosabb figyelemmel.

Budapest	---	---	---	---	---	2,102.348,	27·55 ^o / _o
Magyarország	---	---	---	---	---	4,676.475,	61·28 ^o / _o
Magyarország Budapesttel együtt						6,778.823,	88·83 ^o / _o
Kolozsvár	---	---	---	---	---	195.155,	2·56 ^o / _o
Erdély	---	---	---	---	---	658.396,	8·61 ^o / _o
Erdély Kolozsvárral együtt	---					853.551,	11·17 ^o / _o
						<u>7,632.374,</u>	<u>100°/_o;</u> 7,632.374,
							100 ^o / _o

A könyv eloszlása 1885-ben.

Az ország fővárosa a magyarországi könyvmennyiségnek egyharmadát foglalja le, vagyis könyv tekintetében a magyar vidék igen el-

hanyagolt, ha meggondoljuk, hogy Budapest területe és lakossága hogyan aránylik a magyar vidék területéhez és lakosságához. Ez a megfigyelés alkalmas lett volna arra eszméltetni, hogy a frissen tértfoglaló idegen kulturális hatásnak befészkelődése aránytalan különbséget teremt a főváros és a vidék műveltsége között, a minek kettős veszedelme van. Először az, hogy a kozmopoliszra irányuló fővárosnak nyelve, izlése, gondolkodása, tehát irodalma, műveltsége és etikája elszakad a magyar földtől, vagy legalább igen gyér és vékony szálakkal fűződik csak hozzá. Másodszor az, hogy a tekintélyre emelkedő főváros idegen divatja rombolólag hat és erőszakosan hódít. Vagy megöli, vagy elformátlanítja a vidék szellemi életét, akadályozza sajátos fejlődésében, ránehezedik súlyával és elnyomja a divatok és az újság csábjával. A magyar földdel szemben Erdély igen mostohán áll, a mi arra taníthatott volna, hogy Erdélyre igen nagy gondot kell fordítani, mert Erdélyben a nemzeti politika a magyar műveltségnek kétségbevonhatatlan túlsúlyán fordul meg. Kolozsvár Erdélylyel szemben rosszabb helyzetben van, mint Budapest a magyar vidékkel szemben, a minek megint az a hátrányos oldala, hogy míg Budapest kozmopolita kulturája a magyar vidéket fenyegeti, Kolozsvár magyar műveltsége az idegen nyelvű műveltség ellen nincs megfelelő módon fölfegyverkezve.

Föltűnő nagy különbség mutatkozik Magyarország (88·83 ‰) és Erdély (11·17 ‰), meg Budapest (27·55 ‰) és Kolozsvár (2·56 ‰) között. Föltűnő, hogy a közkönyvtárak egyes csoportjai arányszámában is nagy ingadozás mutatkozik s még jobban, hogy Erdélyben milyen kevés magánkönyvtár volt, vagy legalább milyen kevés került bele a sorozatba. Nagy könyvtáraink (a 10,000 kötetten felüliek) eloszlása nagyjában megfelel az általános és már ismertetett aránynak, de egyéb közkönyvtáraink arányszáma meglehetősen ingadozó, a magánkönyvtáraké egyenesen alacsony.

Folyó szám	Könyvtárak csoportja	Magyarország		Ebből Erdély		Magyarorsz. és Erdély könyveinek aránya ‰-ban
		Könyvtárainak száma	Könyveinek száma	Könyvtárainak száma	Könyveinek száma	
1	Nyilvános könyvtárak —	44	1192144	10	173611	14·57‰
2	Hatósági könyvtárak —	76	180924	19	4861	2·08 „
3	Tanintézeti könyvtárak —	555	1726662	91	392665	28·50 „
4	Egyházi hatóságok kvtárai	313	1370012	36	81407	5·9 „
5	Egyesületek könyvtárai —	335	404773	41	53055	12·81 „
6	Kölcsönkönyvtárak — —	77	423721	8	31136	7·3 „
	Közkönyvtárak összesen	1400	5,298836	205	736735	12·2 ‰
7	Magánkönyvtárak — —	1001	2,334138	61	116816	5 „
	Főösszeg — —	2401	7,632374	266	853551	11·17‰

A magyarországi és erdélyi könyvtárak adatainak főösszegei és ‰-a 1885-ben.

Látni való, hogy a részletezés nem változtatja vagy rontja meg az eredeti statisztikának fő eredményét, legfeljebb színezi, vagy egyes jelenségei föltüntetésével kézzelfoghatóbban magyarázza. Ha már a különféle könyvtárak csoportjaiban is nagy hullámzást kell látnunk, a melyet Magyarország és Erdély közkönyvtárainak száma mutat, még jobban kell csodálkoznunk azon a különbségen, mely a magánkönyvtárak számában nagyon is föltűnő. Ha pedig arra gondolunk, hogy a magánkönyvtárak közé igen kicsiny állományú könyvtárak is kerültek, igazán nehéz elképzelni, hogy Erdély területén csak 61 magánkönyvtár lett volna. De még ha a kimutatás általában hézagos és Erdélyre vonatkozóan hiányos is és ha a valóság kedvezőbb alakul is, a minthogy alakulhatott volna, mégis az erdélyi magánkönyvtárak statisztikája kedvezőtlen marad. Pedig, nem tudom, hogy általában s az általános műveltség megítélésére nem alkalmasabb-e a magánkönyvtárak állapotának részletező ismerete? Föltűnő, hogy a közkönyvtárak százaléka milyen alacsony: fele a tanintézetiek százalékának. Tudva, hogy tanintézeteink könyvtárai még ma is mennyire zárkóztak, ráemlékezve, hogy ajtajuk negyedszázaddal ezelőtt mennyire pókhálós volt, nem nehéz megállapítani, hogy ezeknek közművelődési jelentősége meglehetősen alacsonyan állott. Ha azután a részletek is érdekelnének bennünket és közkönyvtáraink ismertetését figyelemmel forgatnánk még inkább föltűnnék, hogy György Aladár fölfogását könyvtárainak élete nem igazolja, vagyis, hogy az nem a hazai könyvtárak gyakorlatán, hanem a fejlett külföldi könyvtári világ ismeretén épült és inkább *elméletül*, semmint megállapításul tekintendő.

Mivel a hatósági, egyházi és egyesületi könyvtárak is zárt területre szorítkoztak, közművelődési munkát végezni csak a kölcsönkönyvtárak segítettek a kétszerte nagyobb arányszámú nyilvános könyvtáraknak.

Külön összeállításban ismerhetjük meg nagy könyvtárainkat, melyek a könyvtár jellegére való tekintet nélkül, állományuk után vannak minősítve. A 10.000 kötetnél gazdagabbak már ide tartoznak, akár magán, akár nyilvános, akár zárt vagy akár kölcsönkönyvtárak legyenek. 2401 könyvtár között csak 129 ilyen van, vagyis a könyvtármegoszlása kedvezőtlen.

Sorszám		Nagy könyvtár	könyv	a könyv megoszlása o/o-ban
1	Budapesten van — — — — —	17	1,030,782	30·1 o/o
2	Magyarországon — — — — —	92	1,961,977	57·4 „
3	Kolozsvárt — — — — —	4	116,669	3·44 „
4	Erdélyben — — — — —	16	307,694	9·06 „
	Az egész országban — —	129	3,417,122	100· o/o

Mert ez a szám elenyészően kicsi, bár a könyvtárak állománya az egész állománynak csaknem felét foglalja magában. 129 nagy könyvtárral szemben 2272 egyéb könyvtár áll, amazokban 3,417.122 könyv, emezekben 4,215.252 könyv van, vagyis átlagban a többi könyvtárak egyenkint alig mutathatnak föl 200—200 könyvet.

Erdély ebben a tekintetben is hátra áll. 20 nagy könyvtárában 424.363 könyv van s ebből Kolozsvárra majdnem egyharmad rész esik, míg Budapestre 109 nagy könyvtárból csak 17 jut, de ez a 17 nagy könyvtár a vidékre eső 92 nagykönyvtár állományának felénél nagyobb anyagot foglal magában.

Nagy könyvtáraink legnagyobb része iskolai. Van egy egyházi (Gyulafehérvár) és e mellett a három régi nemzet múzeumi könyvtára képviseli a hagyományt és a nyilvános közkönyvtári típust, tehát a *ma* könyvtárát. Ezek az Erdélyi Múzeumé (az egyetemivel) 150.000 kötet, a Brukenthal-féle 56.000 és a még csak csirájában élő Székely Nemzeti Múzeum könyvtára.

A helyzet tehát éppen úgy alakult a nagy könyvtárak viszonyában, a mint előbb általában. Világos tehát, hogy a nagy könyvtárak koncentrált anyaga művelő hatását szintén csak a fővárosra, illetőleg a fővárosokra gyümölcsozteti s a vidék mellettök parlagon marad. Ha ezt a jelenséget megfigyelték volna, jóval korábban és igen sokkal hathatósabbban indították volna útra a vidéki közművelődés intézményeit. De ebben a munkában is előre kellett volna Erdélyt tenni, mert a vázolt állapotok Erdélyben a nemzeti politika fajsúlyával úgylis előre juttatták volna.

Ime az erdélyi könyvtárak állapota 1885-ben. Nem valami fölemelő. Erdély Magyarország mellett elmaradott s Kolozsvár helyzete Erdélylyel szemben kedvezőtlenebb, mint Budapesté a magyar vidékkel szemben. Könyvtáraink legnagyobb része elzárkózott vagyis közművelődési hatása alig van. Nagy könyvtáraink arányszáma, a könyvtáraknak típusuk szerint való megoszlása is mi ránk hátrányos. Könyv általában kevés van, könyvtár is kevés s úgy a könyv, mint a könyvtár megoszlása kedvezőtlen. A magyar könyvtárak szétszórta, magukra hagyatva, a szász könyvtárak tömören egymás mellett, a vidék elhanyagoltan, mert sem nagyobb közkönyvtárai, sem nagyszámú magánkönyvtárai nincsenek. Szóval az 1885-iki könyvtári statisztikának Erdélyre vonatkozó összeállításai nem mutatnak valami megnyugtató eredményt. Ha ezt a jelenséget annak idején észreveszik, lehetetlen, hogy általában a könyvtári ügyet, különösbbe az erdélyi közművelődés ügyét hathatós támogatásban ne részesítették volna. Annyival is inkább, mert ezzel csak az únióban elvállalt kötelességnek tettek volna eleget. Különben az erdélyi kérdés fölismerése és az erdélyi tudományos és közművelődési tevékenység *folytatása* amúgy is kötelessége lett volna a magyar államnak.

Az erdélyi fejedelmek művelődési politikáját éppen a magyar államnak nem lett volna szabad elhanyagolni.

Erdély magyar volta, politikánknak e legféltebb és legégetőbb kérdése, állítólag a magyar műveltség kérdése s egyaránt foglalkoztat minket és ellenségeinket. E kérdés vizsgálatában a könyvtárak és más gyűjtemények állapotának mindenkor való ismerete igen fontos. Az 1885-iki állapot rajzát az 1885-iki könyvtári statisztika szinte bántó hűséggel adta volna meg, ha annak idején megcsinálják. Az eredmény talán nagyobb munkára serkentette volna a politikát s Erdély nem volna magára és maga erejére utalva, mint ahogyan azzal élt addig és abból élt azután is.

Az erdélyi műveltségben mindenha volt valami sajátos, belső erő, melyet Erdély politikai helyzete állandóan tüzelt, de egyben állandóan táplált is. Nem véletlen, hanem *történelmi kényszerűség* intézte úgy Erdély sorsát és műveltsége alakulását, hogy a három nemzet egy politikai alakulást és egy magasabb műveltséget úgy tudjon létrehozni, hogy a mellett mindenik megtarthassa saját politikai és művelődési szabadságát. A magyarok első települése, a keleti végek védelmére rendelt székelység hadi szervezete és a déli végek őrzésére betelepített szászok kiváltságai a három nemzetnek bizonyos történelmi jogot, határozott rendeltetést adott s így önállást biztosított. Így a három nemzet a magyar király nevében kormányzó erdélyi vajda alatt birtokába vette az erdélyi medenczét s bár védelemben részesítette a később beszuródó vendégeket is, de nekik politikai jogot nem adott. E három, történelmi nemzet önálló fejlődést indított és később olyan szövetségfélét alkotott, mely különállásukat kiváltságaik szerint biztosította, de közös védelemre kötelezett. Ezt a viszonyt az idő és a külső szükség állandó kapcsolattá szilárdította, mely végül politikai alakulássá és alkotmánya élő szervezetté lett. A konstitúciók mind e három nemzet sajátos nemzeti önállóságát és jellemét hűen őrizte és további fejlődését biztosította. Annyira erőssé és állandóvá lett ez a kapcsolat, hogy mikor a török hódoltság éket vert a két Magyarország közé, Erdély csodálatos szívóssággal és ügyességgel mindvégig megmaradt önálló, magyar és szabad nemzetnek s a fejedelemség virágzó korszakaiban európai hatalommá is tudott lenni. A fejedelmi korszak eltörülhetetlen bélyegét nyomott Erdélyre, a magyar műveltség és a faji öntudat bélyegét, mely politikában, társadalmi, művelődési és irodalmi kérdésekben szinte változatlanul fönmaradt. Így érthető tehát, hogy Erdélyben a három nemzet előbb politikai, utóbb műveltségi közösségbe lépett ugyan, de önállóságát politikai hagyományaiban, műveltségét intézményeiben, faji jellemvonásait néprajzában, nyelvét irodalmában és a költészetben egyaránt ritka hűséggel őrizte meg.

Ez a sajátos alakulás sok erdélyi kérdést megmagyaráz, melyet a

Királyhágón túl vagy nem értenek meg, vagy félreértene, többi között a mi most ránk tartozik: az erdélyi műveltségnek korai föllépését, állandóságát és szervesnek nevezhető folytonos fejlődését. Az erdélyi műveltség történetében nincs megszakadás, még csak olyan lokális eltolódások sincsenek, mint a magyarországiban. Mert míg ott a nagy politika alakulása szerint Dunántúl, Éjszaknyugat vagy Éjszakkélet helyzete volt kedvezőbb a műveltség bontakozására, az erdélyi életben a műveltség állandóan egyes helyekhez volt kötve. Míg a magyarországi műveltség időközönként és időleges fejlődést mutat, az erdélyi folytonos, bár nem egyenlő mozgással jár és halad. Erdélyben a műveltség fejlődésében nincs megszakadás, nincs eltolódás, nincs megállás és nincs hézag. Bár néha elmarad a magyarországitól, de eléje is kerül, bár a tömegek életére nem olyan egyetemes hatású, de egyeseket vagy kisebb csoportokat jobban áthat s bár arányaiban nem olyan kiterjedt, de hatásában elevenebb és mozgalmasabb: az erdélyi műveltségben mégis két nevezetes vonást lehet fölismerni. Egyik az, hogy Erdélyben a gondolatok érlelődése gyorsabb, másik, hogy az egyszer sajátjává tett műveltséget gondosan megőrzi és ahhoz görcsösen ragaszkodik. Ez magyarázza meg, hogy az új művelődési irányok mellett még a régebbinek megsontosodott hagyományai is fennállanak.

Ezt a különleges folyamatot az erdélyi fejedelemség politikai függetlensége, a városi életnek gyorsabb kialakulása mellett a három nemzetnek sajátos lelki világa tették lehetővé és állandóvá.

A szászok városai aránylag rövid idő alatt fölépültek és virágzásnak indultak. Kolozsvár és Szeben már az Árpádok korában nagy jelentőségre emelkedtek s utóbbi később a magyarországi városokhoz mérten is előljárt. Az első erdélyi könyvtárak Kolozsvárt és Szeben városában voltak. A városi élet virágzását egy jóval későbbi adat még szemléltetőbben magyarázza.⁷ 1720 körül az ország legnépesebb városa Brassó volt 16.816 lakossal; 10.000-nél több lakosa Brassón kívül csak három városnak volt, Budának, Kolozsvárnak és Nagyszebennek. S a szászok földjén ma is sűrűn fekvő és nagy multra visszanező városok a szász művelődésnek nemcsak mai virágzását, hanem folyamatosságát, állandóságát is igazolják. Wlassics szerencsésen emeli ki a városi élet szerepét a magyar közművelődés történetében. Ez azonban még szembetűnőbb az erdélyi műveltség alakulásában és életében.

A városi élet a művelődés szükségét jobban kifejti és fejlődését jobban biztosítja. A polgári rend vagyonszerző, a kerített és kulcsos városok védelmet nyújtanak. Az anyagi jólét és a biztonság tudata műveltségre ösztökél. Erdély városaiban még ma is művészi és történelmi

⁸ Wlassics id. műve 33. és 37. l.

levegő van. Egy-egy város főtere vagy régebbi utcája úgyszólván építéstörténeti kiállitásnak tűnhet föl, a hol a művészettörténeti stílusok egymásutánja és folyamatossága szolid és biztos fejlődésről s a megtartó erő hatalmáról beszél. Kolozsvár építőművészetének régiségtárukban levő emlékei nemcsak arra tanítanak, hogy a város területén állandó, hanem arra is, hogy megszakítás nélkül folyó építési tevékenység uralkodott. Így van ez Erdélyben mindenütt s a település vonalaira eső egyházak történelmi adatai és építési stílusa, a városok és udvarházak építéstörténelmi emlékei igazolják, hogy Erdélyben a műveltség és művészet fejlődése folyamatos, megszakítás nélkül való volt. Az építészet nyomában járó művészetek, főként az ipari művészet, kivált a fejedelmi korszak alatt, magas fejlettségre emelkedett s egy némely ágában európai hirre vergődött. Erdély nemcsak a keresztyén szellemnek, hanem a nyugati művelődésnek is előretolt bástyája volt, melynek minden mozdulatát tudomásul vette s a keleti világnak minden rezzenését megérezte, művészi hatását első kézből kapta. Amazok a szellemi életre, tudományra, irodalomra, emezek az anyagi életre hatottak kedvezőbbben, de a nyugat és a kelet életének ide gyűrűző hullámai Erdély területén és nem eredmény nélkül simultak el.

Az erdélyi városok iskolai, egyházi, hadi és ipari élete egyaránt igazolják, hogy e területen a művelődés állandó és mindig kora színvonalán álló volt. S ez a városi élet, melyhez fogható a magyar területen kevés akad, szinte teljesen kívül áll az erdélyi belső és nemzetközi politika küzdelmein. Szerencséje volt Erdélynek, hogy politikáját nem a városi népből kiemelkedő patricius rend intézte. Ez a politika, ha miatta a városokat koronként nehéz válságok sújtották, vagy ha küzdelmekbe kerültek is, de csendesebb időkben, főként Erdély aranykorában, bőségesen kárpótolta az erdélyi városokat. Ez a jelenség pedig azért érdemel különös figyelmet, mert csakis így lehet megérteni, hogy míg Erdélyben a belső politikán állandó bizonytalanság uralkodott, míg Erdély nemzetközi helyzete állandó ingadozásban rezgett, a városok falain belől szabadon szállt a templomi ének, vígan kattogott az ötvös kalapácsa, tanított az iskola és dolgozott a nyomtató műhely. Pap, tanító, iparos és nyomdász fölött szinte nyomtalanul zúgott el minden politikai vihar.

Az egyetlen vihar, a mely megrázhatta és megrendíthette volna a művelődésnek természetes műhelyeit, a templomot és az iskolát: a hitújítás, Erdélyben igen gyorsan és igen nemesen a máig híres erdélyi türelemben olvadt föl. A gondolkodás és a vallás szabadságának törvénybe iktatására itt azért volt olyan korán szükség, mert itt, e föld minden lakójának éreznie kellett és érezte is, hogy egyetlen *i* miatt a közös hazát vesztébe dönteni nem szabad. Kelet és Nyugat mesgyéjén,

két világ ütköző pontjává lett Erdély és csakugyan fönmaradása függött a reformáció elintézésétől. A tordai végzés pergamenja nem lehetett erősebb a XVI—XVII. század hitbéli fanatizmusánál, de a magyarországi reakció éle a Királyhágó szirtjein kicsorbult. Szinte azt lehetne hinni, hogy a hitújítás gyors lepergése és az új tanoknak hirtelen következése és hódítása nem vallási, hanem művelődési áramlat volt s ha felelő részében dogma volt is, másik, szebb felében, a gondolkodás és a lelkiismeret felszabadulásának gyönyörűsége, mely egyaránt magával ragadta a régi egyház híveit és az új tanok apostolait. Ime lett legyen a fejedelem bármilyen vallású, templomot épített, iskolát fundált, egyházakat javadalmazott s egyetem és könyvtár alapításán törte a fejét. Az erdélyi história telve van véres politikai eseményekkel és nehéz küzdelmekkel, de telve van a szellemi és anyagi művelődésnek gazdag emlékeivel is; amazt a fejedelmi udvar és a nagy politika irányította, emezt a városi élet és a polgári rend biztosította.

Így érthető meg, hogy Erdélyben a politika és a műveltség nem forrott oly szorosán össze, hogy amannak balsorsa emezt is magával rántotta volna. A három nemzetet egységes politikai hatalommá kölcsönös egymásra utaltságuk tette, hagyományaik közösségén, megszállott földjük szeretetén kívül közös műveltsége fűzte szorosabban egymáshoz. A fajilag különálló százságot bölcs királyainktól nyert szabadságuk és önállóságuk a politikai magyar nemzethez kötötte, mert tőle délre és keletre vallás és műveltség tekintetében mélyen alatta álló környezet tanyázott. Etnikus különbségeiket a szükség és műveltségök közössége egyenlített ki vagy legalább simította le. A szász nemzet politikai küzdelmei mindig harmonikus békével fejeződtek be és fiai mindig közelebb jutottak az erdélyi fejedelmek udvarához. A fejedelmi udvar pedig, mert a szász városokban rejlő szellemi és anyagi erőt érdekében állott megkímélni, politikájában és hadi vállalataiban inkább a politikára és harczra termett székely és magyar nemzet fiaira támaszkodott. E politikának két nagy föladata volt: megtartani az erdélyi medenczét a magyarság számára és megvédeni a nemzetnek politikai és lelkiismereti szabadságát. Vagyis e politika egyaránt kedvező volt a szabadság és a műveltség fejlődésére.

Az erdélyi fejedelemség, ezt a kedvező politikát a XVII. század derekán a Tiszától keletre elterülő magyar földre is kiterjesztette. Krassó-Szörénytől kezdve, Biharon, Abaújon keresztül fel Ugocsáig elterülő föld tartozott ekkor Erdélyhez. A politikai uralom ugyan hamarosan véget ért, de Várad, Kassa és Sárospatak máig hirdetik az erdélyi műveltségben birt részességüket.

Az erdélyi műveltség régi emlékei annál jobban meglepnek s annál gazdagabban kerülnek elő, mennél mélyebben merülünk el múltja tanul-

mányozásába. Az így előkerülő emlékek igazolják és magyarázzák az erdélyi műveltséget, mely hagyományaiban ma is él és maig nemzetibb és bizonyos tekintetben fejlettebb, sőt tisztultabb, mint a magyarországi.

Ez a művelődési folyamat, mely a szász atyafiak városai megalapításával és a magyar királyság hatalmának kiterjesztésével szinte egy időben indult meg és párhuzamosan haladt, folyamatosságában állandó volt és mindig kora színvonalán maradt s ha egyszer-másszor valamennyire s rövid időre kátyúba került is, viszont egyszer-egyszer Európával merész kapcsolatot is tudott létesíteni. Erdély könyvtárait is ez a művelődés hozta létre. Korai följegyzéseink vannak régi egyházi és káptalani könyvtáiról. Van tudomásunk kolostori könyvtáiról, melyek közül nem egy maradt korunkra a templomok sekrestyéiben vagy toronyszobáiban. Iskolái mellett könyvtárak alakultak, hiteles értesülésünk van magánkönyvtárak létéről és szálnalmas elpusztulásáról. Gyűjteményünkben a fejedelmi és főúri könyvtáraknak néhány igen szép emléke maradt meg s kerített városainkban több nagy-könyvtár szál'ott ránk, melyek a XVI. század folyamán s később alakultak. A fejedelmi udvar, a városi rend fejlettsége nagyjában a mostoha viszonyokkal is dacolni tudott. S bár sok égetés, dúlás, háború vonult végig Erdélyen, annyi csapás még sem viharzott fölötte, hogy minden könyvét s e nagy művelődésnek minden emlékét megsemmisíthette volna. Rendszeres kutatás és figyelmes gond ezek számát és ismeretét tetemesen növelni fogja. Erdély művelődési történetét majd csak azután lehet igazán megírni, ha emlékeit föl'kutattuk, rendeztük és megszólaltattuk. Az erdélyi könyvtárak történetében új fejezet indul meg a XVIII. század legvégén, midőn gróf Batthyány Ignác, gróf Teleki Sámuel és b. Brukenthal Sámuel közkönyvtárat alapítanak, megelőzve a magyar közkönyvtárak alapítását; mikor főként a francia műveltség hatása alatt az erdélyi főurak egymásra alapítják magánkönyvtáraikat. A XIX. század derekán kezdődik a társadalom és az állam munkája; amaz közkönyvtárat, köztük a miénket, emez újonnan létesített iskolái mellé tanulmányi könyvtárakat tervez s egyetemi könyvtárunk megalapításával az újabb időszaknak jelentőségben és értékben is legnagyobb eredményét mutathatja föl. Az erdélyi műveltség rajzában a könyvtár világról szóló részlet kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez, melyek irodalmi, tudományos téren, az iskolázás történetében, a könyvnyomtatás meghonosításában és föl'virágoztatásában, az akadémiai gondolat és a múzeumi eszme alakulásában, a külföldi kapcsolatok szövésében, szóval a szellemi művelődésnek egész vonalán mutatkoznak. Erdély történetének e még részletesen meg nem írt fejezete arra figyelmeztet bennünket, hogy a művelődésnek minden eredménye nemcsak Erdélynek mai területén, hanem azokon a magyar területeken is feltűnik, melyek egykor élénkebben

az erdélyi fejedelemség hatalmi és művelődési körébe tartoztak. Gondolni kell arra is, hogy e nagy hagyományú mult alatt Erdély egészen magára volt utalva s arra is, hogy Erdélyért az anyaország csak a legújabb időben kezdett érdeklődni s hogy az únió eleintén inkább politikai, mint művelődési kapcsolat volt.

Ha e gondolatokat kellően mérlegeljük, észre kell vennünk, hogy Erdélyt az 1885-iki könyvtári statisztika jóformán még abban az állapotában találta, melyre saját ereje által emelkedett s olyan helyzetben rajzolta, melyet önálló művelődési törekvéseinek köszönhetett.

Az erdélyi könyvtárak állapota a mult század utolsó negyedében az első és mint mondtuk, utolsó könyvtári statisztika adatai alapján nem vígasztaló, de bizonyos mértékben megnyugtató. Mert arra eszméltet, hogy a mi je Erdélynek a könyvtár világában van, majdnem teljesen az övé és nemcsak emléke régi műveltségének, hanem folytatása és feltékenyen őrzött hagyománya.

Ha az 1885-iki könyvtári statisztikának Erdélyre megállapított eredményeire visszagondolunk s mérlegeljük az azóta lefolyt negyedszázadnak könyvtári törekvéseit, azt kell föltennünk, hogy egy ma készülő statisztikai fölvétel amannál jóval kedvezőbb képet adna. Hiszen a külföldi példák és a művelődési politika értékének fölismerése szinte napról-napra előkerülnek. A magyar állam a múzeumi és könyvtári ügyek intézésére 1897 végén önálló szervezet, a múzeumok és könyvtárak világa ez ügyek társadalmi képviselőit 1902-ben szövetséget alkotott. E hivatalos és társadalmi fórumokon kívül a földművelésügyi minisztérium, a közművelődési egyesületek, a különféle egyházak, egyes városok s más hatóságok újabb könyvtárakat alapítottak. A gyűjtők száma megnőtt, a könyvbörze nekilendült s a közönség igénye is jelentékenyen fokozódott. Mikor pedig az iskolán kívüli oktatás különféle alakban tervszerűen szervezkedett, a könyvtári ügy fejlesztését szükségkép előmozdította. Könyvnek és könyvtárnak, forgalmuknak és jelentőségüknek ma már értékelésök van és azt kell hinni, hogy e téren legalább elméletben nagyot kellett haladnunk.

Szinte magától kinálkozik ez a kérdés, hogyan állunk ma az erdélyi könyvtárakkal s van-e haladás az 1885-iki állapottal szemben?

Ha a György Aladár-féle fölvételnek folytatása volna, hamarosan meg lehetne felelni erre az igazán izgatón kérdésre, így azonban legfeljebb csak közvetett válaszra merek gondolni.

Pontos és egybevetésre alkalmas összehasonlító anyag híján, meg kell elégedni azzal, ha az említett források alapján bizonyos csoportosításokat tehetünk.

A közkönyvtárak állapotát a *Magyar Minervának* utolsó (1904.) folyama alapján egybe lehet vetni. Mivel azonban a magánkönyv-

tárakról 1885 óta semmiféle fölvételünk nincs, általános arányszámok megállapításáról le kell mondani. Ez az egybevetés tehát húsz esztendőre vonatkozik, vagyis arra az időre, mely 1904-ig, másfél évtizedig szinte folytatása a régi könyvtári politikának és csak hat esztendőt foglal le az újabb mozgalom megindulásától.

A *Magyar Minerva* 1904-ből 264 erdélyi közkönyvtárat sorol föl, tehát 59-czel többet, mint amennyit az 1885-iki fölvétel.

9 községi népkönyvtárban van	--- --- --- ---	2678 könyv
42 EMKE népkönyvtárban	--- --- --- ---	7337 „
77 iskolai-, ifjúsági- és népkönyvtárban	--- ---	23239 „
47 középiskolai könyvtárban	--- --- --- ---	449361 „
12 főiskolai könyvtárban	--- --- --- ---	137519 „
18 kaszinó könyvtárban	--- --- --- ---	29020 „
44 egyesületi, köri stb. könyvtárban	--- --- ---	171013 „
1 a gr. Teleki-család könyvtárban M.-Vásárhelyt		40000 „
14 egyházi testület könyvtárban	--- --- ---	179184 „
<hr/>		
264 közkönyvtárban összesen	--- --- --- ---	1039351 könyv van.
Mivel 1885 évben Erdélyben 205 közkönyvtárban		736735 könyv és
1904 évben Erdélyben 264 közkönyvtárban		1039351 könyv
volt, a húsz évi gyarapodás 59 közkönyvtárra	---	302616 könyv.

A gyarapodásról mutató 302,616 könyv húsz esztendőre esik, 41,07%-nak felel meg, az évi gyarapodás tehát alig valamivel több 2%-nál, a mi bizonyára kevés. Ez a gyarapodás részben azokra az új könyvtárakra esik, melyek 1885 óta keletkeztek. Ilyenek például a népkönyvtárak (51) s egy-egy újabban alapított iskolai könyvtár. Ide számít a gróf Teleki-könyvtár anyaga, melyet 1885-ben a magánkönyvtárak között vettek fel. Ha már ezeket a tényeket megállapítottuk, nem lehet elhallgatni, hogy így az 1885-ben meglévő s 1904-ben is fölvett közkönyvtárak e húsz év alatt nagyon gyengén gyarapodtak.

Ugyanílyen eredmény mutatkozik, ha a közkönyvtárak állománya alapján e két esztendőre vonatkozó arányszámokat vizsgáljuk, hány könyv esett ezer lakosra és egy négyzetkilométerre. Az első pillanatra itt is kedvezőbb jelenséget vélünk látni, mert míg 1885-ben ezer lakosra 378,5 és egy ²km.-re 13,9 könyv esett, 1904-ben ezer lakosra 425,6 és egy ²km.-re 17,0 könyv esett.

Sor-szám	Év	Könyv	Népesség	1000 lakosra esik könyv	Terület □-km.	1 □-km-re jut könyv
1	1885	736,735	2,254,070	326,8	61,061	10,4
2	1904	1,039,351	2,442,383	425,6	61,061	17,0

Erdély közkönyvtárainak állománya az 1885 és 1904. években.

Ez emelkedésnek megint az a magyarázata, hogy új könyvtárak alakultak s egy nagy magánkönyvtár a közkönyvtárak sorába került. A meglévő könyvtárakra kiszámítható arányszámok aligha közelítenék meg ezeket. Valamennyire vizsgálatot nyújthat, hogy az 1000 lakosra eső arányszám emelkedésében a lélekszám emelkedése is figyelembe veendő. Kár, hogy az 1885. évi statisztikában megállapított arányszámot (ezer lakosra 555:1 könyv) a magánkönyvtárakat nélkülöző kimutatás alapján nem ellenőrizhetjük.

Ez általános eredménynek mintegy beszédessé váló részletezése a következő kimutatás, mely Erdély huszonhat nagyobb városában lévő közkönyvtárának húsz évi gyarapodásáról és gyarapodó lakosságához mérten az ezer lakosra kiszámított arányszámban mutatkozó változásról szól. Igazolja, hogy húsz év alatt a közkönyvtárak könyvanyaga gyarapodott és hogy e gyarapodás az emelkedő lélekszámhoz mérten is átlag emelkedő irányt mutat. De mutat viszont hanyatlást is. Ezeket a jelenségeket észre kell venni s föl kell ismerni bennök bizonyos változásokat is, melyek a műveltséget és a magyarságot egyformán és közelről érintik.

Sorszám	Város neve	1880			1900		
		Népesség	Könyvek	1000 lakosra jut könyv	Népesség	Könyvek	1000 lakosra jut könyv
1	Kolozsvár — —	30,363	162,940	5368	46,670	229,515	6418
2	Nagyszében —	19,446	145,957	7506	26,077	159,448	6114
3	Marosvásárhely	13,192	67,686	5130	17,715	71,621	4042
4	Brassó — — —	29,584	39,240	1326	34,511	59,990	1738
5	Gyulafehérvár —	7,338	33,726	4596	9,669	42,865	4433
6	Nagyenyed — —	5,362	23,052	4299	7,296	41,518	5692
7	Székelyudvarhely	5,948	17,196	2891	7,733	27,907	3608
8	Sepsiszentgyörgy	5,268	11,057	2098	7,030	27,771	3876
9	Besztercze — —	8,063	23,852	2958	10,873	24,644	2275
10	Székelykeresztúr	2,968	12,475	4273	3,421	20,996	6137
11	Medgyes — —	6,489	14,594	2248	7,665	20,887	2725
12	Szamosújvár —	5,317	10,534	1982	6,171	14,582	2346
13	Zilah — — —	5,961	8,143	1366	7,164	14,314	1998
14	Déva — — —	3,935	11,928	3031	6,867	13,670	1979
15	Balázsfalva —	1,080	6,227	5766	2,122	12,802	6033
16	Szászváros — —	5,451	11,596	2126	6,238	12,019	1910
17	Szászsebes* —	6,244	11,566	1852	7,754	11,070	1427
18	Segesvár* — —	8,788	19,983	2274	10,857	10,596	975
19	Kézdivásárhely	5,183	946	—	5,451	8,993	1648
20	Csiksztereda —	1,597	4,315	2701	2,622	8,827	3362
21	Szászrégen* —	5,652	11,027	1949	6,544	8,821	1348
22	Torda — — —	9,434	6,395	677	12,104	8,688	718
23	Dés* — — —	6,191	10,247	1655	9,646	8,533	887
24	Szilágysomlyó —	4,189	3,921	936	5,651	6,285	1112
25	Fogarás — —	5,307	—	—	6,457	2,954	456
26	Erzsébetvárcs —	2,500	791	316	3,539	1,839	519
		210,850	669,398	3174	277,847	941,155	3387

Erdély közkönyvtárainak eloszlása városanként az 1880. és 1900. évben.

Kolozsvár vezet, ezer lakosára 6418 könyv esik (1885-ben 5368) és sorban így következnek: Nagyszeben (6114—7506)⁹; Székelykeresztúr (6137—4273), Balázsfalva (6033—5766), Nagyenyed (5692—4299), Gyulafehérvár (4433—4596), Marosvásárhely (4042—5130) stb. De míg a sorban 20 évvel előbb Erzsébetváros állott (316 könyvvel ezer lakosra), leghátúl Fogaras (456) áll.¹⁰ E számok kétfelé mutatnak; a könyv és a lakosság szaporodására és e mellett, a könyv és a lakosság szaporodásának viszonyára. Míg Kolozsvárt a könyv és a lakosság növekedésében a könyvé volt nagyobb, Nagyszebenében viszont a lakosságé. Feltűnő Balázsfalván az arányszám emelkedése, de értéke azonnal leszáll, ha a valóságot vesszük, mely szerint kicsiny lakossága (1080) és kevés számú könyve (6227) húsz esztendő alatt hogyan növekedett, a megkétszereződött 2122 lélekre megkétszereződött 12.802 könyv jutott, tehát arányszáma lényege szerint mozdulatlan. Ez a táblázat a maga beszédes adataival kétségtelenül elárúlja, hogy a magyar művelődési középpontokul tekintendő városok lakosságának emelkedése lassú, de állandó, a mi a magyarság számbeli gyarapodását jelenti, viszont azonban a könyvek gyarapodása nem arányos a népesség szaporodásával, a mi a városok lassúbb ütemű művelődésére utal.

Ha a városok szerepe, melyet a művelődés és azzal együtt a magyarság gyarapításában játszanak, csakugyan annyira lényeges; ha a könyv szerepe, melyet az egységbe foglaló magyar műveltség terjesztésében játszik, csakugyan annyira jelentős; ha az erdélyi városok lélekszámának átlagos emelkedése ennyire lassú és ha az ezer lakóra jutó arányszám átlaga (3174—3387) úgyszólván alig valami: hogyan tudjuk elfogadhatóvá tenni húsz esztendőnek ily nyomoruságos eredményét? Úgy látszik, hogy e húsz esztendő idősáknak minden felelős tényezőjét az egész országos és közművelődési politikát kellene a letűnt kor koporsójára hívni. De nem azért, mintha nem akarta, hanem mert nem tudta, micsoda kötelesség vár reá. A kísérletezés és műkedvelés évei így kelnek ki mélyen elhantolt sírhalmukból, így idéznek embereket és intézményeket az utókor ítélő széke elé. Jó erre eszmélni, mert soha sem lehet eléggé hangoztatni azt az igazságot, melyet az új kor etikája kivetett utazó kosarából, hogy a közélet vezető embereinek felelőssége nem záródik le agyondicsért koporsójával és tovább él sírjára halmozott koszorúinál. De a dicsősége is.

E húsz esztendő építő munkájáról elég ennyi is, elég az a néhány fogyatékos adat, melyet az 1880 évi népszámlálás és az 1885-iki könyvtári statisztika s az 1900-iki népszámlálás és az 1904-iki összeállítás meg-

⁹ Az első szám az 1904-iki, a második az 1885-iki adatot mutatja.

¹⁰ Viszont a * jelölt városokban a György Aladár „Magyarország köz- és magánkönyvtárai” cz. műve és a Magyar Málna III. kötete alapján gyarapodás nem mutatható ki, minek a nagyobb könyvtárak időközben történt újrendezése lehet az oka.

felelő tételeinek szembeállítására megközelítőleg mutat. Elég rámutatni a számokban kifejezhető tényekre és elég némi útmutatást adni azok olvasására. Arról, hogy a könyvnek egyes adatokban megjelölt mennyisége milyen mértékben volt hozzáférhető, könyvtári otthonában milyen kezelésben és figyelemben részesült — ez alkalommal ne szóljunk. *György* Aladár könyve nem tudott a magyar közéletben népszerűsége jutni. Adatait éppen úgy nem olvasták, a hogyan nem fogadták meg tanításait. Pedig írója és műve egyformán többet érdemelt volna, mint azt, hogy ama szomorú példák számát szaporítsa, hogy fogyatékosan mívelt közéletünkben sem fogékonyság, sem akarat nincs a jól választott irány követésére, valószínűleg azért, mert senki sem szeret második lenni.

Talán szerencse, hogy a *György*-féle könyvtári fölvételnek folytatása nincs, mert így igazán nem tudunk pontos egybevetést tenni, a mi bizonyára kedvezőtlenebb eredményt mutatna. Viszont azonban kívánni kell, hogy az a statisztika harmincz esztendő múlva megismételtesék, mert szükségünk van arra, hogy tisztán lássunk s reményünk lehet arra, hogy kedvezőbb alakulást állapíthatunk meg. Ezt a reményt arra a kísérletre lehet alapítani, melyet Erdély nagy könyvtáraitól az 1885-iki és 1910-iki állapotok szembeállításával végezhetünk.

Emlékeztetve elől közölt összefoglaló kimutatásunkra, mely a nagykönyvtáraknak 1885-iki állapotáról szól, érdemes ugyanilyen kimutatást adni ugyancsak a nagy könyvtáraknak 1910-iki állapotáról. Az 1910-re szóló *Statisztikai Évkönyv* 132 nagy könyvtárról számol be, a mi az 1885-iki 129 nagy könyvtárról szemben azért nagy haladás, mert az *Évkönyv* csupán a közkönyvtárakról számol el, holott *György* A. a magán könyvtárakat is felvette, de haladás azért is, mert az *Évkönyv* kimutatása nem teljes. Éppen Kolozsvárról is hiányzik belőle az unitárius kollégium nagy könyvtára, mely az 1904-iki *Minervában* 35.000 kötetel volt fölvéve.

Sorszám		Könyvtár van		Kötetek száma 1910-ben	Megoszlás %-ban
		1885-ben	1910-ben		
1	Budapesten	17	36	3,663.651	54·8 ^o / _o
2	Magyarországon	92	75	2,236.614	33·4 ^o / _o
3	Kolozsvárt	4	4	294.581	4·4 ^o / _o
4	Erdélyben	16	17	494.645	7·4 ^o / _o
	Az egész országban	129	132	6,689.491	100 ^o / _o
1—2	Magyarországon (Budapesttel együtt)	109	111	5,900.265	88·2 ^o / _o
3—4	Erdélyben (Kolozsvárral együtt)	20	21	789.226	11·8 ^o / _o
	Az egész országban	129	132	6,689.491	100 ^o / _o

Magyarország és Erdély 10.000-nél több kötetet számláló könyvtárai 1910-ben.

Az egyes adatok itt javításra szorulnak. Így pl. Budapest 3,663.651 kötetét le kell szállítani, mivel abban a M. N. Múzeum könyvtárának olyan összefoglaló adata csúszott be, mely az egész gyűjtemény darabszámát adja, tehát nemcsak a szószerint vett könyv-anyag számát. Hasonlóképpen más könyvtárak is összeutalt anyaguk létszámát vallották be s általában az *Évkönyv* adatai, a kérdőívek azonos szövege daczára sem készültek egyöntetű eljárással. Ha e figyelembe veendő tényekre gondolunk s ha az *Évkönyv* adatait tekintjük, az erdélyi nagykönyvtárak 1910-iki 11·8⁰/₀-a az 1885-iki 12·5⁰/₀-a mellett már nem hat olyan rosszul. Kolozsváré pedig, noha így is kedvezőbben alakul (3·4⁰/₀—4·4⁰/₀), minden esetre jobbá válik. Ha Magyarország (Budapest nélküli) százalékat tekintjük, (57·4⁰/₀—33·4⁰/₀) megdöbbenéssel állapíthatjuk meg a vidék hanyatlását. Ha meg Budapestét vesszük, 30·1⁰/₀—54·8⁰/₀) érthetlenné találjuk Budapest emelkedését. Itt olyan nagy különbségek vannak, melyeket hamarosan megmagyarázni alig lehet s annál kevésbé nem, mert Magyarországra (87·5⁰/₀—88·2⁰/₀) és Erdélyre (12·5⁰/₀—11·8⁰/₀) vonatkozó összefoglaló %-ok sem nyújthatnak közelebbi tájékozást. Ezek az eredmények, bár nem tekinthetők véglegeseknek, eléggé eszmélthetnek arra, hogy vagy a főváros központosítása sikerült a vidék rovására ijesztő módon, vagy az *Évkönyv* statisztikája körül van valami hiba.

Akár az egyik föltevés áll meg, akár a másik, mindenképpen baj van közműveltségünk berkeiben. A kisebb baj az lenne, ha a közműveltség mérőszerszámjának, a statisztikának volna valami szerkezeti hibája. Például, hogy egyes könyvtárak, főként a vidékiek, nem küldötték be adataikat, vagy hogy egyes könyvtárak adatai nem pontosak. Ezt a hibát új fölvétellel meg lehetne találni s meglehetne korrigálni. A nagyobb baj az lenne, hogy a vidék művelődése nagyon elmaradt a fővárosé mögött. Ez annál nagyobb veszedelem, mennél fogékonyabb a főváros az ötletek szerint alakuló idegen művelődési hatások elfogadására s mennél kevésbé van a vidék a főváros ötletes utánzataival szemben mérséklő, átalakító, vagy ellenálló munkára képesítve. Ezt a kérdést is tisztázni kellene, mert műveltségünk csak akkor lesz igazán a saját lelki tulajdonunk, ha az idegen hatásokat meg tudjuk válogatni s nem nyargalunk minden idegen szélről felvert ördögszekér után. Közműveltségünk irányítása, irodalmunk és ízlésünk művelése, könyvtári világunk ismerete nélkül, statisztikánk mérőszerszámja nélkül nagyon taláalomra indult s ideje volna már tudva csinálni ezt, a mit eddig ötletekre bízva elszalajtottunk.

Ezt az általános összevétel magunkra, Erdélyre, mélyebb vizsgálat tárgyává is tehetjük, ha nagy könyvtáraink adatait az *Évkönyv* alapján az 1885-iki statisztikával egybevetjük.

Sorszám	Könyvtár neve	1885	1910	Gyara- podás ‰-ban
		könyv	könyv	
1	Ág. h. ev. főgimn. tanári könyvtára, Besztercze --	14.575	28.252	76·8
2	Ag. h. ev. Honterus gimn. könyvtára, Brassó ...	24.487	30.566	24·5
3	Gör. kel. oláh középisk. tanári könyvtára, Brassó	3.606	17.065	373·0
4	Batthyány-könyvtár, Gyulafehérvár -- -- --	18.334	37.556	104·8
5	Kalazantinum intézet könyvtára, Kolozsvár -- --	8.517	13.707	60·9
6	Ref. teol. fakultás könyvtára, Kolozsvár -- -- --	—	17.505	—
7	Ref. kollégium könyvtára, Kolozsvár -- -- --	27.332	36.837	34·8
8	Ferencz József Tud. Egyetem és Erdélyi Múzeum könyvtára, Kolozsvár -- -- --	150.000	226.532	51·0
9	Ref. kollégium könyvtára, Marosvásárhely -- --	22.579	26.096	15·5
10	Ag. h. ev. főgimn. tanári könyvtára, Medgyes --	13.148	13.010	—
11	Bethlen főiskolai könyvtár, Nagyenyed -- -- --	17.860	40.156	124·7
12	Erdélyi ág. h. ev. egyház könyvtára, Nagyszeben	—	11.887	—
13	M. kir. áll. főgimn. tanári könyvtára, Nagyszeben	17.437	13.540	—
14	Br. Brukenthal-múzeum könyvtára, Nagyszeben	56.000	113.864	103·3
15	Róman kultur-egylet könyvtára, Nagyszeben --	3.505	10.093	187·9
16	Ag. h. ev. gimn. könyvtár, Segesvár -- -- --	17.236	14.788	—
17	Székely nemzeti múzeum könyvtára, Sepsisztgyörgy	—	43.538	—
18	Ref. székely Mikó-kollégium könyvtára, Sepsí- szentgyörgy -- -- --	9.952	19.186	95·8
19	Ref. Kún-kollégium nagykönyvtára, Szászváros --	8.747	14.627	67·2
20	Unit. gimnázium könyvtára, Székelykeresztur --	15.155	24.666	62·7
21	Ref. kollégium könyvtára, Székelyudvarhely -- --	8.263	20.976	153·8
22	Ref. Wesselényi-kollégium könyvtára, Zilah -- --	6.474	14.779	128·2
Összesen --		444.207	789.226	78·0

Erdély nagykönyvtárainak gyarapodása 1885-től 1910-ig.

Ez az egybevetés is csak a külső, számszerű adatokkal számol, tehát ez sem fül a mi könyvtári világunk finomabb kérdéseitől. De egyelőre és a megfelelő anyag híján ennyi is elegendő egy vagy más jelenség fölismerésére.

Bizonyosnak látszik, hogy Erdélyben fővárosa és vidéke között nincs olyan feltűnő és szinte megdöbbentő különbség, mint Budapest és a vidék között, a mi azt mutatja, hogy az egykori önálló fejedelemség hagyományait és művelődési ösztönét megőrző Erdély most is önállóan és saját erejéből dolgozik. Erdélyre tehát a becézett fővárosnak nincs olyan hatása, mint a magyarországi vidékre, de viszont Erdélyre az únióból folyó gondoskodás sem terjedt ki föltűnő mértékben. Erdély művelődésében hagyományainak megtartó erejét használja fel és intézményeiben és embereiben sajátos művelődési ösztön él és működik, mely egyenletesebb, de egyben konzerválőbb is, mint a magyarországi.

Feltűnő, hogy e nagykönyvtárak mindenike jelentékeny gyarapodást mutat, átlagban 78‰-ost. Ezt az átlagot a brassói görögkeleti középiskola tanári könyvtára igen magasan meghaladja (373‰) s vele együtt a nagyszebeni román kulturegylet (az Astra) könyvtára is jelenté-

kenyen túllépi (187·9%). E nagy százalékok kétségtelenül mutatják az oláhok művelődési törekvését, de mutatják egyúttal azt is, hogy nekik még mindig igen sok pótolni valójuk van, ha a három történeti nemzettel műveltségben és így a polgári jogokban és kötelességekben egyenlővé akarnak lenni. Mert a nagy százalékok mögött igen sovány valóság áll, két könyvtárban mindössze 27,158 kötet könyv, mely az 1885-ben kimutatott 7111 kötet könyvnek negyedszázados növekedését jelenti. A brassói Honterus-gimnázium könyvtárának gyarapodása 24·5% és a kolozsvári ref. kollégiumi könyvtáré 34·8% a legkisebb; de meglepő a Brukenthal-könyvtáré 163·3%, mert anyagának megduplázását jelenti s a nagyenyedi Bethlen-kollégiumé 124·7%, mert az annyi viszontagságot látott főiskolai könyvtár újjászületését hirdeti. Az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtárak gyarapodási százaléka ugyan csak 51%, de az alapúl szolgáló állomány igen tekintélyes: 226·532 kötet. Magunkról lévén szó, két megjegyzést kell tennem. Az egyik, hogy ez adat realitása minden kétségen felül áll, továbbá, hogy 1910-re vonatkozóan, csupán az eddig rendszeresen felállított anyagot adja. Ilyen nagy állomány mellett az 51% igen tekintélyes gyarapodást mutat.

Figyelmeztető és serkentő ez összeállítás reánk annyiban is, hogy itt Erdélyben a könyvtárakkal nemcsak a műveltség, hanem egyúttal a magyar műveltség terjedése és mélyülése jár együtt. 22 nagykönyvtár közül nyolcz idegen műveltség szolgálatában áll és részint a régi szász műveltség folytatása, részint az újabb keletű oláh művelődés kezdete. Itt tehát olyan versenyről van szó, mely végeredményében egymás megértésére fog ugyan vezetni, de csak akkor, ha ebben a versenyben mi járunk elől. Hogy pedig ezt a reánk váró és bennünket előbb-utóbb elkerülhetetlenül utólérő föladatot elvégezhessük, minden téren, tehát a közműveltségben is így a könyvtárban is, komoly és szakszerű munkát kell végeznünk. A műkedvelés mindenütt fölszínesség, a képzettség mindig s minden működésében nemzeti érték. A művelődési politikából azonban egyenesen kizárandó, a mi nem igaz érték, tehát a könyvtári műkedvelés is.

Ezek az eredmények nem véglegesek, inkább eszméltetőek, mint teljes hitelűek, mivel az alapúl szolgáló adatok nem teljesek. Két, illetőleg három munkálatnak azonos elvek szerint csoportosított eredményei, de nem terjednek ki az egész országra. Ilyen módon egységes alapot meggyőzésre alkalmas egybevetéshez nem szolgáltatnak. Annyi eredményt talán sikerült szemléltetővé tenni, hogy közműveltségünk kérdéseiben, mint sehol a világon, az elmélet, ha még oly csillogó is, elmélet marad. Mert azzal, hogy a könyvtár jelentősége és szerepe felől igen fejlett szölamok forognak és igen csillogó elméletek kerülnek a tájékozatlan közönség elé, nem sokra megyünk.

Erdély műveltsége és magyarsága politikánknak legféltebb és legégetőbb kérdése s ennek vizsgálatára a könyvtár útjain elérhető és kimutatható művelődési eredményekről eddig egyetlen kézzelfogható valóság sem került forgalomba. Nem került forgalomba olyan valóság a magyarországi viszonyokról sem. Pedig erre szükségünk van.

Gondoskodni kell első sorban a közművelődési politika mérőszerszámáról, a megfelelő statisztikai fölvételekről, a melyekből mindenki megismerhesse a mai állapotokat, hogy azután megállapíthassa a teendőket s azok sorát. Kell könyvtári statisztika s az idevágó anyagnak rendszeres földolgozása. Kell sok más egyéb. Mert mindez már nem elmélet és ábránd, hanem gyakorlat és kötelesség. Kell gondolkodó fej, határozott irány és tudatos munka, a könyvtári élet és világ ismerete s jelenőségének helyes értékelése.

A könyvtári világnak mindennapi kérdései felől hiában tudunk külföldi analógiát és elméletet, ha a könyvtári élet gyakorlati világát nem ismerjük. Ha a könyvtárt az életbe beleállítani nem tudjuk s munkája eredményeit megállapítani meg sem kíséreljük: hasonlók leszünk ahhoz a hajóshoz, ki otthon felejtí mágnesét és mélység mérő kötelét. A nemzeti politika vizeire is hiába eresztjük rá a könyvtár-elmélet hajóját: mágneses tű és mérő kötel nélkül úttalan úton és ismeretlen vizeken bolyongunk.

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.

A magyar verselmélethez.

(A szakosztály 1911 április 26-iki ülésén bemutatott tanulmány.)

— Második közlemény. —

III. Hangsúlyos és mértékes verselés a magyar költészetben.

A magyar népköltészetben a hangsúlyos verselés az uralkodó. Ez magában véve nem eredeti vonás, mert általában közös a modern népek népköltészetével. Annál több eredetiség nyilatkozik azonban azokban a magyar nyelv természetén alapuló sajátos hangalakulatokban, melyekkel — mint főntebb láttuk — a magyar ütemekben találkozunk. Sok népdalunkban könnyen kitalálható a ritmus, még ha nem egészen szabatos is, s a sorok és versszakok alkotását illetőleg nagy részök nem igen különbözik más népek népdalaitól. De találunk köztük olyan alakukat is, a milyenek más nép költészetében kevésbé, vagy éppen nem fordulnak elő. Ilyenek az olyan sorok, melyekben csonka ütemek, két időrésznek egy szótagba való összevonása fordul elő, még pedig nem csak a sorok végén, a hol két- vagy háromtagú ütemek inkább szoktak előfordulni, hanem a sorokon belül, sőt legelül is. Pl.:

Eb fél | kutya fél.

Ej haj | nem bánom

Hortobágyi | *pusztán* | fúj a szél.

Csak magam | *járom* | egyedül.

Valószínű, hogy az ilyen ütemű versek nagyrészt a népies dallamok hatása alatt keletkeztek, mert népies dallamainkban gyakori az olyan ütemezés, a melyet az idézett sorokban találunk, még ha a szöveg egészen más ritmust tüntet is fel.

Így a következő sorok:

Kicsiny vagyok én,
Majd meg nővök én.

ritmusra nézve teljesen megegyeznek emezekkel:

Az én uram vén
Nem szeretem én.

mégis csak az utóbbiban követi a dallam a vers ritmusát ekkép:

*Az én uram | vén
Nem szeretem | én*

míg az előbbinek dallama ilyen ütemeket tüntet fel:

*Kicsiny | vagyok én
Majd meg | nővök én.*

Mi az ilyen versekben s dallamokban az eredeti magyar s az idegenből átvett, azt nehéz meghatározni. Hogy népics dallamaink nagy részén a szláv hatás észrevehető, azt nem lehet tagadni. Kevésbé vagy éppen nem mondható ez a német dallamokról, mert ezekben többnyire a páratlan részű ütemek az uralkodók s a sorok kezdődhetnek szintúgy ütemelőzővel, mint anélkül; míg a magyar dallamokban az ütemek páros részűek s az ütemelőző ismeretlen. S a milyen a magyar népdalok zenei ritmusa, olyan általában versritmusuk is; párosrészű ütemek és ereszkedő hangmenet itt is a jellemző sajátságok.

És mégis téved, aki azt hiszi, hogy egyáltalában még csak kivételesen sincsenek népdalaink között olyanok, melyekben páratlan részű ütemek fordulnak elő.

Ilyen verset találunk a Krizától kiadott „Vadrózsák” között:

*Katának | töttek | fejére | fátyolt
Nekem is | igön | csepű nad | rágot
Hej a vig | kedvem | vig aka | ratom
Még sem hagy | ingem | bánatba | esnem.*

Páratlan részű ütemek vannak a következő makaroni versben is, hol a magyar ütemek olyan szépen karöltve haladnak a németekkel, hogy a legkisebb egyenetlenség sem vehető észre közöttük. Ime:

*Szívem | szívem
Was hast du | g'macht',
Nem tudtam | aludni
Die ganze | Nacht
Mikor én | aluszom
Träum ich von | dir
Álmomban | gondolom
Du bist bei | mir.*

Műköltészetünkben — ha ugyan legrégibb verses emlékeinket e fogalom alá vonhatjuk — századokon át szintén kizárólag a hangsúlyos verselés nyert (jól-rosszul) alkalmazást. Ezekre nézve a vélemények legnagyobb részt megegyezők, csak Gábor Ignác kockáztatta legújában azt az állítást, hogy bennök egyik jellemző sajátság az ütemelőző (!)

Állítását arra a téves felfogásra alapítja, mely szerint a hangsúlyos verselésnél a vers hangsúlyának teljesen együtt kell haladni a beszéd hangsúlyával (még pedig a magyarban az értelmi hangsúlylyal); s így az

olyan sornál, mely nem kezdődik értelmi hangsúlylyal, a hangsúlyt megelőző egy vagy több súlytalan szótagot ütemelőzőnek kell venni. Nem nehéz belátni, hogy a soroknak ilyen tagolása nem a bennök inkább vagy kevésbé tisztán jelentkező ritmust tünteti fel, hanem azt jelöli meg, milyen hangsúlyozással kell az illető sorokat *szavalni*, pedig e két dolog között van egy kis különbség.

A 18. század második felében a mértékes verselés kezdett mindinkább terjedni, főleg mióta a klasszikai iskola három megalapítója: *Baróti Szabó Dávid*, *Révai Miklós* és *Rajnics József* nagy buzgóságot fejtettek ki a klasszikai alakoknak a magyar nyelvre való alkalmazásában, s bár a hangsúlyos verselést teljesen háttérbe nem szoríthatta, egyes alakjaiban (rímekkel egybekötve) még napjainkban is nagy szerepét játszik. Mikor a múlt század negyvenes éveiben nagy nemzeti költőink felléptével a népies alakok hivatott művelőkre találtak, a hangsúlyos verselés megint nagyobb mértékben kezdett terjedni, miáltal műköltészetünk sok új formával gazdagodott, de egyúttal sajátos kavarodás támadt a magyar verselésben, melyből még napjainkban sem emelkedhetett fel a teljes megtisztultságig. A magyaros verselés divata által költőink mindinkább felszabadítván magokat a régi verstan békói alól, a hangsúlyos verselés elméletének hiányában jó ideig egyedül csak a népdalok példáira s jó-rossz ritmusérzékükre támaszkodhattak, akár csak az előbbi századok költői. Nem csoda hát, ha ennek az időnek költészetében lelket gyönyörködtető igazi magyar versformák mellett nagy számban találhatók gyarlónál gyarlóbbak, melyekből csak az látszik, hogy szerzőjük a régi szabályoktól való szabadulásra a legjobb módnak azt tartotta, ha mindennemű szabályt megvet.

Az új gyakorlat s a régi szabályok tekintélyének súlyedése nagy hatással volt az úgynevezett „mértékes rímes versek“-re is, melyeket az újabb divatok akkor sem szorítottak teljesen háttérbe. Ezekben is sokkal több szabadságot engedtek meg magoknak a költők, mint azelőtt főleg a trochaeusi versekben, hol annyi befolyást engedtek a hangsúlyos ritmusnak, hogy ez időtől fogva alig akadunk magyar versre, melyben a ritmus tisztán trochaeusi, vagy tisztán hangsúlyos volna.

Még nagyobb pusztítást vitt véghez e forrongás a jambusi versekben, melyekben a szabad kezelés sokkal fülsértőbben nyilatkozik, mint a magyar hangsúlyos ritmussal rokon trochaeusiakban; s hogy e verselési szabadság mindinkább terjedt, abban e korbéli legnagyobb költőink sem teljesen hibátlanok.

Hogy Petőfi versei között a legszabatosabb folyásúak mellett számos pongyola verselésű is van, azt senki sem tagadhatja, de található Tompának, sőt a forma nagy mesterének, Aranynak is nem egy költeménye, melyben a verselés nem egészen mintaszerű.

Lássunk néhány példát mind a három költőből.

Petőfinek „Rózsabokor a domboldalon“ kezdetű dalában ugyancsak nehéz határozott ritmust találni. Következő versszakában :

Lenn a Dunában a nap képe,
Reszket a folyó örömébe,
Ringatja a napot csendesen,
Épen mint én téged kedvesem,

a két utolsó sor ilyen ritmust tüntet fel :

Ringatja a | napot | csendesen
Épen mint én | téged | kedvesem.

de az első kettőből ez sehogy sem tűnik ki.

Félig trochaeusokat, félig hangsúlyos ütemeket látunk a következőben :

Volt a | szőlőben ha | tárom
De eladtam | tavaly nyáron. (Szomjas ember tünődése.)

Jambusi sorai között találunk ilyeneket is :

Hisz sugarát | elviszi a
Nap ha leszáll. (Az árva leány.)

vagy :

Megkö | szőnöm | az i | lyen ősz
Alá | zato | san kö | szőnöm. (Sovány ősz.)

Tompa még több szabadságot enged meg magának jambusaiban. Egy regéje (Az izsóp és a viola) így kezdődik :

A halmon, melyet zöld erdő ölel,
Két vi | rág la | kott egy | máshoz | közel.

de még ez nem a legrosszabb hangzású, mert habár a második sorban két jambus helyett egymásután két trochaeust találunk, a hosszúaknak használt rövid szótagok legalább hangsúlyosak, a hosszúik pedig hangsúlytalanok. Különösebb jambusi sorok a következők :

Igazítás | nélkül | elkez | de já | rni (A barlang lelke)
Kit szerelme | tart ho | vá men | ne. (Tiz forrás.)
Sem | miben sin | csen rő | vidsé | ge. (András polgár.)

Arany itt-ott szintén sok szabadságot enged meg magának. Vannak költeményei, melyekben jambusi (tehát emelkedő) és hangsúlyos ütemű (tehát ereszkedő) sorok úgy össze vannak keverve, hogy bajos meghatározni, mi bennök az uralkodó ritmus. Ilyen pl. „A sárkány“ című allegoriája. Lássunk belőle egy részletet :

De mint a széles szárnyú héja,
Midőn csirkét rábolni célja,
Vagy rá a cső nem puffra lő,
Ép oly irányt vesz mostan ő.

Teste könnyű feje nehéz,
Szárnya fityeg, mint köntösujj
Szokott, midőn nincs benne kéz.

Az első négy sor s az utolsó kifogástalan jambusi ritmust tüntet fel, de az ötödik és hatodik csak mint két-két teljes ütemű, ereszkedő ritmusú állja meg a helyét ekkép:

Teste könnyű | feje nehéz
Szárnya fityeg | mint köntösujj.

mint jambusi sorok nagyon is szabadok, különösen az ötödik.

Ilyen az „Aranyaimhoz“ című is. Nagyjában két-két ütemű ereszkedő sorokból állónak lehet venni, egyes sorok azonban sehogy sem illenek bele, mint ezek:

Sőt még ha é | pen moudanám
Akkor se hajt | satok reám,
Sőt akkor in | kább hijjatok.

mig jambusi soroknak teljesen beválnak. Ha pedig az egészet úgy tekintjük, mint jambusi sorokban írt verset, akkor megint más sorok rínak ki szörnyen a többiek közül. Az utolsó versszak pl. így hangzik:

Felelnék rá, | de hát minek?
Elhal számon | a felelet
Jó atyafi | hadd fizetek
Kérem azt a | kötlevelet.

Az első sor még hibátlan jambusi, de áztán mindegyik egy-egy fokkal rosszabb, ellenben mint kétütemű ereszkedő sorok fokonként jobbak lesznek.

Azonban tévednénk, ha ezt a változást a verselésben egyedül a műgond csökkenésének s elhanyagolásának tulajdonítanók; volt abban tudatos szándékosság is, vagy legalább is teljes jóhiszeműség az eljárás jogosultságát illetőleg. A régies alakok művelői csak a népdalokat, vagy régebbi költők népies jellemű verseit vehették mintául, azok közt pedig éppen nem túlnyomó számmal vannak a ritmus követelményeinek teljesen megfelelő alakúak. S voltak esztétikusaink is, kik népdalainkban nem láttak egyebet, mint több-kevesebb szótagú ütemekre (vagy amint ők nevezték: *metszetekre*) oszló sorokat s magát a tagoltságot — akár szabatos és következetes, akár nem — mint a magyaros verselés jellemző sajátosságát tüntetvén fel, ezzel a szabálytalanságot s következetlenséget mintegy szentesítették.

Csak természetes tehát, hogy akadt elég versíró, aki legkevesébbé sem tartotta hibának, ha csak olyan metszeteket alkalmaz verseiben, melyeneket népdalaink nagy részében találni s másra nem ügyelt; sőt még azt hitte, hogy éppen ezzel válik verse igazán magyaros zamatúvá.

Hogy azokban a versalakokban, melyeket évtizedeken át trochaeusi ritmusban szoktak írni, lassanként szintén mindinkább a hangsúlyos ritmust alkalmazták (a trochaeusi menet kisebb-nagyobb megőrzésével), az természetes következménye volt egyrészt a hangsúlyos verselés mód mindinkább való elterjedésének, másrészt az élénk ellenhatásnak az unottá vált túlságosan síma, erőltetett verseléssel szemben, mely kevéssel azelőtt dívatban volt. Hasonlót mondhatunk a jambusi versekről is, ezekben sem mindennél pusztá pongyolaság a régi verseléstől való eltérés; találni sokban közülök majd inkább, majd kevésbé következetesen keresztülvitt szabályt s bennök azt a törekvést, hogy a magyar beszéd ereszkedő ritmusával ellenkező versalak is némileg a magyar hangsúly uralma alá kerüljön. Ugyanis nem ritka eset az ilyen újabb keletű jambusi verseknél, hogy inkább vagy kevésbé szabatos jambusi sorok közt olyanok tűnnek fel, melyek hasonló ütemekre oszlanak, mint a hangsúlyos ritmusúak, csak hogy ütemeikben a szótagok száma nem 4—4, 4—3, vagy 4—4—2 stb., hanem 5—4 (vagy 4—5), 5—3, 5—4—2 (vagy 4—5—2)¹ azaz együtt mindig egy szótaggal több, mint a hasonló ereszkedő ritmusú sorban, minek célja, úgylátszik, az, hogy a jambusi sort megnyitó súlytalan szótag hiánya pótolva legyen. Csak hogy aztán az ilyen ereszkedő ritmusú sorban éppen az hiányzik, a mi a jambust jambussá teszi.

Ilyenek pl. Kiss József sorai:

Állnak zordon | meredve égnek (4—5)
Míntha ujjal | fenyegetnének (4—5)

vagy:

Nézni a mint a | villó pára (5—4)
Szakadozott | fehér foszlánya (4—5)
Lingve, lengve | klsértő rajba (4—5)
Ráfekszik a | mocsártalajra (4—5).

(Dózsa György.)

Csak az utolsó sor tekinthető valódi jambusinak is.

Az ellenszenv a síma, folyékony versek ellen különösen a hatvanas években annyira el volt terjedve, hogy sokan valamely költeményben a szabatos formát inkább hibának nézték, mint erénynek s az ügyes verselőt nem sokra becsülték, mintha a formatisztaság csak más, becsesebb költői erények rovására eshetnék.

A hangsúlyos verselés elhatalmasodásának e szerint nem csak megtermékenyítő s teremtő hatása volt versköltészetünkre, hanem sok tekintetben romboló is. Ezt azonban nincs okunk sajnálni. Ha az egyhangú trochaeusi lejtés helyét majdnem teljesen az élénkebb, magyarosabb hangsúlyos ritmus foglalja el, azt inkább mondhatjuk nyereségnek, mint veszteségnek; valamint azt sem tekinthetjük bajnak, ha az ilyen versekben

¹ Hol öt szótag van egy ütemben, ott közülök kettő csak egy ütemrésznek vehető (vagy három kettőnek), a többi egynek-egynek.

gyakran nem tűnik ki világosan, szerzőjük tulajdonképpen trochaeusokat akart-e írni, vagy a hangsúlyos verselésnek hódolt e.

Egy-egy telivér trochaeusi, vagy félig-meddig trochaeusinak vehető sor itt-ott, ha különben a vers mindenben megfelel a ritmus követelményeinek, a költemény hangsúlyos ritmusát nem rontja meg s Arany sem kerülte mindenütt olyan lelkiismertes következetességgel a trochaeusi menetet, mint későbbi alexandrimusaiban (Buda halálában, Toldi szerelmében). Mily szépen megférnek egymással, pl.: „A rab gólya“ című költeményében az ilyen sorok:

	Felrepülne messze szállna Messze, messze tengerekre	tiszta trochaeusok
az ilyenekkel	Árva madár, gólya madár, Sose nő ki szárnyad ne várd.	tisztán hangsúlyosak.

A mi a jambusi sorok megromlását illeti, azt inkább sajnálhatják e versnem kedvelői. De vigasztalódhatnak. Legújabb költőink közül — a minden szabályt megvető verselők mellett — megint többen nagy előszeretettel s ügyességgel használják verseikben a jambusokat, úgy, hogy lassacskán már kissé sok is lesz a jóból.

A kik részben, vagy teljesen a hangsúlyos verseléssel élnek, kisebb-nagyobb szerencséivel követik nagy költőink példáit s itt-ott új alakokkal is gazdagították költészetünket, főleg a strófaalkotás tekintetében.

Egyre gyakrabban tűnnek fel legújabb időben a páratlan részű (^{3/8}) ütemekből álló versek hangsúlyos ritmusban, a milyeneket egyes régebbi minták után főleg én törekedtem meghonosítani, különféle változatokban.

Mutatványul álljon itt közülök néhány:

	Távol a világi zaj tól ¹ Egyedül járva a bércz vado nát, Hol a szél üvöltve zúg — Százados fák sűrű lombjain át. S örvöngő futtában mint zuha tag Mélységbe szédül a hegyi pa tak, Térdeim megtörnek s a büszke főt Lehajtom mélyen az Isten e lőtt.
más:	Borostyán iszalag, Futóka komló Magányos kerti lak

¹ Itt s általában minden olyan sorban, mely *látszólag* páratlan számú páratlanrészű ütemekből áll, az utolsó két szótag két egyszerű (vagy egy összetett) ütemre terjed ki (a fentebbi sor ritmusát tehát csak az ilyen ütemezés tünteti fel híven: *Távol a | világi | zaj | tól* vagy: *Távol a világi | zajtól*). A egytagú ütemmel végződő ily nemű sorhoz pedig ritmikailag csak megfelelő szünet után kapcsolódik a következő: Magyarázata az V. szakaszban.

Falára | omló,
 Borítsd a | boldogok
 Lakára | lombod,
 Égi üdv | szállt ide,
 Ne bocsáss | soha be
 Emberi | gondot.

Ütemelőzővel : Oh | haljon el | ajkai|don
 A | hazugszó | mielőtt | megszüle|tett
 Hogy | puszta szó | néked a | hon
 Nem | hevíti | kebled a | honszere|tet.
 Ha | szerelmem | áthatja | szerelme|det
 Ha | egészen | tied va|gyok ;
 Mi | lényemnek | lénye. mi | valómmal | egy
 Nem | lehet, hogy | megtaga|dod.

más : Mint | távoli | dörgés
 A | gőzkocsi | zúg
 Jön | robogva, | dübörgve | tom | pán,
 Zöld | hársomon | halkan
 Hiis | szél suhan | át,
 Lány | altatót | susogva | lomb | ján.

Verstanaink az ilyen versekről nem szoktak említést tenni s Négyesy „A mértékes magyar verselés története” című művében azt állítja, hogy ilyenféle sorokat csak én magam írok hangsúlyos prozódiaival. Hogy nem áll egészen úgy, a hogy Négyesy mondja, ime a következők:

Sorok : Mögöttem | semmi | előttem | semmi
 S ez mind örökké | így fog már | menni. (Kiss J.)
 Valahol | messze | valahol | régen,
 Hol a dal | szent volt | s szent aki | mondta. (Szabolcska.)
 Lefelé | megyek a | hegyolda|lon (Dalmady.)
 Én magam | loptam | meg maga|mat (Erdélyi Béla.)
 Fölverték | menjen | libái|val (Lamperth.)
 Zokog a | szivemben | valami | bánat (Dézsi.)
 Ütemelőzővel : Oh | hiszen a | népnek egy | falata | sincs (Palágyi L.)
 A | pacsirta | fölöttem | körbe fo|rog
 A | természet | ölében | földre ro|gyok (Karafiát.)
 Versszakok : Valahol | messze | valahol | régen
 Megástak | egy sirt | temető | szélen
 Fája el|süppedt | hantja be|horpadt
 Ki nyugszik | ottan | azt én tu|dom csak
 Én tudom | csak. (Kiss.)

- más : Lefelé | megyek a | hegyolda|lon
 Nehezen | fáradtan | ingata|gon.
 Aludni | de jó lesz | a völgy ö|lén
 Nem bánom | ha fel sem | ébredek | én. (Dalmady.)
- más : Az apja | anyja | korán föl|keltek
 S kenyér ke|resni | munkára | mentek,
 Szobasa|rokba | kemény fa|lócán
 Mosolygva | szunnyadt | durva da|róczán
 Tán az | angyalok | körében | fenn ült.
 Tán ép | azoknak | ajakán | zendült
 Lelkét | vidítva | játszi | dal,
 Fölverték | menjen | libái|val. (Lampérth.)
- más : A | homlokod | habtiszta | templomi | ének
 És | ragyogó | vers finom | ál|lad.
 Czi|kázó a|ranysáv || lány | szemöldö|köd,
 Drágagyöngy | nevet az | ajkad mö|gött
 És | ritmus a | lépted oly | szökkenő | könnyed. (Kaczér Illés.)
- más : Menj | távozz ri|valt a | férfi a | lányra
 Te voltál | éltem leg|csudásabb | álma,
 Ti|ed volt a | testem, | lelkem, a | vérem,
 Ó|riztelek | nappal | sok hosszú | éjen
 S most ez a | bérem. (Pártos Szilárd.)

A két utolsó versszak, mely liránk legutóbbi terméséből való, kissé szeszélyes keveréke a páratlan részű ütemekre oszló emelkedő és ereszkedő soroknak (ütemelőzővel és anélkül). Páratlan részű ütemekből álló sorokban van írva Zempléni Árpád „Bosszú“ című pályanyertes hosszabb elbeszélő költeménye is.

(Budapest.)

Torkos László.

Instinctus és intellectus.

Az ösztönöket az egyszerű reflex-mozgásokból vezetjük le, szövevényes voltukat pedig a szervezet szövevényességével magyarázzuk, a mely a különböző fizikai, chemiai folyamatok elvégzésére szolgál. E munkák felülbírálója az értelem, mely a közvetlen természeti beavatkozást az érző és akaró lénynél valamely szempont alá helyezi s velük vagy ellenük szavaz.

Az intellectussal együtt járó testi és szellemi jelenségeket a kísérleti psychologia apró részletekig igyekszik kikutatni; a természettudományok kausalis systemájába beleilleszti a psychét is, a tudat tartalmát, a belső élelményt részekre próbálja bontani, az emlékezést a reflexekkel majdnem pontosan megmagyarázza, de aztán eljut voluntáris a psychológiába, mely az egyes személy v. személyiség szorosán vett lelkivilágával foglalkozik s itt a természettudomány felmondja a szolgálatot. Hiába írja át a gondolkozást energiára, hiába állapítja meg a fizikai és chemiai processusokat, hiába próbálja meg a mechanikát az agyra alkalmazni, itt a részecskék, az atomok, dinamidek tana senkit sem elégít ki. Talán felesleges mondani, hogy az ösztönök között — a miket nem nehéz az energetikával megvilágítani — egy olyan intelligibler Trieb, valami értelmi ösztön felvétele éppen nem tartozik a szerencsés gondolatok közé, mert így beállítva az embert egyenesen géppé degradálja, holott maga is a szabad emberi értelemnek köszöni létét.

Az emberiség evolutiojának theoriája igen érdekes, de határozott eredményeket nem tud felmutatni, mert bizonyítékai — látszódnak bár még oly logikusoknak — a psychologi szempontjából csak forma szerint azok. Az egyén evolutioját is csak külsőségeiben ismerjük, pedig sokkal közelebb állunk hozzá. Az egyénen fogja talán a tudomány megmutathatni, hogy a fajok teljes változásukban minő értékhez jutottak. De ezt az egyént a fizika, chemia, mechanika segítségével sem ismerjük még sokkal jobban, mint a régiek. Úgy áll előttünk, mint a sphinx. A monistikus, pragmatikus, mediaticus, empiriokritikus stb. filozofia a legnagyobb erőszakolás mellett sem oldja meg az akarat problémáját, melylyel mind az eszmélet, mind pedig a világ felfogása és a föltétlen értékek után való törekvésünk összefügg. Nálunk Pikler Gyula próbálta meghatározni az eszmélet helyét a természetben. Lelki működé-

sünkben észrevette az ellentétek fontos szerepét s a lelki ébredés kiinduló pontjául a tisztán objectív fizikai ellenállást veszi. A sötét szerinte adva van, ha tehát fellép a fény, tudatossá válik amaz. De hogyan? Ezzel sem kapjuk meg azt, a mit a voluntaris lélektan kíván, hogy a tényeket valódi értelmükben és eredeti *cél*összefüggésükben lássuk. A tudatosság mibenlétét a psychologusok egész táborával ő sem adja, hanem elméletét belekötí a fizikai világfolyamatba. Megmagyarázza, hogy miért nem vesszük észre azt, a mit megszoktunk, (mert nem fejt ki ellenállást) s hogy miként határozza meg az eszmélet a testi történést anélkül, hogy energia volna és mégis anélkül, hogy áttörné az energiátörvényeket. Itt az energiára átirít psychologia punctum salienste. Értékek felvevése nélkül nem lehet az eszméletről beszélni, hiszen „az egyén az ellentétes cselekvési lehetőségek közül rendszerint azt végezőnek észleli magát, a mit legértékesebbnek tart és tudja, hogy azt fogja végezni.“ (Pikler)

Ezek alapján is láthatjuk, milyen nyugodtan fejthető ki az ösztön-elmélettel kapcsolatos intelligencia — felébredés gondolata. Ezzel az egyén evolutioja mellett is maradunk. Tehát: a mint az intelligencia erősödik az embernél, úgy fogy belőle az ösztön. Azaz: felszabadítja magát a közvetlen természet ráhatásaitól (fizikai, chemiai energiák) sőt maga válik a természet urává. Az intelligencia, eszmélés és akarás együttvéve fogja fel a világban feltételezett értékeket, a melyekben közönségesen nem is kételkedünk s azok normája szerint cselekszünk. A föltétlen értékek szempontja együtt jár a tudatossággal, ennélfogva e birodalomban e kettőt össze kell kötnünk. De akkor mi lesz az energetikai fel fogással? Le kell szállítanunk értékére. Az energiáknak megvan a maguk szerepe, az emberi szervezettel szoros összefüggésben vannak, talán irányítják is cselekvéseinket, de csak annyiban, mint a gőz a kazán működését, mely bizonyos keretek között hűségeesen engedelmeskedik vezetőjének. A vezető nem bánhat vele egészen akarata szerint, mert csak bizonyos munka elvégzésére van szerkesztve, de ezt a bizonyos munkát nem „maga“ (azaz tudatosan) végzi, hanem csak irányításra. A cselekvést a gondolkodás határozza meg. Ennek a gondolkodásnak irányító ténykedése kikutathatatlanul áll előttünk, de a testtel szorosan összefügg. Suggestív képessége áll vele a legközvetlenebb egységben. Erejét, irányítását sehol sem használja az egyén mozgásában, megnyilatkozásában minden egyes esetre vonatkozólag. A hol a fizikai szabályosságok, törvényszerűségek fellépnek, ott már szinte automatikus működéseket vált ki. Az, hogy jobbra, vagy balra indulok el, öntudatom működése alá tartozik, de az úton minden energiakifejtésemet nem kíséri. Ilyenkor beállított fizikumom dolgozik, mint a gép, melyet neki jó útra indított vezetője. Az öntudat, a kritika munkáját végzi. Hogy ez a kritika helyes-e mindig, az más lapra tartozik.

A megszokásokat is ilyen, a tudatosság segítségével beállított, az öntudat alá alig eső fizikai energiáirányításnak kell vennünk. De csak a tiszta tudatosságról beszélhetünk úgy, mint bizonyos fejlődés fokán adotról, mert az eszmélet gyakran nem elég erős a maga vájta fizikai beállítások legyőzésére, azoknak a feltétlennek tartott értékek szerint való új szabályozására. Itt tehát beszélhetnének olyan energia átvitelekről, a melyekben az energia eredménye nagyobb, mint maga a forrás. Ez fizikailag lehetetlennek látszik, de ne felejtjük, hogy a testben is kell energiáknak lenniök s akkor ezek egyesülésével már érthető a dolog. A psyche erejét mérni különben is furcsa, de bizonyos szervezetben, bizonyos körülmények között az örök psyché is csak bizonyos korlátozott erőt fejthet ki. (Ha nem lenne így, felesleges volna a nevelés.) A szervezeti szerkezetekre ebben az irányban még nem igen terjesztette ki figyelmét a kísérleti tudomány.

Az ösztönök elméletéből eljutottunk az intellectusig, onnan a megszokásig, a mit az ösztönöktől vajmi kevés különböztet meg, legfeljebb az, hogy azok czélszerűségét más elbírálás alá kell vennünk. (Pl. egy iszákosnál). Az eredeti ösztön, az u. n. ősi közvetlen, a természetből született; ez a másik, — a szerzett ösztönnel egy — pedig: az öntudat közreműködésével jön létre.

Ime egy körút a ösztönök világában.
(Győr.)

Dr. Pitroff Pál.

Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma.

Széki gróf Teleki József neje: bethleni Bethlen Kata grófnő, a XVIII. század könyvgyűjtői között, mint magyar asszony ritka jelenség. Sőt, több ennél! Példája a *könyvszerető* úri nőnek. Szeretnie kellett azokat a könyveket, melyekről végrendeleteiben,¹ olyan jövőbelátó aggodalommal gondoskodott. Sajnos: hiába, mert a nagyenyedi Bethlen-kollegium vastagfalú boltjai sem voltak képesek a bennük elhelyezett könyves-kincstárt, a dúló ellenséggel szemben megvédeni. Ott pusztultak 1849-ben, a sohasem pótolható *Hungarika unikumok*, Nagy-Enyed felégetésekor.

Veszteségünk nagyságát csak azóta tudjuk teljes értékében megérteni, mióta előkerült Bod Péter sajátkezű írásában Bethlen Kata grófnő magyar könyvtárának két katalógusa. 1862-ben gróf Mikó Imre csak egy ilyen lajstromot említ,² azt, melyet Marosvásárhelyen, a gróf széki Teleki-nemzetség könyvtára őrzött meg az utókornak. Leírását adja, de tartalmát nem ismerteti. 1879-ben Szabó Károly, „Régi Magyar Könyvtár” című munkájában az udvarhelyszéki katalógusból dolgozta fel Bethlen Kata könyvtárának hungarika-anyagát.

Húsz évvel később Sámuel Aladár foglalkozik tüzetesen, újabb kutatások felhasználásával Bod Péter műveivel.³ Meg is említi a „Magyar Bibliotéka” lajstromát, mint Bod tollából valót. De szövegét ő sem közli. Végre 1907-ben közkinccsé válik az udvarhelyszéki főiskolában lévő katalógus.⁴ E közlés után nem lehet célom a két lajstrom könyvészeti méltatása. Csupán a Bod Péter „Magyar Bibliotéka”-jának lekiicsinyelt értékét óhajtánám az udvarhelyszéki katalógus megbecsülése fényébe vonni. Mind a kettő nyer általa.

Az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi lajstrom öt évvel később, 1752-ben kelt, mint az 1747-ben írott udvarhelyszéki katalógus már

¹ Az első, a melyben könyvadományáról intézkedik 1753-ban kelt végrendelete. (Eredetije az Erd. Nemz. Múzeum gróf Teleki László gyömrői levéltárában. A második: 1757-ben kelt; *Történelmi Tár* 1895. évf. 544 l.

² Bod Péter élete és művei.   ³ Bod Péter élete és művei. Budapest, 1899.

⁴ Az *Erdélyi Múzeum* 1907. évf. 29—48. l.

magában felkelti az összehasonlítás készségét. De elűtő a két könyvjegyzék címe is. Az 1747-iki katalógus, „Árva Bethlen Kata, széki Teleki József özvegye könyveinek lajstroma“ jelzését viseli. Míg az 1752-iki példány rövid címe: „Magyar Bibliotéka“. Csak az „Avagy“ után következik a grófnéra vonatkozó, magyarázó és bevezető rész.

Az udvarhelyszéki lajstrom azoknak a könyveknek lehet jegyzéke, melyeket Bethlen Kata mint végrendeletében írja¹: „mivel a már általadott tékám catalogussába a nevek ezen könyveknek fel is találtnak“ még halála előtt beadott a nagyenyedi főiskolába, néhai férje gróf Teleki József könyvajándéka mellé. Ez lehetett talán éppen az adományt kísérő hivatalos katalógus. Mi úton került az udvarhelyszéki főiskola könyvtárába, arra már csak a könyvkölcsönző szokások illemtana tudna felvilágosítást adni.

A későbbben írt marosvásárhelyi lajstromot Bod Péter, külföldön tartózkodó barátjának, Halmágyi Istvánnak kérésére állította össze. Így érthető címe és keltének éve is: 1752, a mikor Halmágyi, gróf Teleki László fiával, Pállal, Göttingában volt. Naplója szerint: 1752 februárius 17-én indult Bécsből, Németországba.² Fel kell tennünk, hogy a baráti szolgálat e becses bizonyítéka eljutott rendeltetése helyére. A Teleki-nemzetség levéltárába pedig valószínűleg a könyvtárt alapító kancellár, gróf Teleki Sámuel által került. Ezt engedi sejteni az eredeti kéziratot borító első lapon a gróf sajátkezű jegyzete: „Autographum Viri Clarissimi Petri Bod“³

A marosvásárhelyi lajstrom egykorú, erős papirkötés. Sarkán, aranyozott betűkkel nyomtatva: „Magyar Bibliotéka“. Alakja 8-rét. Szövege: Bod Péter jellegzetes, nem könnyen olvasható, eredeti kéziratában magyarul írt könyvcímek. Tartalma: 228 írótól 372 mű 379 kötete. Ezek között 279 magyar ősnymtatvány. Nyolcz szerzőtől, 20 kézirat. Így van meg gróf Bethlen Miklós, Bethlen Kata nagybátyjának, saját maga által megírt életrajza és Kemény János fejedelem, „Életének s az ő idejében történt dolgoknak maga által való leírása“. A 352 nyomtatott könyv colophonja 20 magyar nyomda nevét őrizte meg. A legkorábbi nyomtatott mű Pesti Gábor 1536-ban Bécsben megjelent Új Testaméntoma; legkésőbbi: G. Gyulai Sámuel „Hadi Készülete“, mely 1750-ben Szebenben jelent meg. A lajstromozott könyvekből 32 szerző 41 munkája a Bod Péter saját könyvtárából való. A könyvcímek rövidítése önkényes. Itt-ott hiányosabb, mint az udvarhelyszéki példányban. De nem megtévesztő vagy értelemzavaró. Hiányzik a könyvek tárgycsoportosító jegyzéke is. Ezek a „hiányok“ azonban nem vonnak le semmit irodalmi becseből. A marosvásárhelyi lajstrom nem szükkörű, tudós elfo-

¹ A *Történelmi Tár* 1895. évf. 544. l. ² Halmágyi István naplója 459. l.

³ A gróf széki Teleki-nemzetség levéltárában 12. sz. a.

gultsággal, de nagy tárgyi jártasságot tanusító könnyedséggel írott munka. Irálya a XVIII. század első felét jellemző erdélyi, tömör magyarsággal fogalmazott.

Az eddig mostohán mellőzött „Magyar Bibliotéka“ irodalmi és könyvészeti becsét két dolog határozza meg. Az egyik: az a 42 írótól való 63 mű, a mely hiányzik az udvarhelyszéki katalogusból. A másik: Bod Péter saját, gazdag könyvtárából¹ beírt 32 szerző 41 műve, melyből csak kilencz van meg az udvarhelyszéki lajstromban. A „Magyar Bibliotéka“-ban tehát 65 olyan magyar író 95 könyvét találjuk meg, mely a másik katalogusból hiányzik. Ezek között van 71 hungarika!

A „Magyar Bibliotéka“ alábbi szövegét — Bod Péter eredeti kéziratának tollhibáival — ifj. Biás István főlevéltáros úr szíves összeolvassása szerint közlöm.

Magyar Bibliotéka, avagy: Mindenféle, kiváltképen pedig teológiára tartozó magyar könyveknek listájok: mellyeket maga számára gyűjtögetett a méltóságos gróf aszszony bethleni *Bethlen Kata* aszszony a néhai idvezült r. sz. b. gróf ur, széki Teleki József uram, a maga idejében Fejér vármegyének érdemes fő ispánnjának etc. árva *özvegye*, ki is özvegyiségének már XX.-dik esztendejét, Istenével való társalkodásban és a jó könyvek olvasásában, Isten és emberek előtt való tisztességben tölti. A mellyeknek illy * tsillagotska vagy on elejekbe téve, azok nem találatnak a mgs aszszony bibliotékájában, hanem a magam katalogusomból tettem ide.

*

Alvintzi Péter kassai pap

1. Postillai, az az: az Urnapokra rendeltetett evangéliomok szerint való predikatzio; két darabokban. Nyomt. Kassán, 1632.² 1634. 4. részben. 628. 634.³

2. *Rövid uti predikatzio*, melynek alkalmatosságával gróf Bethlen Pétert, Illyésházi Katával, hittel egybe kötötte. Nyom. Kassán, 1632. 4. részben. 619.

3. Egy tetteses neve vesztett Papista embertől, S. T. D. P. S.-tól Pázmány Pétertől küldetett szines ött levelekre rend szerint való *Felelet*. Nyom. Kassán. 8. részben.⁴ 414.

Apafi Mihály fejedelem a M. Frid. *Vendelinus Keresztyén isteni tudományról írott könyveit magyarra* fordította és kiadta. Kolosv. 1674. 4. részben. 1161.

Apatzai Tsere János sz. i. m. doktor, kolosvári professor.

1. Magyar Encyclopaediája. Minden igaz és hasznos böltsességnek szép rendbe foglalása. Nyomtattatott Ultrajekt. 1653. 12. részben. 876.

¹ Könyvtára lajstromát kiadta báró Radvánszky Béla a *Magyar Könyvszemle* 1884. évfolyamában.

² Első része 1633-ban jelent meg.

³ A kövér számok Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárára* utalnak.

⁴ Egyetlen példányát sem ismerjük. (Debreczen. 1609.)

*2. Magyar Logicatskája. Nyomt. Gyula Fejérváron, 1656.¹ 8. részben. 883. (I.)

Arannyas vagy Keresztyén A, b, c, imádságos könyvetske, másodszor nyomt. Kolosv. 1747. 12. részben.

Arnd János az igaz keresztyénségről írott könyvei, mellyek magyarra fordítottak Szabó János által. Nyomtatt. Jénában, 1741. 4. részben. (Petrik. I. 117. 1.)²

2. Paraditsom kertetskéje. Magyarra fordította Huszti István m. dr. 1698. 8. részben. 1524. Ismét Norimbergában 1724. 12. részben. (Petrik. I. 117. 1.)

Aszszonyok temető kertek, vagy némelly uri aszszonyok felett elmondott halotti predikatzioik és oratzioik 4. részben.

Ats Mihály. Boldog halál szekere. Nyom. Argentoratumban, 1700. 12. rész.³ 1662. (II.) — Ismét Lötsén, 1708. 12. részben. 1744.

Augustána Konfessio vagy, a hitnek azon vallása, melly az ötödik Károly tsászárnak be nyujtatott és fel olvastatott 1530. esztendőben Augusta várossában. Nyom. Jénában, 1740. 12. r. (Petrik. I. 437. 1.)

B.

Bádó⁴ János magyar poeta Dialogismusa a Kristus haláláról és feltámadásáról, íratott 1623. eszt. Nyomt. Keresden 1685. eszt. 12. r.⁵ 1333.

Balassa Bálint gyarmati és kékkői gróf, hadviselő uri jó reformatus ember Verses könyvetskéje. 12 részben.⁶ (III.)

*Balog György soproni iskola mester, magyarra fordította a Kornélius Nepos historiáját és a Tzitzero leveleit. 8. részben.⁷ 1633. (IV.)

Bándi Sámuel Rövid magyarátatja az LXVIII. soltárra. Nyomt. Franeckerában, 1690 eszt. 8. r. 1383.

Bándi Mihály Bujdosok vezére, imádságos könyvetske Nyomt. Leidában 1716 eszt.⁸ (V.)

Bárányok vezérlése, vagy mikeppen keljen ifju kereszténynek az Ur vatsorájához járulni. Nyomt. 1736. 8. részben Lipsiában.

Bátori Mihály Hangos trombitája, mellyben sok alkalmatosság szerint való predikatzioik adatnak elő. Nyomt. Debr. 1664 eszt. 8. részben. 1010.

2. Halotti predikatzioja gróf Rhedei Laszlo felett. Nyomt. 1664. Debr. 4. részben. 1011.

Bátai György kolosv. pap.

1. Lelki proba köve, a melly sok szép materiákról való prédikatzioikat foglal magában. Szebenben 1666. 8. részben. 1040.

2. Választattak tárdja; mellyre minden buzgo lelki és idvességét kívánó embernek, tellyes életének folyásában szükséges képen kell tzelözni. Nyomt. 1666. Szebenben. 8. r. 1041.

*3. Az Isten kegyelmében lévő ember idvességés életének bizonyos

¹ A nyomtatás éve téves, 1654-ben jelent meg. Egyetlen példánya ismeretes.

² Petrik Géza *Bibliographia Hungariae* című munkájára utalnak.

³ A nyomtatás éve téves, 1702-ben jelent meg.

⁴ Helyesen: Bodó. ⁵ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁶ Balassa Bálint és Rimai János *Istenes énekei*-nek 1752-ig 32 kiadása ismeretes. V. ö. Dézsi Lajos: B. és R. Istenes énekeinek bibliographiája. 101—103. l.

⁷ Löcsén 1701-ben jelent meg. 12°

⁸ 1718-ban jelent meg. (Bod P. M. Athenas 24. l.)

és meg tsalhatatlan jegyekről való megismerésről. Nyomt. Szeben. 1665. 8. r. 1025. (VI.)

*4. Az Isten félt ember könyörgésére való választétel és a régi megszokott bűnöket el hagyók hathatos vigasztaltatások. Nyom. Szeben. 1665. 8. r. 1026. (VII.)

Belgika Konfessio, melyet magyarra fordított Szathmári István. Nyomt. Amsterd. 1650. 12. r. 830.

*Bellényi Sigmond magyarra fordította az Savanarola Hieronimus Soltárokra és Mi Atyánkra való elmélkedéseit. 1616 eszt.¹ 480. (VIII.)

*Bellarminus a Léleknek a teremtett dolgokon mint valami graditsokon Istenhez való felmenetele. Magyarra fordította *Tasi György*.² Nyom. 1639. Bártfán 8. r. 687. (IX.)

Bentzedi Székely István magyarországban reformator.

1. A kereszténységnek fundamentomáról való rövid tanuság. Nyomt. 1544. 8. rész.³ 16. (X.)

2. A hitnek fundamentumiról való bővebb tanuság: ez szép munka nyomt. 1546. 8. r.⁴ 17.

3. *Chronica Mundi*, az holott ekklesiai és külső s magyar historiák is traktáltatnak. Nyom. Krakkoban 1558.⁵ 4. részben. 38.

4. Magyarra fordította s ki adta a hymnusokat vagy régi énekeket Krakkoban 1538. 8. részben.⁶ 13. (XI.) s magyarra fordította s ki adta az soltarokat Krakkoban, 1548. 8. r. 19.

Bethlen Kata fejedelem aszszony kegyesség gyakorlására iratott könyvetske: vagy Bujdosásnak emlekezet köve. Debr. 1735. 12. r. (Petrik. I. 272. l.)

Bethlen Péter Temetési pompája: vagy temetése alkalmatosságával elmondott predikatiók. Nyomt. Váradon. 1646. 4. r. 787.

Benyitzki magyar vitéz könyvetskéje, mellynek az első része Penitentia tartó énekeket, a másik Közbeszédeket foglal magában. 1700. 12. r. 1554.

*Beite István németujvári pap Postillaja.⁷ 211—214. (XII.)

Bod Péter a sz. irás értelmére vezérlő magyar leksikonnya. Nyom. Kolosv. 1746. 4. r. (Petrik. I. 306. l.)

2. A szent biblia historiája. Nyom. Szeben. 1748. 8. r. (Petrik. I. 306. l.)

3. Sz. Judás Lebbeus apostol levelének magyarázatja. Nyom. Szeben. 1749. 8. részben. (XIII.) (Petrik. I. 306. l.)

Bóna János Égre kézen vezető kalauzza; melyet magyarra fordított Huszti István m. dr. Nyomt. 1705. 12. részben. 1701.

Bornemiszsza Péter Postillája, vagy az Ur napokra rendeltetett evangyéliumokra való predikatiók. Nyomt. 1579. 4. r.⁸ 153. — Az után ismét ki nyomtatta azt az igen nagy könyvet Detrekővárában 1584 eszt. in folio. 207. (XIV.)

Borosnyai Sigmond sz. i. m. dr. keresztyén ember papi tisztiról s kivált a könyörgésről irt könyvetskéje. Amsterd. 1736. 12. r. (Petrik. II. 840. l.)

*Bölkényi*⁹ *Filep János* Mennyei lámpása, melly az örökbe való lelki

¹ A nyomtatás éve téves, Kassán 1618-ban jelent meg.

² Helyesen: Gáspár.

³ Egyetlen példányát sem ismerjük. ⁴ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁵ 1559-ben jelent meg s csak az ajánlása kelt 1558-ban.

⁶ Egyetlen példányát sem ismerjük. ⁷ I.—IV. részben. Német-Ujvár. 1584. 40.

⁸ Ötödik és utolsó rész. Detrekő. ⁹ Helyesen: *Bölkényi*.

setétségtől megrettent lelket meg ujítja és az örökké való mennyei vilá-
gosságnak méltóságára lelki világot szolgáltat. *Ultrajekt. 1652. 8. r. 862.*

Buzinkai György m. dr. Rövid oktatás, miképpen kellésék a pestis
ellen magunkat preserválni, orvosolni. Debr. 1739. 12. r. (Petrik. I. 369. I.)

2. Elveszett bűnös, megkeresztetett és megtartatott, és Kristus barát-
ságos hivatása. Belga nyelvből fordította. Amsterd. 1735. 12. r. (Petrik.
IV. 24. I.)

Béthlen Miklós Életének maga által s annak alkalmatosságával sok
erdélyi dolgoknak leírása. Kézírásban, folio formán.

D.

Dálnoki Benkő Márton maros-vásárhelyi iskola mester magyarra
fordította *Lucius Anneus Florus*nak a Romai viselt dolgokról írott könyveit.
Nyomt. Kolosv. 1702. 12. r. 1649.

Dávid Ferentz unitarius püspök munkái.

1. Hetven egy predikatiók, az Atya Istenről, ennek fiáról a Jesus
Kristusrol és a mi örökségünk petsétéről a szent lélekről. Nyomt. Fejér-
váron, 1569 folio formán. 74. (XV.)

2. Az egy Atya Istenről és az ő fiáról a Jesus Kristusrol és a sz.
lelekről való rövid vallás a proféták és apostolok irások szerint Kolosv.
1570. 4. r.¹

*3. Az egy magától való felséges Istenről, és az ő igaz fiáról a
Nazareti Jesusrol az igaz Messiásrol, a sz. irásból vett vallás tétel, mely-
ben a pápának és a pápázoknak minden okoskodások megfejtetnek Kolosv.
1571. 4. r. 85. (XVI.)

*4. Az egy Atya Istennek és az ő áldott sz. fiának a Jesus Kristusnak
istenségéről igaz vallás tétel, mely a Caroli Péter és Melius Péter okos-
kodásinak ellené tétel. Kolosv. 1571. 4. r. 86. (XVII.)

5. Váradi Disputatio, mely volt David Ferentz, Blandrata, és Melius
Péter s mások között egy néhány napokon közönséges helyen a király
előtt 1569. Kolosv. 4. r. 75.

Debretzeni Ember Pál debretzeni pap.

1. Innepi ajándékul az Isten satorába felvitetett sz. *Siklus* az az a
satoros innepekre rendeltetett predikatiók. Kolosvár. 1700. 4. részben. 1556.

2. *Garizim és Ebal*, melynek egyikén áldást és szeretetet a másikon
átkot és gyűlölséget parantsolt az Isten. Az isteni örök elvászásztásnak és
elhagyásnak dekretumának nagy titkáról való elméledések. Kolosvár, 1702.
8. részben. 1650.

*Debretzeni János mind az életben s mind halálban fohászzkodásokkal
megrakodott, nével és valósággal való igaz keresztyénje. Nyomt. Debreczen-
ben, 1615. 8. részben. 454. (XVIII.)

Debretzeni Kalotsa János nagy-bajoni pap.

1. Isten ajándékával való kereskedés, avagy enekék enekének magya-
rátatja; melyet a Deodatus genevai olasz pap notaiból fordított. Nyomt.
Debreczenben, 1693. 8. részben. 1435.

2. *Taddaei conciliatorium Biblicum*, a melyben az egymással ellen-

¹ Önállóan nem jelent meg, hanem csak mint a *Váradi disputatio* (Koloszvár,
1569.) függeléke. (V. ö. R. M. K. I. 75.)

kezni látató sz. írásbéli helyek megedgyeztetnek. Ezt magyarra fordította és megbővítéssel ki adta Ultrajektumban 1658. esztendőben. 8. részben. 937.

Demeter Márton károlyvári n. praepostnak a sz. Haromságról írott könyve. Nyomt. Kolosváron, 1732. 8. részben. (Petrik. I. 515. 1.)

Deretskei Ambrus varadi pap irt illy Titulussal: A szent Pál apostol levele; mellyet irt a romabéli keresztényeknek magyar Predikatzioakra rendeltetett és a sz. írás szerint ki magyarázott D. A. által. Nyomt. Debreczenben, 1603. 4. részben. 382.

Diest Henrik professor Ött sima kövekkel fel ékesített Dávid paritjája. Magyarra fordította Uzoni Balás bonyhai iskola mester. Nyomt. 1658. Fejérvár. 8. részben.¹ 930.

Dobrai Tsulak Samuel salánki pap Lelki olajja, mellyel az egészséges lélek és beteges lelket nagy hűséggel kenegeti s önön magát is vidámitja. Kolosvár. Nyomt. 1730. 12. részben szép elmékedések külömb-külobmféle dolgokrol. (Petrik. I. 544. 1.)

Dobravitzai Miklós irt illy lit. Redivivus Jafetke; a mellyben Sámbar motskolódásai ellen oltalmazza Tzeglédi Istvánt. Nyomt. 1669. 8. részben.² 1082.

Dregely Palánki János irt illy tit. deakul, a munka magyar: *Conciones in Catechesin Palatinam*. Nyomt. Kassán, 1667. 8. részben. 1055.

2. *Catena Salutis*, ide vagynak véve holmi könyörgések. Nyomt. Kassán, 1667. 8. részben.³

3. *Sacra Medicina*. Nyomt. Kassán, 1668. 8. részben.⁴

4. *Speculum Mysticum*; mellybe tractal a sz. haromságról. Nyomt. Kassán, 1668. 8. részben. 1065.

E.

Életnek és Halálnak kenyere. Nyomt. 1721. esztendőben. 12. részben. Magában foglalja pedig a romai katolikusoknak vallásoknak fundamentomát, rövid kérdésekben és feleletekben, itt vagynak a reformatusok unitariusok ellen való dilemmák is, de eltört a szarvok.

Enyedí M. Janos vajda-hunyadi pap irt ilyen névvel: *Isten igereiteinek fel nyitott Arany Bányája*. Nyomt. 1665. esztendőben. 12. részben. Szemlélteti ebben az Isten félt embernek sok világi bajait, és az Isten vigasztalásának fundamentomit mind ezekben. 1027.

Enyedí Janos kezdí-vásárhelyi pap irt egy könyvetskét illy titulussal: *Menneyi szó* vagy a lelki álomból való fel serkenés. Nyomt. Varadon, 1658.⁵ esztendőben. 8. részben. Traktál a megtérésről. 864.

Enyedí György kolosvári unitarius professor és püspök deakul irt azokról a sz. írásbéli helyekről, a mellyekből az sz. Haromságot szokták próbálni az ó és új Testamentomban. Magyarra fordította Torotzkai Maté és kiadta 1619. esztendőben Kolosvárt 4. részben. 494.

Eperjesi Madarasz Márton eperjesi pap, magyarra fordította Sennert Daniel vittebergai m. dr. és professor Kegyes életről és jó halál modjáról irt könyvét. Nyomt. 1643. esztendőben. 12. részben. 744.

¹ Egyetlen czimlap nélküli példánya ismeretes.

² Szerzője Czeglédi István. Nyomatott Kassán.

³ Nem önállóan, hanem mint az előbbi függeléke (Ee₆^b-^b) jelent meg.

⁴ E munka a *Speculum mysticum* függeléke. (II. sectio 54—66. 1.)

⁵ A nyomtatás éve téves, 1652-ben jelent meg.

Evangeliumok és epistolák, melyeket esztendőnként minden vasárnapokon szoktak olvasni. Nyomt. Szebenben, 1597. 8. részben.¹ 296. (XIX.)

F.

Fogarasi Ferencz vizaknai pap magyarra fordított egy Katekizmust illy titulussal angliai nyelvből: *Kis Keresztyény*. Nyomt. Fejérváron, 1654. esztendőben. 8. részben.² 884.

Felegyházi Tamás debretzeni pap irt egy szép *theologicum systemat*, melyet igen sokszor nyomtattak ki, bőv nagy könyv illy titulussal: A keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás, kérdésekkel és feleletekkel és ellenvetésekkel azoknak meg fejtésével a hívek épületekre. Debretzenben nyomt. 1588. 4. részben. 221. (XX.)

2. Katekésis, a keresztyén hitnek ágairól rövid kérdések és feleletek a gyermekek és az együgyűek tanításokra. Debretzen, 1583. 4. részben. 202.

3. Magyarra fordította a sz. írásnak új Testamentumi könyveit, sok szép Notakkal kivilágosította, mely ki nyomt. Debretzenben, 1586. 4. részben. 218.

**Filepszállási Gergely* tornyos nemeti pap irt egy imádságos könyvet mellyben minden rendbéli embereknek állapotjokhoz való imádságok vagnak illy titulussal: *Praesidium Christianorum*, vagy a Keresztyének között *Magyarok Fegyvere*, mellyel legjobban oltalmazhatják magokat. Nyom. Kassán, 1694. 8. részben. 1452. (XXI.)

Forro Pál Haportonból való nemes ember, magyarra fordította *Curtius*-nak a Nagy Sándor Dolgairol való Historiáját. Debretzenben nyomt. 1619. esztendőben. 12. részben. 485.

Franzius Farkas-nak az oktalan állatokrol írott historiáját magyarra fordította *Miskoltzi Gáspár*, melly *Vad Kert* nevezettel ki nyomtatott Lőtsén, 1702. 8. részben. 1658.

Freilinghusius Anastas. Keresztyeni tudományrol irt könyvét magyarra fordította és kiadta Bél Mátyás. Halaban, 1713. esztendőben. 8. részben. (Petrik. I. 828. l.)

Füsüs János pataki pap irt egy könyvet illyen titulussal: Királyok tüköre; mellyben elő adja az igazgatokban megkívántato szép virtusokat. Nyomt. 1625.³ 8. részben. 549.

Füstölgő Tsepü; vagy az urért és hazajokért el széledett és számkivetésben bujdososó vitézlo magyaroknak bizonyos alkalmatosságokra való imádságaik. Kolosvár, 1676. 12. részben 1196.⁴

G.

Gálszétsi István, volt egy azok közül, a kik Magyarországbán az Isten evangeliumát kezdték hordozni az reformatiokor. Irt illy titulussal: Keresztyéni tudományrol való rövid könyvetske, Gálszétsi István mestertől szerzetelett. Nyomtatott 1530.⁵ esztendő tajban Krakkoban. 8. részben. 10.

Geleji Katona István erdélyi püspök. magyarul való írásait adta ki illyen titulusok alatt:

¹ Egyetlen példányát sem ismerjük.

² Egyetlen példányát sem ismerjük.

³ A nyomtatás éve téves, 1626-ban Bártfán jelent meg.

⁴ Szántai Mihály munkája.

⁵ 1538-ban jelent meg, de ma egyetlen példányát sem ismerjük.

1. *Titkok titka*; melyben az egy igaz Isteni természetben lévő egymástól megkülönböztetett három személyek mutogattnak az ó és új Testamentomból. Nyomt. Fejérváron, 1645. 4. részben. 772.

2. *Váltáság titka*, a mely magában foglalja az Kristus születését, szenvedését, halálát, feltámadását etc. a sz. lélek el küldetését. Vagyon három nagy darabokban ki nyomtatva. Nyomt. Váradon, 1645—1649. 4. részben. 779, 799, 826.

3. *Magyar grammatikátska*, avagy az igaz magyar írásban és szólásban kivántató néhány szükséges observatiók. Nyomt. Gyula Fejérváron. 1645. 4. részben. 773. (XXII.)

*4. *Gradual*, az Enekeknek notajokkal való kiadások, a mint abban az időben szokott enekeltetni. Regal papirosra vagyon nyomtatva folio formán. Fejérvárat, 1636. esztendőben. 658. (XXIII.)

Geographiai tudomanyának első kezdete. Nyomt. Hálában, 1749. 8. részben.¹ (Petrik. I. 178. I.) (XXIV.)

Gerhárd Janos jeni professor. Szent elmelkedéseit magyarra fordította Zolyomi Boldisár. Nyomt. Bartfan, 1710. 12. részben. 1772.

2. A Gerhard János könyörgéseit magyarra fordította és kiadta Makkai Sámuel. Kolosvár, 1744. esztendőben. 8. részben. (Petrik. II. 659. I.)

Gidofalvi Janos új tordai pap a palatina katékésis szerint való valláson lévő Elmelkedései, illy titulussal: A felséges Istennel a kegyes léleknek édes beszélgetesei. Nyomt. Kolosváron, 1744. 8. részben. (Petrik. I. 901. I.)

Grotzius Hugo a keresztyén vallás igasságáról való könyve; magyarra fordította Dioszegi István.² Nyomt. Marpurgban, 1732. 8. részben. (Petrik. I. 942. I.)

Gratzianus Rechabeus (Kotsi János) Tizenöt dilemmák pörölye, melyeket a magyar protestansok ellen formáltak. Deákból fordítatott. Kézírásban vagyon.

Gyöngyösi László A keresztyén vallásnak fundámentomi dialogismusban, angliai nyelvből fordította. Nyomt. Ultraject. 1651.³ 8 részben. 925.

Overarai Antal Fejedelmek serkentő orája, Markus Aurelius élete leírása, fordította *Prágai Andras*. Nyomt. Bartfán, 1628. esztendőben. Folio formán. 566.

G. Gyulai Sámuel irt egy könyvetsket illy nével *Hadi keszület*, avagy buzgó imadságok a vitezi állapothoz alkalmaztatva. Nyomt. Szébenben, 1750. 12. részben. (Petrik. II. 14. I.)

H.

Haller János tanáts ur, a Nagy Sándor dolgait, Troja historiáját, és holmi példabeszédeket magyarra fordított és együtt kiadott *Harmas Historia* titulussal. Kolosvárt nyomtatták 1695. 4. részben. 1470.

Halotti predikatiók; melyek különböző alkalmatosságokban mondatnak el.

Házi János Bethlen Gábor fejedelem török tolmácsa fordította ma-

¹ Baranyai László munkája.

² Helyesen Dioszegi (Kis) **János**. V. ö. *Erdélyi Múzeum*. Új folyam II. 35. — *Szinnyei J.* Magyar írók élete és művei. II. 889.

³ A nyomtatás éve téves, 1657-ben jelent meg.

gyarra a Mohamet vallásán lévő egy fő doktornak *Enwarul asikin* nevű erköltsökről írott könyveit. Nyomt. Kassán, 1626. esztendőben. 4. részben. 556.

Hegyesi István külső tanult ember adott ki egy könyvet illy titullal: Kegyesség nagy titka, a menybéli ama három tanubizonyságoknak Atyának, Fiának és sz. Léleknek egy örök Istenségéről. Nyomt. Kolosvár, 1686. 4. részben. 1352.

Hegyfalusi György vasonyi predikátor irt egy imádságos könyvet, mellyben sok féle szükség szerint reggeli és estvelí imádságok vagynak, neve Száz levelű Rosa. Nyomt. 1729. 8. részben. (XXV.) (Petrik. II. 91. 1.)

Heltai Gáspár kolosvári pap és typographus adott világra ilyen könyveket:

1. Vigasztaló könyvetske keresztyéni intéssel és tanítással, miképen keljen az embernek készülni világból való boldog ki mulásához. Nyomt. Kolosvárt, 1553. esztendőben. 8. részben. 32.

2. *Chroncia* a magyarok viselt dolgairol, mellyet bővebben Bonfinius Antal irásából szedett. Nyomt. Kolosvárt, 1575. esztendőben. Folio-ban. 118.

3. Magyarok dekretuma, mellyet magyarra fordított és ki adott Kolosvárt 1571. 8. részben. L. **Verbőczy** a.

4. Agenda: szent egyházi tselekedetek, mellyeket követnek a keresztyén ministerek és lelki pásztrok. Kolosvár, 1559. 8. részben. 37.

5. Magyarra fordította és ki adta az ó Testamentomot 3 darabban. 4. részben. Kolosvár. 25., 28., 57. (XXVI.)¹

6. Az új Testamentumat. Nyomt. Kolosvár, 1561. 4. részben. 51.
Helvetica confessio, a keresztyén igaz hitről való vallás tetel. Nyomt. Kolosvár, 1747. 8. részben.² (XXVII.)

Hermannus Franké szent irás szerint való életnek regulai, mellyekben elő adatik, hogy kell embernek magát alkalmaztatni, mind Istenhez s mind emberekhez. Magyarra fordította Vasonyi Marton. Nyomt. Hallában, 1711. esztendőben. 12. részben. 1784.

Historiaja a magyarországi ekklesiák üldöztetésének, és a papok Posenban való tztáltatásoknak, tömlöztöztetéseknek, gallyakra eladatásának, és ki szabadulásoknak. 4. részben. Kézírásban.

*Hornius György leidai professor Szent genealogiája, mellyet magyarra fordított P. I. Nyomt. Varadon, 1658.³ 938. (XXVIII.)

*Hodasi Lukáts etsedi pap, Báthori István felett elmondott tanítása. 1605. Nyomt. 1615. 8. részben.⁴ 401. (XXIX.)

Horvath Ferentz unitarius politikus ember irt egy könyvet illyen titullal: *Apologia fratrum unitariorum*. Mellyben megmutogatatik, hogy azok a dolgok, mellyekkel az ő religiojok értelmek terhelhetik és világ előtt gyűlölséggé tétetik, meltatlanul hirdetteinek. Nyomt. Kolosvár, 1700. 4. részben. 1557.

¹ A IV. rész (28.) 1847-ben még nem volt meg B. K. könyvtárban. (*Erdélyi Múzeum*. Új folyam. II. 36. l.)

² Szenczi Csene Péter fordítása. A székelyudvarhelyi katalógusban az 1742. és 1743. kolosvári kiadások szerepelnek.

³ Egyetlen példányát sem ismerjük. Fordította *Püspöki János*. V. ö. *M. Könyvszemle*. 1909. 316—317. l.

⁴ Egyetlen példányát sem ismerjük.

Hunnius Miklos lubéakai püspök irt egy könyvetskét, melly magyarra fordítatott illy titulussal: Rövid és fundamentomos trakta; mellyből a kegyes olvasó a romai és evangyelika ekklesiákról ítéletet tehet. Nyomt. 1690. esztendőben. 12. részben. 1398.

I.

Iakab angliai király, Királyi ajándék nevű könyvét magyarra fordította szépsi Korotz György és ki nyomtattatta Oppenheimben, 1612. esztendőben. 12. részben. 436.

Iesuita paterek titkai, mellyek a magok irásokból ki szedegettettek; elő adatnak itt az Lojola Ignát eredete, szenté letele, Jesuiták tudományok etc. Deákból fordítatott magyarra. Nyomtattatott Magnovárdiában, 1657. esztendőben. 12. részben. 926.

Idvesség rende; a penitentziáról és az ur vatsorájáról való oktatás. 12. részben.

Igasság áldozatja vagy reggeli és estveli közönséges könyörgések. Nyom. Győrben, 1737. az után 1745. esztendőben Kolosvárt 8. részben. Ugy tartják, hogy írta Arannas Medjesi Sámuel hetényi notárius. (Petrik. I. 102. l.)

Imádságos könyvetske, melly az uton járok és kereskedők hasznokra iratott. Jenában, 1735. 12. részben.

Intzedi Josef itélő mester és protonotarius ur, *Lilimok völgye* vagy Gerhard János elméledései, mellyeket igen szép magyarsággal a reformata valláshoz alkalmaztatva fordított s kiadott szép emblémakkal. Szebenben, 1745. esztendőben. 8. részben. (Petrik. I. 889. l.)

Justus Lipsiusnak a Polgári társaságnak tudománnyáról irt könyvei (Politica Lipsii). Magyarra fordította Laskai János. 1640.¹ 8. részben. 709.

Juellus Reformata ekklesiák apologiajok, magyarra fordította tussaujfalusi Tussai János. Nyomt. Helv. 1748. 8. részben. (Petrik. II. 300. l.)

Itinerarium Catholicum: azaz, nevezetes *vetelkedés* a felől: Ha az evangelicusok tudománnya-e új, vagy a mostani romai vallason való papistáké? És a papisták ekklesiája-e vagy az evangelikusok-e igaz és világ végeig állandó? Nyomt. 1616. esztendőben. 8. részben. *Alvintzi Péter* kassai pap munkájának tartom, mutogatja benne per omnia secula az igaz vallást és hogy allottak fel a papisták rendtartásai illy verset irt elő: *Lectori candido* Ne quaeso offendare; prius damnesque libellum Causa probe fuerit, quam tibi nota meum. 462. (XXX.)

K.

Káldi György jesuita, magyarra fordította a deák Bibliát a vulgata versioból. Nyomtattatott Betsbe, 1626. esztendőben. Folioiban. 551. (XXXI.)

*2. A *Dominicalis textusok* szerint adott ki prédikatzikat 1631. esztendőben. Folio formán. 601. (XXXII.)

*3. Halotti Prédikatziokat, maga nevét ki nem tette. Betsben, 1629.² 577. (XXXIII.)

¹ A nyomtatás éve téves, 1641-ben Bártfán jelent meg.

² Egyetlen példányát sem ismerjük.

Kálvinus János genevai pap és professor a Keresztény hitre való *Intitutióját*, magyarra fordította Molnár Albert s kiadta Hannoviában, 1624. esztendőben. 4. részben. 540.

2. Genevai sz. gyülekezet katekizmusa. Magyarul ki adatott 1695. 12. részben. 1468.

Károli Susanna Bethlen Gaborné fejedelem aszszony Halotti pompája két szakaszban, egyikben vagynak a predikatioi; a másikban az egész temetési pompa seriesse az oratiokkal és versekkel együtt. Nyomt. Fejérváron, 1624. 4. részben. 539.

*Károli Gaspar göntzi pap és esperest, az egész Bibliát magyarra fordította, sok szép notakkal meg ékesítette, versekre rendelte; mellyet ki nyomtatott etsedi Báthori István Visolyban 1589. és 1590. eszt. Két folioban. 236. (XXXIV.)

Károli Péter varadi pap és püspök az Apostoli Credonak magyarra fordítására írott predikatiót adott ki holta után Debretzenben, 1600. esztendőben. 8. részben. 313.

Kegélius Filep Elmékedéseit magyarra fordította Debretzeni Péter,¹ melly meg vagyon elegyítve szép imádságokkal. Nyomt. Barifan, 1639. 12. részben. 686. Ismét Kolosváron, 1738. esztend. 8. részben.² (XXXV.)

Kemény János életének s az ő idejében történt dolgoknak maga által való leírása. Kézírásban, folio formában.

Kempis Tamás Kristus követéséről írott könyve, magyarra fordította Pazmany Péter. Nyomt. Nagy Szombat. 1738. esztendőben. 12. részben. (Petrik. II. 361. I.)

Keresztúri Pál Rakotzi György fejedelem papja adott ki: Tsetsemő Keresztyént, a hit fundamentomit, mellyet Rakotzi György és Sigmund *examen* alkalmatosságával vallottak etc. Nyomt. Kolosváron,³ 1638. 4. részben. 678.

*² Felserdült keresztyént, a Hit agazatirol bőveb. tractal. Nyomt. Váradon, 1641. esztendőben. 4. részben. 722.

3. Lelki legeltetést vagy az XXIII. soltárnak magyarázatját. Nyomt. Váradon, 1645. 4. részben. 780.

4. Egyenes ösvenyt, némely választott textusokra való predikatioikat. Nyomt. Váradon. 1655.⁴ 4. részben. 879. Ismét Grof Bethlen Kata költéségével Szebenben, 1744. 4. részben. (Petrik. II. 379. I.) (XXXVI.)

5. Mennyei társalkodás, vagy a bünös embernek Istennel való beszélgetése. Nyomt. Kolosvárott, 1722. 12. részben.

Keresszegi István debretzeni pap és püspök. A keresztyén hitnek ágazatairol való predikatioioknak tárháza a Palatina katekésis rende szerint. Nyomt. Váradon, 1630.⁵ 4. részben. 708.

Keresztyen Seneka, vagy a Seneka írásából ki szedegetett keresztyén virágok, mellyek forditattak volt régen, de azután meg igazítván. Szilágyi Sámuel, Bétsben. Nyomt 1740.⁶ esztendőben. 12. részben. (Petrik. III. 367. I.)

¹ Tévedés, mert e munkát majdnem egy időben ketten is lefordították: Debreczeni Péter (Leyden. 1637.) és *Deselvics István* (Bártfa. 1639., Lőcse. 1639.). Azonban az 1738-iki kolozsvári kiadás Debreczeni Péter fordítása.

² V. ö. *Bod P.* Magyar Athenas. 63. I. — *Szinnyei J.* Magyar írók élete és munkái. II. 709. k.

³ Gyulafehérvárt jelent meg. ⁴ A nyomtatás éve téves, 1653-ban jelent meg.

⁵ A nyomtatás éve téves, 1640-ben jelent meg.

⁶ A nyomtatás éve téves, 1770-ben jelent meg.

Kerti Veteményekről irt könyv; mellyben mint keljen banni a magokkal és veteményekkel elő adatik. Kolosvár, 1733. esztendőben. 8. részben. (Petrik. III. 782. I.)

Ketskemeti János a Daniel profetziáját predikátziókba foglalta s ki adta. Debretzenben Nyomt. 1621. esztendőben. 4. részben. 510.

2. Három nevezetes innepekre, karátsonra, hosvétra és pünköstre rendeltetett predikátziók. Nyomt. 1615. 8. részben. 455.

*Kisztei Péter göntzi pap, az üstökös tsillagrol irt egy munkát, valami üstökös tsillag támadása alkalmatosságával. Nyomt. Kassan, 1683. 8. részben. 1298. (XXXVII.)

Kismariai Veszelin Pál Kegyes és istenes beszélgetései. Nyomt. Debretzenben, 1633. esztendőben. 8. részben. 627. (XXXVIII.)

Kitonits János Magyarországnak itelő mester, irt volt egy deak munkát, illy titullal: *Directio methodica processus judiciarii juris consvetudinarii incltyi regni Hungariae*. Magyarra fordította Váradján *Kaszoni János* illy nevezet alatt: Rövid igazgatás a nemes Magyarországnak és hozzá tartozó reszeknek szokott törvény folyásiról. Nyomt. Fejervaron, 1647. 4. részben. 791.

Koltsar György lindvai pap irt ahoz az időhöz tudos Postillát az evangyeliomokra, mellyek vasárnapokra rendeltettek. Nyomt. Bartfán, 1579. 4. részben. 150.

Komáromi Tsipkés György debretzeni pap és professor irt egy munkát, mellyben CCXLI. predikátziókban az egész keresztyeni tudományt befoglalta. Nyomt. Szebenben, 1666. esztendőben. 4. részben. 1042.

2. Papistaság ujsága, mellyben a papistaságnak mind tudománya a mellyet val s mind rend tartásai ujjoknak meg mutatnak. Nyomt. Kolosváron, 1670.¹ 8. részben. 1115.

3. Magyarra fordította a Vollebius Teológiáját, a keresztyeni isteni tudománynak jól elkészült jeles summája. Nyomt. Ultrajectum. 1635.² 8. részben. 877.

Komáromi István telegdi pap irt az Uri imadsagrol magyarázatot. Nyomt. Várad. 1651. 8. részben. 853.

Kortholt Kristian sz i. m. dr. kiloniai professor Sullyos papi terhe, vagy a papi hivatalnak terhes voltárol; mellyet magyarra fordított Vasonyi Márton. Nyomt. lenaban, 1726. 8. részben. (Petrik. II. 452. I.)

Kováts János a Magyar kronikának rövideden lerajzolt summája. Nyomt. 1742. esztendőben. 4. részben. (Petrik. II. 469. I.)

Kun István de Osdola, ezen uri embernek neve alatt jött ki egy könyörgéses könyv illy titullal: Hét napi uti társ: a hetnek minden napjára rendeltetett könyörgések. Nyomt. Kolosváron, 1677. 8. részben. 1214.

Köleséri Sámuel debretzeni pap adott ki illyen munkákat:

1. Szent irás rámájára vontatott fél keresztyén, vagy igaz vallás szines vallojának proba köve. Nyomt. Debretzen. 1677. 8. részben. 1209.

2. Keserü édes vagy az 2. Kor: IV. 16 tett predikátzio. Debretzen, 1677. 1210.

3. Arany alma, avagy bizonyos alkalmatosságokban elmondott XXX predikátziók. Nyomt. Debretzen. 1673. 8. részben. 1144.

¹ A nyomtatás éve téves, 1671-ben jelent meg.

² A nyomtatás éve téves, 1653-ban jelent meg.

4. Idvesség sarka, mellyen a hitnek idvességére szükséges részei fordulnak. Debretzen, 1676. 8. részben.¹ 1189.

Kövedí Mihály soproni iskola mester irt valami magyar és deák grammatikát, a melly ki nyomattatott Lőtsen, 1690. esztendőben. 8. részben.² (XXXIX.)

Kőrösi Mihály új Testamentomra írott mutató tablaja. Debretzen, 1739. 12. részben. (Petrik. II. 489. I.)

L.

Lámpe Friderik bremai pap és professor irt a Dög halálról; mellyet magyarra fordított Hunyadi Ferentz telegdi pap s ki adott Debretzenbe. Ezt ugyan Bányai István s kiadott Franékérában, 1741. esztendőben. 8. részben. (Petrik. II. 537. I.)

2. Kegyelem szövetsége titkába való bé vezetés. Magyarra fordította Tatai Ferentz debretzeni pap. Nyomt. Debretzenben, 1744. esztendőben. 12. részben. (Patrik. II. 538. I.)

Laskai János Cito, longe, tarde. Egy kettős értelmű kérdésnek megvilágítása: Ha a Pestis előtt vétek nélkül elmehetünk-e vagy nem? Lőtsén Nyomt. 1638. 8. részben.³ 682.

Lázár János liber baro Szolnok vármegye fő ispánnya, irt egy könyörgéses könyvetskét illy titulussal: *Okos teremtettt* állat, avagy a teremtet dolgoknak szemlélésekből a teremtő Istenhez való fel emelkedése az okos léleknek. A teremtésnek rendi szerint hét napi imádságokban szedett. Nyomt. Kolosvár. 1745. 8. részben. (Petrik. II. 558. I.)

Lepes Balint nyitrai püspök irt egy könyvet illy titulussal: Pokoltol rettentő és mennyei boldogulásra édesgető tükör. Nyomt. Pragaban, 1617. esztendőben. 4. részben. 476.

Lippai János Psoni kerte, mellyet ültetett minden féle füvekből és virágokból. Nyomt. Betsben,⁴ 1664. 4. részben. 1016. (XL.)

2. Gyümölts kertje. Nyomt. Bétsben, 1667. 4. részben. 1054. (XLI.)

3. Oeconomicum kalendarium. Nyomt. Pson.⁵ 1662. 4. részben. 995. (XLII.)

**Lisznyai Kováts Pál* debretzeni professor, irt egy Magyar kronikát. Nyomt. Debretzenben. 12. részben. 1421. (XLIII.)

Liturgia: vagy az Ur vatsorája ki szolgáltatásának modja: mellyet irtak a Tisza körül való papok meg egyezett akaratból. Nyomt. 1655.⁶ 8. részben. 933.

*Lorándfi Susanna fejedelem asszony irt illyen titulussal: *Moses és Próféta*k, az az Az igaz keresztyéni vallásnak XLV ágazatának sz. írásbéli győzhetetlen bizonyság tétele. Nyomt. Fejérváron, 1641. esztendőben. 4. részben. 716. (XLIV.)

Lukáts Rikárd angliai nyelvből fordítatott a Honapok minden napjaikra íratott keresztyén elmélkedései. Debretzen, 1748. 8. részben.

¹ Egyetlen példányát sem ismerjük.

² *Kövesdi Paulus*: Elementa linguae Hungaricae sive grammatica Hungarica. Leutschoviae, 1686. 8° (R. M. K. II. 1584.)

³ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁴ Nagyszombatban nyomatott.

⁵ Nagyszombatban nyomatott.

⁶ A nyomtatás éve téves, 1658-ban Sárospatakon nyomatott.

M.

Majer János sz. i. dr. irt deak nyelven egy könyvetskét, mely magyarra fordítattott¹ illy titulussal: *A Papista vallásra hajlott lutheranusok lelkek esméretinek kinnya*; a melyben mutogatja, hogy az olyan ember mindenkor kétséges idvessége iránt. Nyomt. Hamburgban 1690. esztendőben. 8. részben. 1399.

Manni János jesuita olasz nyelven irt az Paraditsomrol és gyehe-nárol valami fabulás elmélkedéseket; melyek magyarra fordítattak és ki nyomtatattak Kolosvárt, 1712. 12. részben.

Margitai Peter debretzeni pap irt:

1. Temetési alkalmatosságokra való predikatziot, melyeket ki botsá-tott Keresszegi István. Debretzen, 1632. 8. részben. 607.

2. Az uri imádságra irt predikatzioikat. Nyomt. Debretzenben, 1616. 8. részben. 464.

3. Jonás profeta magyarázatját predikatzioikban. Nyomt. Debretzen-ben, 1621. 8. részben. 512.

Marothi György debretzeni professor irt egy arithmeticat illy títu-lussal: *Számvetésnek mestersege*: melyet a közönséges haszonra és az Magyarországnban elő fordulható dolgokra alkalmaztatni igyekezett. Deb-retzen, 1743. (Petrik. II. 679. I.)

Martonfalvi György sz. i. m. dr. debretzeni professor irt:

1. *Tanító és tzafole teológiát*, melyet Amésius és Vendelinus szerint adott elő azokért, a kik az igaz Vallást hamar kívánnják megta-nulni. Nyomt. Debretzenben, 1679. esztendőben. 12. részben. 1231.

2. Keresztyeni inneplést, vagy mint keljen megtartani a keresztyé-nektől rendeltetett innepeket. Egy Predikatzio. 4. részben.²

3. *Szent Historia*, melyben a Biblia rendi szerint adatnak elő az abban levő historiák; halála után adatott ki. Debretzen. 8. részben.³ 1256. (XLV.)

Medjesi Pál, Rakotzi György fejedelem papja irta:

1. Szent Atyak örömet; melyekbe mutogatatik a Kristus igaz Isten-sége, a Szüz Máriától való születése előtt is. Nyomt. Fejervaron, 1640. 4. részben. 701.

2. *Dialogus politico ecclesiasticus*-t; melyben mutogatatik a pres-byterium, annak haszna, felállításának modja. Bartfán, 1650. 4. részben. 831.

3. *Praxis pietatis*-t, az az: A keresztyén embert istenes tetszése szerint való járásra igazito kegyesség gyakorlása; melyet irt volt angliai nyelven *Bailius Lajos*, abbol vagyon fordítva. Tudománnyal s a szükség szerint való imádságokkal tellyes, azért sokszor nyomtattak ki. Kolosvárt is 1677. 8. részben. 1215.

4. *Egő szövétneket*, a sz. irás Isteni méltóságáról. Nyomt. 1648.⁴ 8. részben. 774.

5. *Doce nos orare, imo et praedicare*, melyben a könyörgésnek és prédikálásnak mestersége adatik elő. Bartfán, 1650. 4. részben. 832. (XLVI.)

¹ Fordította: Petróczy Kata Szidonia.

² Debreczeni Ember Pál Szent Siklus-ának melléklete, R. M. K. I. 1056.

³ 1681-ben jelent meg.

⁴ A nyomtatás éve téves, 1645-ben Gyulafehérvárt jelent meg.

6. *Hét napi* együtt beszélgetést; angliai nyelvből fordította magyarra. Nyomt. Debretzenben, 12. részben. 668 és 972.¹

*7. *Lelki A, B, C*, a Kristus Oskolájában az álló rendben be állatando tsetsemőknek közönségesen, nevezetesen a mgs. Lorántfi Susanna aprob cselédjinek hasznokra. Nyomt. Keresden, 1684. 8. részben. Angliai nyelvből vagyon fordítva. 1319.

Meisner Boldsiár vittebergai professor Katolikus válaszsza az esaviták eretnek kérdésére: Hol volt Lutherus előtt az igaz vallás? A papistak között szorongatásban lévő igaz evangelikus keresztyének hasznokra adatott világ eleibe 1627. esztendőben. 12. részben. 1397.²

Mélius Péter debretzeni pap és püspök munkái:

1. A Romaiakhoz írott levélnek magyarázatja predikatzioakra foglalva. Nyomt. Debretzenben, 1563. 4. részben. 53. (XLVII.)

2. Samuel és Királyok Könyvei; mellyeket magyarázattal s szép intésekkel ki adott Debretzenben, 1565. Foliantban. 55. (XLVIII.)

3. A szent János jelenésének igaz és írás szerint való magyarázása. Nyomt. Váradon. 1568. 4. részben. 69.

*4. Innepekre válogatot predikatzio; ehez vagyon ragasztva az Agenda is. Nyomt. Debretzenben, 1563. 4. részben. 54.

Melotai Nyilas István gyulafejevári pap munkái:

1. *Speculum Trinitatis*. sz. Háromság egy bizony örök Istennek a bibliában, sidok írásiban, kontziliomokban mint valami atzél tükörben való meg mutogatása; mellyben az Enyedi szent Háromság ellen irt könyve meghamisittatik. Nyomt. Debretzenben, 1622. esztendőben. 4. részben. 521.

2. *Agenda*, mellyben az anyaszentegyházban való szolgálatbeli tselekedetek elő adatnak bőven és a sakramentomokról való értelem. Debretzen, 1634. 8. részben. 633.

3. *Agenda*, a feljebb meg irt könyvnek rövid summája az sakramentomok ki szolgáltattatásoknak és az házasságbeli esketésnek módjáról; a melly sokszor kinyomtatott. 8. részben.³

4. Mennyei tudományról való irtovány; a mellyben az igaz tudomány meg erősítetik; az emberi találmányok ki gyökereztetnek. Debretzen, 1617. 4. részben. 474.

Miskoltzi Gáspár bánya pap, az után udvarhelyi esperest, irt volt Belgyiomba laktában illy könyvetskét: *Angliai independentismus*, a vagy az ekklesiái fenytékben és a külső isteni tiszteletre tartozo rendtartásokban minden reformatata ekklesiáktól különöző fejetlen lábság. Nyomt. Ultrajectum. 1654. esztendőben. 8. Részben. 893.

2. Magyarra fordította az Frantzius élő állatokról irt Histoiáját, melly nyomt. Lótsén, 1702. esztendőben. 8. részben. L. **Franzius a.**

Manuale chirurgium. Chirurgicali uti társ, mellyben az egész anatomia, égi jegyeknek ereje: a tagokon történhető nyavalyák, a seb kötés, ér vágás etc. által való orvosoltatása, flastrom, ungvantumok készitetések, kérdések.

¹ Szabó Károly e munkának két kiadását említi. Debreczen, 1637. és 1661. Az utóbbinak egyetlen példányát sem ismerjük.

² 1690-ben jelent meg.

³ A székelyudvarhelyi katalógusban az 1733-iki kolozsvári kiadás szerepel. (Petrik II. 712. l.)

ben és feleletekben elő adatik. Nyomt. Győrben, 1742. 8. részben. (Petrik. II. 756. 1.)

Mikolai Hegedüs János magyarra fordított és kiadott illy titulussal való könyvetskéket: 1. Tüzes oszlopa az igasságnak. 812. 2. Lelki prebenda. 814. 3. Szentek napi száma. 815. 4. Biblia Tanui. 813. Nyomt. Trajekt. 1648. esztendőben. 8. részben.

*Mihalyko János eperjesi magyar pap nemetből magyarra fordította Pollio Lukás prédikációit az Isten fiainak örök életökről. Nyomt. Bartfán, 1612. esztendőben. 8. részben. 432. (XLIX.)

*2. Záderus Jakabnak könyvét illy titulussal: Az örök életnek szép és gyönyörűséges nyári idejéről való könyvetske. Nyomt. Bartfán, 1603. 8. részben. 381.

Molnár Albert sok országokban s akademiakon tanult bujdosó magyar, magyar munkái:

*1. Lexicon Latino Graeco (!) Hungaricum, et Dictionarium Hungarico Latinum. Norim. 1644.¹ 4. részben. 513. (L.)

*2. Deák és magyar nyelveken irt egy Grammatikat, mellyet nyomtattak Hannoviában, 1610. 8. részben. 422. (LI.)

*3. Egy könyörgéses könyvetskét is adott ki; mellyben a Kalvinustól írott könyörgések találatnak. Nyomt. Hannoviában,² 1621. 8. részben. 514. (LII.)

4. *Postilla Scultetica*: Az vasárnapokra és fő innepekre rendeltetett evangyeliomi textusoknak magyarátja. Nyomt. Oppenheimben, 1647.³ esztendőben. 4. részben. 475.

5. A soltárokat versekbe szedte, frantzia notákra szabta s ki nyomt. Hannoviában,⁴ 1612. 12. részben. 435. (LIII.)

6. A Biblia fordítását megvizsgálta, ki nyomtatatta. Hannoviában, 1608. 411. (LIV.) — Oppenheimben 1612. esztendőben. 4. részben. 434. (LV.)

7. A leg főb jörol, a mellyre a világ vagyodik, discursus a bibliai és világi sok historiákból. Nyomt. Kolosváron, 1701. 8. részben. 1628.

8. Jubileus esztendő: az Hejdelbergában véghez vitt Jubileust magyarra fordította. Oppenheimben, 1618. 4. részben. 482.

9. Kalvinus János *Institutioját* magyarul ki botsátotta. Nyomt. 1624. 4. részben. L. **Kalvinus** a.

Monoszloi András irt egy könyvet A szentek segítségül való hívásáról, melly nyomt. Nagy Szombatban, 1589. 4. részben. 229. (LVI.)

Müller Henrik rostoki pap és professor irt illy titulussal: *Lelki nyugasztalo orák*, vagy három száz elmelkedések, mellyeket magyarra fordított Szentzi Fekete István kőszegi pap. Nyom. Lőtsén. 12. részben. 1601.

Melianus Gnatereth (Helmetzi István) Igasság paissa; mellyel a Kristustól szereztetett sakramentomi szent vatsora felől a helvetziai confessioban ki adatott igaz tudományt erősíti, és a Bernárd Pál nyilai ellen oltalmazza. Nyomt. Miaburgumban, 1741. esztendőben. 8. részben. (Petrik. II. 98. 1.)

¹ Téves, 1621-ben Heidelbergben jelent meg.

² Téves, Heidelbergben nyomtatott.

³ Téves, 1617 helyett.

⁴ Téves, Oppenheimben jelent meg.

N.

Nadányi János, uri nemzetből való enyedi professor. Magyarra fordította az Mizáld Antal m. dr. könyvét: mely vagyon a Kerteknek gondviseléséről, füvekről, gyümölcsökről etc. azoknak orvosi hasznokról. Nyomt. Kolosváron, 1669. 4. részben. 1087.

Nadudvari Péter Keresztyen hitnek agazatairol valo predikatziói; mellyben az igaz reformata vallás fundamentomason adatik elő. Nyomt. Kolosváron, 1741. esztendőben. 4. részben. (Petrik. II. 820. l.)

Nagy Ari Benedek, borosjenői pap irt illy titulussal: *Igaz vallásu keresztyén*, vagy az igaz hitről, annak szerző okárol, tulajdonságirol valo irás. Nyomt. Váradon, 1651. 8. részben. 855.

*Nánási Gábor Lelki tudakozása, mellyben a kegyes lélek, megtanulhatja az Isten örökké való decretomának bizonyos jeleit. Nyomt. Kolosváron, 1675. 8. részben. 1178. (LVII.)

Nánási István nagybányai pap irt illy nevezet alatt. Szü titka: az az Az ember szívének természet szerint való romlottságából és annak követéséből származott ezer tsalárdságinak ki nyilatkoztatása és orvoslása. Nyomt. Kolosvárott, 1670. 4. részben. 1103.

Nemeti Mihály kolosvári pap magyar munkái:

1. Dominikakra rendeltetett evangeliomok szerint való predikatziói. Nyomt. Kolosvárott, 1675. 4. részben. 1179.

2. *Dominicalis* predikatziok toldalékja. Nyomt. Kolosvárott, 1686. 8. részben. 1353.

3. Az öröкке való egy isteni állapotban lévő három személyeknek mutató tükköre. Kolosvár, 1675.¹ 12. részben. 1150.

4. *Halotti centuria*. Vagy szaz halotti predikatziok. Nyomt. Kolosvárott, 1686.² 8. részben.

5. Mennyei tárház koltsa; minden rendbéli embereknek állapotjokhoz alkalmaztatott imádságok, sokszor nyomtatattak ki.³

6. Sz. David psalteriuma, v. a százötven soltárok magyarázata. Nyomt. Kolosvárott, 1679. 12. részben. 1234.

*7. Reformata vallásban való idvesség.⁴ (LVIII.)

8. Igasság proba köve. 12. részben.⁵ (LIX.)

*9. Igasság proba kövének nyert pere.⁶ (LX.)

*10. Prédikatori erősség.⁷ (LXI.)

¹ A nyomtatás éve téves, 1673-ban jelent meg.

² A nyomtatás éve téves. E munkának két kiadását ismerjük: Koloszvár. 1683. (R. M. K. I. 1301.) Koloszvár. 1684 (M. Könyvszemle, 1879. 27. l.)

³ Szabó Károly 1711-ig 8 kiadását említi. De mivel Bod Péter sem e katalógusban, sem *M. Athenas*-ában (191. l.) nem jelezte a megjelenési évet, valószínűnek tartom, hogy Bethlen Kata könyvtárában 1752-ben is a székelyudvarhelyi katalógusban említett 1741-iki debreczeni kiadás volt meg. (V. ö. *Erdélyi Múzeum*. Új folyam II. 40. l.)

⁴ *Disputatio theologica de salute in ecclesia. Lugduni Batavorum. 1666.* 4° (R. M. K. III. 2347.)

⁵ Szabó Károly két kiadását említi: R. M. K. I. 1094. 1131. Nyomtatott példányát egyik kiadásnak sem ismerjük. V. ö. *M. Könyvszemle* 1879. 182. l.

⁶ Szabó Károly két kiadását említi; R. M. K. I. 1095. 1132. A második kiadás egyetlen példányát sem ismerjük.

⁷ *Disputatio theologica de fide et religione ecclesiae apostolico-romanae et romano-pontificiae. Ultrajecti, 1666.* 4° (R. M. K. III. 2370.)

11. Catechetica Dominika. Palatina katékezis rendi szerint való predikatzio.¹ (LXII.)

Kezírásban maradtak ezek a munkái,² melyekről emlékezik, hogy elkészítette:

1. Az Apostoli tselekedetekre és a szent Pál minden leveleire a sidoktól megvalva rövid magyarázat. (LXIII.)

2. Két Miscallanea Centuria. (LXIV.)

3. Egy Innepi Centuria. (LXV.)

4. Profetai és apostoli reformatá vallást oltalmazó paisotska. (LXVI.)

5. Jesus Kristus örök istenségéről kiváltképen való predikatzio. (LXVII.)

6. A Jesus Kristus örök istenségét tagadó Enyedi könyvének predikatzioiban való megtzáfoltatása. (LXVIII.)

7. Evangyeliomi igasság sajtója; mellyben egy Sodoma hegyén termett szőlő gerezd meg sajtoltatott. (LXIX.)

8. Magyar Catechetica. (LXX.)

9. Nabugodonozor nagy álló képe. (LXXI.)

Neuman Gáspár boroszloi pap irt volt egy kis könyvetskét; melly magyarra fordítván nevezetett *Minden imádságok velejének*. Nyomt. Posenban; 1737. 8. részben. (Petrik. II. 873. 1.)

Nogradi Mátyás bajoni pap és püspök angliai nyelvből fordította az 51. Soltar magyarázatját; mellyet nevezet *Idvesség Kapujának*. Nyomt. Kolosvárott, 1672. 4. részben. 1133.

Nagy tüz kis szikrája Lojola szent Ignatz exercitiuma. Nyomt. Betsben. 12. részben.³ 1575. (LXXII.)

O.

Ostervald Friderik János Helvetziában neokomi pap irt egy könyvet, mellyet nevezett: *Keresztyének között uralkodo Romlotság Kutfejenek*, mellyet magyarra fordítottak és kinyomtattak Debretzenben, 1743. 8. részben.

2. Szent historiának rövid summája; mellyet magyarra fordított Marothi György. Debretzen, 1735. 12. részben.

Otrokotsi Foris Ferentz. Vagynak munkái magyarul ezek:

1. Kereszt alatt nyüggő Magyar Izraelnek hálaadó és könyörgő *Imádsági*. Nyomt. Kolosvárott, 1682. 12. részben. 1286.

2. Idvességes beszélgetések némelly valogatott szent írásbeli helyekről, predikatzio. Nyomt. Kolosvárott, 1683. 8. részben. 1300.

3. A tevelgyő juhrol való predikatzio, midőn által állott a katolikusokhoz. 1694. 29 Augusti.⁴ 1465. (LXXIII.)

4. A jó lelki esmeretnek, maga mentő tanubizonyysága, a mellyel maga tselekedeteit mentegeti. Nyomt. Kassán, 1694. 12. részben.⁵ 1453.

5. Az Istennel jároknak tökéletességek, mellyet egybe szedegetet a régi atyák írásokból. Nyomt.⁶ 1699. 12. részben. 1547.

6. Roma Istennek szent várossa, vagy olly munkátska, mellyben a

¹ Dominica catechetica sive conciones catecheticae. Claudopolii. 1677, 8° (R. M. K. II. 1402.)

² V. ö. *Bod Péter*: Magyar Athenas. 191. 1.

³ Szerzője Elfen Miklós.

⁴ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁵ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁶ Nagyszombatban nyomatott.

XLVIII soltárt lelki értelem szerint Romára magyarázza, hogy Sion és Jerusaleum ábrázolta Romát. Nyomt. N. Szombatban.¹ 8. részben. 1535.

Örvendi Molnár Ferentz Lelki tárháza, vagy ó és új Testámentomi Könyveknek versekbe foglalt summájok. Nyomt. Debretzenben, 1666. esztendőben. 8. részben. 1034.

P.

Palatina Katekesis, mellyet irt Zakariás Uriánus, 1563. esztendőben. Magyarra fordított Szárasi² Ferentz százszornál is eddig többször nyomtatták ki. 8. részben.³ 829.

Papai Pariz Imre, második Rákotzi György fejedelem papja irt egy Könyvetskét *Keskeny ut* a neve; mellyben a lelki esmeret akadékit kívánnya elhárítani. Joságára nézve kedves lévén igen sokszor nyomtatott ki. 8. részben.⁴ 1377.

Papai Pariz Ferentz m. dr. enyedi professor, magyarul irta ezeket a munkáit, s adta ki:

1. *Pax animae*. A lélek bekeségeről és elme gyönyörüségeről; mellyet nagyob reszin a Molineus Pater frantzia munkájából fordított. Nyomt. Kolosvárótt, 1680. 8. részben. 1246.

2. *Pax corporis*: Az emberi test nyavalyainak okairól, fészkeiről, orvosoltásokról. Kolosvár, 1695. 8. részben. 1474.

3. *Pax sepulchri*. Idvesség és igen szükséges elmélkedés arról, miképpen kellessék embernek mind keresztyénül élni mind idvességesen meghalni. Nyomt. Kolosvárótt, 1698. 12. részben. 1526.

4. *Pax aulae*. Bölts Salamon egy néhány válogatott regulai, miképpen kellessék embernek magát a méltóságban s méltóságok előtt böltsen viselni. Nyomt. Kolosvárótt, 1696. 12. részben. 1488.

5. *Pax crucis*. Sz. David király és profetának 150 soltári; mellyek a sz. lelek tzélja szerint 150 könyörgésekben ki magyaráztattak. Nyomt. Kolosvárótt, 1710. 12. részben. 1775.

6. *Dictionarium deak és magyar nyelveken*; melly a tanulok hasznokra alkalmaztatott. Nyomt. Lótsen, 1708. esztendőben. 8. részben. 1746.

7. Romlott fal fel-építése. Avagy: A magyarországi és erdélyi evangyelika reform. ekklesiáknak, a reformatio kezdetétől fogva valo dolgairól rövid historia. *Kézírásban maradt.* (LXXIV.)

Pánkotai Ferentz szalontai pap így nevezte a könyvét: *Sanctus Hilarius*, avagy mindenféle szomorúságoknak neme ellen valo elmélkedés. Nyomt. Várad. 1650. 12. részben. 839.

Patai Balog János szaszvarosi pap, angliai nyelvből Belgyiomban tanulásakor fordított egy könyvet illy titulussal: *Lelki igazgatás a betegségben és az Halál árnyékában*: melly könyvetskébe miképen vigasztalják magokat az emberek a nyavallyák ellen s halál ellen. Ultrajekt. 1700. 8. részben. 1571.

¹ 1698-ban jelent meg.

² Helyesen: Szárászi Ferencz.

³ E cím az 1650-iki amsterdami kiadásra vonatkozhatik, annál is inkább, mert e munka mellékleteképpen megjelent *Catechesis* szintén meg volt B. K. könyvtárában. L. *Szathmári Ötves István* a.

⁴ 1689-ben Lócsén jelent meg. Egyetlen példánya sem ismeretes.

Patai István pápai pap, élt 1500-nak vége felé és irt a Sakramentumokról szép munkát; nevezetesen kérdésekben és feleletekben megmutogatja, miben álljon a Kristus testének étele, vérének itala. Nyomt. elsőben Pápán az után Fejérváron. 1643. 8. részben. 740.

*2. Magyarra fordította Vives Lajosnak a Keresztyen ferj és feleség tisztiról való könyveit.¹ (LXXV.)

Pataki István kolosvári professor magyarra fordított deakból egy könyvet illy titulussal: E világ igazgatásának mestersége mely száz jeles regulakban adatott elő. Nyomt. Kolosvárott, 1681. 4. részben. 1263.

Pazmán Péter estergomi érsek magyar munkái:

1. Imádságos könyv, mely mind negyed és nyolczad reszekben egy nehányszor nyomtatott ki.²

2. Isteni igazságra vezérlő Kalauz. Nyomt. Posonban, 1613. Folio formán. 443. (LXXVI.)

3. Alvintzi Péterhez írott ött Levelei; mellyek sok tsufos vagdalozásokkal s hazugságokkal, mint a Kalauz is tellyesek; elsőben nyomtattak a Kalauzzal, az után külön 1741. 12. részben. (Petrik. III. 60. l.)

4. Tanátskozás arról, mellyik vallást kell választani, a keresztyén vallások között. Veresmarti Mihály neve alatt írta Posonban, 1612. 8. részben.³ 437. (LXXVII.)

5. A szentek tiszteletekről Gyarmati Miklos ellen. Gretzben, 1617.⁴ 8. részben. 406. (LXXVIII.)

6. Nyoltz okok egy nemes ember miért változtatta vallását. Nyomt. 1631.⁵ 606. (LXXIX.)

7. A vasárnapi evangeliomokra írott predikatziok. Folio formában.⁶ (LXXX.)

8. Kempis Tamás Kristus követéséről való munkátskáját magyarra fordította. L. **Kempis** a.

9. Tsengettyü e világi haszontalanságok ellen. Nyomt. 1699. 12. részben.⁷ 1548.

Perkinsusnak a Lelki esméret akadékiról írott könyvetskéje; mellyet magyarra fordított Tsepregi Mihály kolosvári lakos. Nyomt. Amsterdamban, 1648. 12. részben. 800.

Perlitzzi Dániel m. dr. ki adta magyarul a Mollerus Károly orvosi oktatását, miképpen kellessék a Pestis és egyéb mérges nyavallyák ellen őrizkedni, mitsoda eszközökkel elni, orvosolni. Masodszor nyomt. Budán, 1740. 4. részben. (Petrik. II. 769. l.)

¹ V. ö. *Bod P.* Magyar Athenas. 215. l. — *Szinnyei József.* Magyar írók élete és munkái. X. 472. h.

² A székelyudvarhelyi katalógusban az 1701. évi nagyszombati kiadás szerepel. (R. M. K. I. 1640. — *Erdélyi Múzeum.* 1907. évfolyam 41. l.) Ellenben Szabó Károly szerint 1849-ig a nagyenyedi ref. kollégium könyvtárában Bethlen Kata könyvei között az 1625. évi pozsonyi kiadás volt meg. (R. M. K. I. 548.)

³ Egyetlen példányát ismerjük. V. ö. *M. Könyvszemle* 1882. évf. 83. l.

⁴ Téves, 1607 helyett.

⁵ Nyomatott Bécsben. Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁶ Szabó Károly e munkának két kiadását említi: Pozsony, 1636. (663.) és Nagyszombat, 1695. (1482.) Valószínű, hogy Bethlen Kata könyvei között az *első kiadás* volt meg, mert Bod Péter Magyar Athenasa 218. lapján a pozsonyi 1638-iki (1636 helyett) kiadást írta le.

⁷ Szerzője nem Pázmány Péter, hanem Nyéki Vörös Mátyás. Egyetlen példányát sem ismerjük.

2. Testi bekességre vezeklő uti társ: sokféle nyavalyákkal küszködő testnek szükségére alkalmaztatott házi és uti Patikátskának rövid és summas leírása. Másodszor nyomtatott Budán, 1740. 4. részben. (Petrik. III. 73. 1. (LXXXI.)

Pernyeszi Sigmond uri ember, fordította az Avenarius könyörgéseit illy titulussal: A kegyes léleknek vigasztalását szerző idvesség paissa. Nyomt. Kolosvárott, 1676. 8. részben. 1195.

2. Lelki flastrom. Nyomt. Kolosvárott, 1678. 8. részben. 1222.

Pesti Gábor magyarra fordította a négy evangyelisták irását és ki nyomtatták Betsben. 1536. 8. részben. 6.

Petrózi Kata Szidonia, gróf Pekri Lőrincz felesége munkái:

1. A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadott jó illatú tizenket liliom; mellyet férjéért Szebenben raboskodván egybe szedett s világ eleibe botosatott. Kolosvár, 1705. 8. részben. 1704.

2. Jo illattal füstölő igaz szív; mellyet a világ szeretetében szunnya-dozoknak felserkentésekre az Arnd János irásából fordított. Lötzen nyomt. 1708. 8. részben. 1747.

Pétsvárad Páter várad pap irt egy munkát, mellyben felbontolja a Pázmán sz. írásról és ekklesiáról írott könyveit. Nyomt. Debretzenben, 1629. 4. részben. 579.

Placette János koppenhágéni ekklesiának lelki pásztora, a Keresztyén ethikának vagy erköltsök tudományának rövid summája. Nyomt. Debretzenben, 1750. 8. részben. (Petrik. II. 547. 1.)

Politika filosofiai okoskodás szerint való rendes életnek példája; mellyet valamely, Istenét, királyát, hazáját igazán szerető nemes ember *G. C. I.* deakból magyarra fordítván a mostani udvariasággal tellyes világ fiainak elmejekben illetetvén különböző indulatjok és tudományok meg jobbitására rendeltetett. Lötzen, 1674. 8. részben. 1169.

Polgári törvények, mellyek a Justinianus Törvénye szerint szedettek rendbe a bibliából. Nyomt. Debretzenben, 1610. 12. részben. 420.

Posaházi János pataki professor munkái:

1. Igasság istápjá. Vagy olly katekizmusi tanítás; mellyben a keresztyén reformata vallas böven meg magyaráztatik, és az ellen tusakodo fortelyos patvarkodások ellen, nevezetesen a nagy kalauzos könyv ellen oltalmaztatik. Nyomt. Sáros Patakon, 1669. 4. részben. 1096.

2. Három kérdésekre való feleletinek megerősödése, melly iratott Sambar ellen. Nyomt. 1666. 12. részben. 1050.

3. Ben sült veres kolop. Avagy Kis paternek vesztett peri.¹ 1053.

4. Sibelius Gáspárnak, külömbféle szent írásból szedegetett imátsági, mellyeket magyarra fordított s ki adott Kolosvárott. 1673. esztendőben. 8. részben. 1151.

Prágai András szerentsi predikator magyarra fordította a Gvevarai Antal Fejedelmek serkentő oráit, mellyeket irt Markus Aurelius életéről. Nyomt. Bartfán, 1628. Foliantban. L. **Gvevarai** a.

R.

Rádai Pál kegyes uri ember maga és hozza tartozoinak kegyességben való gyakorlások véget, szép imádságokat és énekeket; mellyeket ki

¹ 1666-ban jelent meg. Egyetlen példányát ismerjük.

botsátott illy titulussal: *Lelki hodolás*. Debretzen, 1724. 12. részben. (Petrik. III. 170. I.)

*Rambak*¹ *Jakab* greszai professor, Gyermeknek tanítására intéztetett kis munkátskáját magyarra fordította Barany György illy titulussal: *Gyermeknek kézi könyvetskéjek*. Nyomt. Jenában, 1740. esztendőben. 12. részben. (Petrik. III. 178. I.)

Rimai János jeles tudos reformatus uri ember, kinek a vers írásra nagy hajlandósága volt. Irt szép énekeket, mellyek ki nyomtattak sokszor. 12. részben. L. **Balassa** a.

Roterdami Rezmánnak a keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvetskéje. (Erasmí Roterodami Enchiridion militis christiani) Magyarra fordította *Salánki György*. Lugdunomban, 1627. esztendőben. 8. részben. 563.

S.

Samariai János halászi pap s püspök adott ki könyvet illyen titulussal:

1. Az helvetziai vallason levő ekklesiáknak egyházi tzeremoniájokrol és rendtartásokrol való könyvetske az együgyüeknek tanittatásokra. Nyomt. Lőtsén, 1636. 4. részben. 662.

2. Magyar Harmonia ./. az augustana és az helvetica confessio articulusinak egyező értelme. Pápán nyomt. 1628. 4. részben. 573.

Sarpataki N. Mihály kolosvári pap, irt egy könyvet illy titulussal: *Noe Barkaja* ./. az Atya, Fiu és sz. Lélek Istennek idvességes esméreri: az ó és uj testamentomi. irásokat egyben vetvén XXII. demonstratiokban a sz. háromság tudományát meg világositani igyekezte. Nyomt. Kolosvárott, 1681. 4. részben. 1264.

Sellyei Balog István, fejérvári pap Erdélyben, az után püspök Magyarországbán; illyen munkái vagynak:

1. *Uti társ*; mellyben minden alkalmatosságokra való rövid tanítások foglaltatnak be. Nyomt. Váradon, 1657. 8. részben. 928.

2. *Temető kert*; mellyben halotti predikatziok vagynak. Nyomt. Váradon, 1655. 8. részben. 905? 906?

Sibelius Gáspár Lásd: *Posaházi János*.

Siderius János tartzali pap, irt volt egy Katekésist 1597 tájban, 8. részben, melly igen nagy betsületben tartatott s sokszor nyomtatott ki.²

Skotodulos és Diafanés egy mással való beszélgetések, ez titulussa a könyvnek: Amaz hét fejú és tíz szarvu fene bestián ülő bársonnyal s drága kövekkel felruháztatott parázna Babilonnak, melly az ó tisztátalan paráznaságának arany poharába töltött részegítő utálatosságával meg részegítette ez földnek lakozoit, mezitelenségének *Tüköre*. Nyomt. 1671. 8. részben.³ 1125.

Soltárok négyes notai. Debretzen, 1743. 8. részben. (Petrik. III. 407. I.)

Sopronyi piros tyukmony; mellyben a romai papistak igaz öröme és reménsége be rekesztetnek. Nyomt. Kassán, 1719. 8. részben.⁴ (Petrik. I. 542. I. (LXXXII.))

*Sos Ferentz kolosvári pap s püspök irt volt az pestis alkalma-

¹ Rambach János Jakab.

³ Szerzője Dobner Abrahám Aegidius.

² 1752-ig 15 kiadását ismerjük.

⁴ Szerzője *Pathai István*.

toságával egy munkátskát illy titulus alatt: A dög halál Isten hartza az emberekkel; mellyben megmutatódik mint győzedelmeskedik Isten a testen. Miképen forgassa pedig ember magát ebben a hartzban es minemü hadi készülete légyen arról oktatatik a halandó ember. Nyomt. Kolosváron, 1720. 8. részben. (Petrik. III. 415. l.)

Sovári Soos Kristof urí ember irt illy titulussal:

1. A szent profetáknak irásoknak predikatzioiok szerint való magyarázatja. Nyomt. Bartfán, 1601. 4. részben. 372.

*2. *Postilla* seu enarrationes in epistolas dominicales, predikatzioiok az apostolok leveleikből olvastatni szokott textusokra. Nyomt. Bartfán, 1597.¹ 4. részben. 299. (LXXXIII.)

Szakáts mesterségének könyvetskéje; mellyben a külömbféle etkeknek, liktariomoknak készitetések modja adatik elő. Kolosvár, 1745. 8. részben.

Szolardi Miklos adott ki egy könyvetskét illy titulussal: A vizgatalásoknak hasznos voltáról. Gyula Fejérvár, 1643. esztendőben. 8. részben. 741. (LXXXIV.)

Szathmári Mihály maros-vásárhelyi, az után pataki professor irt magyarul illy titulussal: Az ur vatsorája felett meg gyujtatott szövétnék; mellyben egy Minorita barátnek Ur vatsorájáról való munkáját felbontsolja és az igaz tudományt elő adja. Nyomt. Trajekt. 1740. esztendőben. 8. részben. (M. Ath. 253. l.)

Szathmári Ötves István érsekujvari pap magyarra fordította a Belgica confessiot illy titulussal: A keresztyén és igaz tudományu belgyiomi eklésiáknak hitokról való *Vallás tetele*. Amsterdam, 1650. 12. részben. 830. (LXXXV.)

2. Magyarra fordította a belga nyelven a mennyei jelenésekről irt magyarázatot is, és illyen titulussal ki adta: *Titkok jelenése*; avagy sz. János apostol mennyei jelenése látása rövid magyarázó jedzésekkal együtt. Nyomt. Szebenben, 1688.² 8. részben. 1078.

Szathmári Pap János, kolosvári pap irt a könyörgésről közönségesen és az uri imádságnak magyarázatját illy nével; *Kegyes ajakak áldozó tulka*i. Nyomt. Kolosvárott, 1707. 8. részben. 1727.

Szekelly István lásd *Bentzédi*.

Szeli Josef brassai magyar pap, kiadta a Luther Kis katekismussát, és a maga arra irt magyarázatját. Nyomt. Brassóban 1748. 8. részben. (Petrik. II. 625. l.)

Szent Abrahami Lombárd Mihály kolosvári unitárius püspök irt egy könyörgeses könyvetskét, illy titulussal: Sok féle szükségemhez alkalmaztatott Könyörgések; mellyekkel minden rendbéli ember naponként bofránkozas nélkül gyakorolhatja magát. Nyomt. Kolosvárott, 1746. 8. részben.

Szent Peteri István sz.-mihályi pap munkái:

1. *Tántz Pestisse*, mellyben a fájtalan tántznak kárhuzatos volta le rajzoltatik, és az ördögnek a tántz oltalmazójának ellen vetéseiről meg mentetik. Nyomt. Debretzenben, 1699.³ 8. részben. 1501.

2. *Ördög Szigonnya*, vagy olly munkátska, a mellyben a káromlásnak kárhuzatos volta [megmutogattatik]. Nyomt. Debretzenben, 1699. 8. részben. 1538.

¹ 1598-ban jelent meg s csak az ajánlása kelt 1597-ben.

² Téves, 1668-ban jelent meg.

³ Téves, 1697-ben jelent meg.

3. *Hangos Trombita*, vagy a Reszégesség ellen iratott munkátska, a melyben az kárhuzatos vétéknek megmutogatattik. Nyomt. Debretzenben, 1698. 8. részben. 1521.

Kézírásban maradtak ilyen munkái: 1. Uj embernek anatómiája. 2. Idvesség arany lántza. 3. Világ ártalmas barátsága. 4. Aspis kigyó tojása. *Sepsi Korotz György* Lásd *Jakab* angliai király.

Szikszai Hellopeus Balint debretzeni pap magyarul irt illy titulusal: A keresztyeni hitnek és vallásnak három fő articulussairól, az igaz Istenről, választásról és Ur vatsorájáról. Nyomt. Debretzenben, 1574. 4. részben. 100. (LXXXVI.)

Szikszai P. Sámuel Menyország utja, melyben minden időre tartozó LX. imádságok vagynak. Nyomt. Bartfán, 1702. 8. részben. 1643.

Szokoljai István belga nyelvből fordított egy könyvetsket; melynek neve: Szerelmes lelket gyógyító balsamon. Az Isten féltő embernek szívére ötlő nehézségeket igyekezni elhárítani. Nyomt. Debretzenben, 1738. (LXXXVII.)

Szölkői Mihály surányi pap, irt egy könyvet, melynek titulusa: *Bajnok Davidka*. Nyomt. Kassán, 1668. 8. részben. 1068. (LXXXVIII.)

Szőnyi István, üldöztetese előtt tornai, az után szathmári pap, botsátott világ eleibe egy könyvet illy titulusal: *Martirok Koronája*. Vagy olly idvesség könyvetske; melyben miképen kellessék, a Kristus vallásában meg maradni, az öldözésbe magokat viselni, szám ki vetést, tömlötzet szenvedni, s a martiromságban győzedelmeskedni világossan megmutogatattik. Nyomt. Kolosvárott, 1675. 8. részben. 1180.

Kézírásban maradt: 1. *Örökélet koronája*, melyben az idvesség rendit adta elő. 2. *Tizenkét tsillagok koronája*, melyben a keresztyen papok, kösség és magistratus tisztii adatott elő.

Szent Irás summája, melyben historiák, törvények, jövendölések, oktatások elő adatnak. Nyomt. Kolosvárott, 1695. 8. részben. 1475. (LXXXIX.)

T.

Tabera,² az az Istennek, ollyan meg gyuladott tüze, melyet az egből hirtelen botsátott Szathmár várossában Vári Kristinára, mely miat meg is hólt: az felette elmondott tanítások. Nyomt. Kolosvárott, 1710. 8. részben. (Petrik. III. 627. 1.)

Taddei conciliatorium biblicum. Lásd Debretzeni Jánost.

*Tasi Gáspár magyarra fordította Bellarminusnak azt a munkáját, melyet irt *De ascensione Mentis ad deum per scalas rerum creatarum*, a Léleknek Istenhez való fel meneteléről a teremtett dolgoknak graditsain. Nyomt. 8. részben. 687. L. **Bellarminus** a.

Tatórok rabságokban nyomorgó magyaroknak, kik Kemény Jánossal Magyarországból elraboltattak, enekeik, könyörgéseik. Nyomt. 12. részben.

Tejfalvi Tsiba Márton irt egy munkátskát testvér atyafianak papista vallásra hajlása alkalmatosságával, melyet nevezett illy nével: *Romanocategorus*, az az, az apostoli valással ellenkező minapi romai katolikusok tudományoknak mutató laistromok. Nyomt. 1637. 12. Részben. 667.

¹ Helyesen: Szölkői.

² Szerzője Vári Mihály ev. ref. esperes.

Telegdi Miklós esztergomi érsekség administratora botsátott világ eleibe:

*1. Bizonyos számú predikációkat.¹ (XC.)

*2. A jó tselekedetek jutalmáról. N. Szombat, 1580. 4. részben.

177. (XCI.)

Teleki Mihály ur, az elsőnek fia, magyarra fordította a Veber Adam János politikai elmélkedéseit; mellynek ez a Titulussa: *Fejedelmi Lélek*: avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki. Nyomt. Kolosvárott, 1689. 4. részben. 1373.

Telki Bányai István adott ki egy kis munkát illy titulussal: *Angliai Puritanizmus*, vagy kiváltképen való tudományok azoknak, kik Angliában Puritánusoknak tartatnak. Nyomt. Ultrajekt. 1654. 12. részben. 894.

Tétsi Miklós irt egy könyörgéses könyvetskét, mellyet nevezett: *Lilium Humilitatis*, maga meg aláztatására való keserves Siralma, mellyen engesztelte a megharagudott Istent. Nyomt. Franekeraban, 1659. 12. részben.² 939. (XCII.)

Toféus Mihály Apafi Mihály fejedelem udvari papja, a soltarokra való tanításait ki adta illy titulussal: A szent soltarok resolutioja, és azoknak az erdélyi fejedelmi evangelica reformata ekklesiára lélek és igazság szerint való szabása. Nyomt. Kolosvárott, 1683. 4. részben. 1302.

*Tolnai István Rakotzi György fejedelem udvari papja magyarra fordította a vittebergai akademianak az evangelica religioért szam kivetést szenvedő tsehekhez és morvákhöz küldetett vigasztalását. Nyomt. Fejérvárt, 1632. 4. részben. 617.

Tolnai Dalí János pataki professor *Vaci Andras* ellen irt, mellyet így nevezett *Daneus Racai* /. A Mi Atyánk felől igaz értelmű tanitok mentsége. Nyomt. Patakon, 1654. 8. részben. 892.

Tolnai F. István kolosvári professor, irt egy könyvet, mellyet nevezett Apostoli tudomány utára vezérlő kalauznak; mellyben megmutogatja a romai vallásnak eredetét, hibait, az igaz vallásnak terjedését. Nyomt. Kolosvárott, 1679. 8. részben. 1236.

Torkos András győri pap irt egy könyörgéses könyvet minden némű alkalmatosságokra, illy titulussal: *Engesztelő áldozat*. Nyomt. Halában, 1709. 8. részben. 1759.

Totfalusi Kis Miklos, maga személyének, különös tselekedeteinek mentsége; mellyet az irigyek ellen kik ez aránt a köz jónak meggatoloi voltanak írni kenyszeritetett. Kolosvár, 1698. 8. részben. 1528.

Tsombor Marton varanai magyar pap irt illy nével:

1. Udvari iskola, mellyet a bedegi Nyári István fiának tanításának alkalmatosságával botsátott világra. Bartfán, 1623. 8. részben. 527.

2. *Itinerarium*; a mellyben megírja idegen országokban való bujdosását, mit látott, halott, szenvedett. Nyomt. 8. részben.³ 500.

Tsuzi Tseh Jakab sz. i. m. dr. irt egy könyvetskét; így nevezte: *Lelki böltseségre tanito iskola*, mellyben az Istenhez való igaz megtérést, annak rendit, gyakorlásának modját, rövid kérdésekbe és feleletekbe foglalva elő adja. Nyomt. Debretzenben, 1680. 8. részben. 1242.

¹ Szabó Károly 2 kiadását említi: 1., Bécs, 1577. és Nagyszombat, 1578., 1580. (122. 145. 176.) — 2., Bécs, 1638. (675—677.)

² Egyetlen példányát sem ismerjük.

³ Megjelent 1620-ban Kassán.

*2. *Edom Ostora* /. Abdias profeta magyarázatja rövid predika-
tziókba foglalva. Debretzen, 1682. 8. részben. 1274. (XCIII.)

Tsuzi Tseh János m. dr. és győri reformatus pap irt az egész héten
mondando közönséges könyörgéseket illy nével: *Isten eleibe fel vitetett
lelki áldozat*. Nyomt. Győrben, 1736. esztendőben. 8. részben. (Petrik.
I. 459. I.)

Tyukodi Marton kőrösi pap irt illy titullal: A tiszta életü Josef
patriarka, életének, szenvedésének és dítserettel viselt dolgainak szent írás
szerint való magyarázatja. Nyomt. Váradon, 1641. 8. részben. 723.

Tzanaki Maté. A dög halálrol való rövid elmelkedése, melyben
annak mivolta, eredeti, okai, eszközei, tulajdonságai, vegei, orvossági, a sz.
írásból, természet folyásából, historiákból világossan megmutogatának.
Nyomt.¹ 1634. 8. részben. 636.

Tzegledi István kassai magyar pap munkái:

1. A Frigy szekrény-előtt Dagon le dölése; melyben a miseről írott
könyve Gorup Ferentznek felbontzoltatik, és a misében való tzeremoniák-
nak szüksegtelen voltak meg mutogatatik. Nyomt.² 1670. 4. részben. 1100.

2. Malak doctornak barátával való pajtársi szó beszede: melyben
egyebek között a nagy penteki korbátsolás vonatik ráma. Nyomt.³ 1659.
8. részben. 946.

3. Barátsági dorgálás /. Az igaz vallásból ki csapont s hogy már a
sz. Peter hajójaba mezitelen be ugrott egy papistava lett embernek meg-
szóllítása, ki is nyoltz okait adja hiti változtatásának; melly szines okokat
irt volt Pázmán, de itt meg mutogatának férges okoknak lenni. Nyomt.⁴
1663. 8. részben. 1002.

4. Tszatózó léleknek lelki diadalma. Nyomt.⁵ 1659. 8. részben. 942.

5. Az ország romlásának okairól. Nyomt. 1660.⁶ 8. részben. 941.

6. Sion vára, /. a keresztyen hit agazatirol való tudomány. Nyomt.
Patakon, 1675. 4. részben. 1187.

7. Egy katolikus embernek, más egy igaz evangyéliomi téjen fel
neveltetett kalvinista emberrel való beszélgetése. 1659. 8. részben.⁷ 951.
(XCIV.)

V.

Váradí Biblia, melly sok magyarázatokkal nyomtatatni kezdett Vára-
don, elvegezetett Kolosvár 1661. Foliántban. 970 és 976.

Váradí Disputatio. Lásd David Ferencz.

Váradí Mattyás kezdi-vasarhelyi pap irt volt Franekerában laktában
egy könyvetskét illy titullal: *Egő szovétnek*, vagy Rogyogo faklya; melly-
nek tündöklő világossága a romai Bal Isten oltára alá rejtetett lelki fertel-
mességet, és a két hegyeken fekvő Antikristus seregének Isten nyája között
való ki szakadását, ereinekességét s otsmany balvanyozását kimutatja. Nyomt.
Franekerában, 1668. 8. részben. 1064.

Váradí Belenyesi Ferentz adott ki egy könyörgéses könyvet illy
titullal: Isten eleibe fel botsátandó lelki áldozatok, könyörgések és hala-
adások. Kolosvár, 1670. 8. részben.⁸ 1104. (XCV.)

¹ Nyomatott Kolozsvárt.

² Nyomatott Kolozsvárt.

³ Nyomatott Sárospatakon.

⁴ Nyomatott Kassán.

⁵ Nyomatott Kassán.

⁶ Téves, 1659-ben Kassán jelent meg.

⁷ Egyetlen példányát sem ismerjük.

⁸ Egyetlen példányát sem ismerjük.

Vásárhelyi Matko István munkái:

*1. Fövenyen épült ház romlása, melyben meg mutogatja a Sambár írásait haszontalannak. Nyomt. 1668.¹ 8 Részben. **1043.**

2. *x ut Tök* könyvnek eltévése. Avagy bányasz tsákány, melyel amaz fövenyen épített s már le romlott házat, előbbi fövenyre sikertelen sárral raggatni akaró és 1000. motsokkal eszelősön színlő s másló Sambár Mátyás nevű tudatlan sár gyuró meg tsákányoztatik. Nyomt. 1668. 4. részben. **1072.**

3. Kegyes lelkeket idvességre tápláló mennyei élő kenyér, vagy az Ur vatsorájával való jól elesnek rendes módja. Kolosvár, 1691. 12. részben. **1407.**

Vásárhelyi Gergely magyarra fordította és ki adta a Kanisius Péter Katekésist s könyörgéseit. Bétsben, 1604. **387.** (XCVI.)

Véber János Eperjesen lakó Patikarius irt egy könyvet illy titulussal: *Amuletum*: Rövid és szükséges oktatás a dög halálról. Masodsor nyomt. 1739. Tsikben. 4. részben. (Petrik. III. 830. I.)

Vedelius Miklos, genevei papp és professor. Hittől szakadásnak tellyes meg orvoslása. Nyomt. Váradon, 1644. 12. részben. Fordította volt Laskai János. **764.**

Verbőtzi István Magyarországból itélőmester deák nyelven irta a Törvény könyvet, melyet magyarra fordított és kiadott Heltai Gáspár. Kolosvár. 1571. 4. részben. **87.** (XCVII.)

Veresegyházi Szentyel János, irt egy könyvet, melyet nevezett így: *Myrothecium spirituale*. Lelki patika, melyben a keresztviselő keresztlyének, mindennemü lelki és testi háboruk s kísértetek ellen vigasztalást találhatnak. Nyomt.² 1648. esztendőben. 12. részben. **810.**

Veres tromfosdit játzó sandal barátok játék elvesztéséért való megpiritskeltetése. Nyomt. 1668. 8. részben.³ NB. Ez tellyes elmés de nem motskos tréfával s tudománnyal, mely szerint állatja a reformatá vallás igazságát. **1052.**

Vigasztaló szó, vagy a vigasztalásoknak hasznáról a lelki hartzban. Nyomt. 12. r. (M. Áth. 197. I.)

Világos igazságnak paissa az igaz Hitnek oltalmazására. Nyomt. Kolosvár, 1741. 12. részben. (XCVIII.)

Vitringa deák munkátskáját magyarra fordította Vásárhelyi Bala Ferentz illy titulussal: *Lelki élet*. Nyomt. Franekerában, 1722. 8. részben. (Petrik I. 377. I.)

*Visollyi Biblia, mely nyomt. Visollyban 2 foliantban 1589–1590. esztendőben. **236.** L. **Károli** a.

Volebius János teologiaja. Lásd Komáromi Tsipkés György.
*Volf Ábrahám*nak és Rogállen Frideriknek atyafiságos serkentések az ujjonon rendeltetett tanitokhoz; melyben mutogatatik az egyházi hivatalnak terhessége; magyarra fordított és kiadatott Jénában, 1736. 8. részben. (Petrik III. 805. I.)

Z.

Zengedező Kar /. régi és új énekeket s ditséreteket magában foglaló szép rendbe vétegett Gradual. Ki adatott Frankfurtban, 1743. 8. részben.

¹ Téves, 1666-ban Szebenben jelent meg.

² Nyomatott Lőcsén.

³ Szerzője Czeglédi István.

Zilahi János sibai pap igaz vallásnak világos tüköre; mellyben a reformata vallásnak tökéletes tiszta igassága, és fundamentomos régisége, minden jó lelkiismeretű embereknek meg mutogattatik. Nyomt. Kolosvárott, 1672. 8. részben. 1136.

*Zrinyi Miklos horvátországi bán, irt volt egy kis munkátskát, hogy lehetne a hadi fenytéket vissza állattani s az orszagot oltalmazni; világra botsátotta G.G. Forgáts Simon. 1705. 12. r. 1710. (XCIX.)

*Zvonarits Mihály sárvári pap irt egy magyar postillat, mellyet Tsepregen nyomt. 1627. 4. részben. 560. (C.)

Mostan Göttingában mulatozó kedves jóakaró barátja Halmágyi István uram kérésére Magyar Igenben irta Juniusnak első napján, 1752. esztendőben

Magyar Igeni Pap

Felső Tsernátoni *Bod* mpr.

Közli: B. K. P.

A malomfalvi báró Kemény-udvarház feliratai.

Magyargyerőmonostori br. Kemény Pál nagybirtokos testvérével, Kemény Katalin bárónővel és nénjükkal, Kemény Karolina bárónővel, 1903-ban a Marostorda-megyei Malomfalváról becses adományyal léptek az E. M. E. alapítói sorába. Ajándékol adták 2000 kötetes régi könyvtárukat s örökös letétbe helyezték szép levéltárukat, mely a Kemény-család legrégebbi, középkori okleveleit is magában foglalja. A becses ajándék és letét beszállítására 1903 október végén dr. Erdélyi Pál könyvtárigazgató e sorok íróját küldte ki. Ezzel az alkalommal jegyezhetette le az alább közölt feliratokat.

Maga az udvarház L alakú földszintes épület, melynek egyik szárnya kelet-nyugati irányban épült s délre nyíló ablakaiból a Maros völgyére van kellemes kilátás. A másik szárny észak-déli irányú s ablakai a falú felé nyílnak. Az utóbbin két felíratos tábla van, melyek közül egyik az udvarház építésére vonatkozik, a másik egy érdekes verset tartalmaz.

Az építés emléktáblája csinos barokk keretben a nyugatra néző homlokzat közepén van. A szöveg felett kifaragott koronában a B. W. K. betűk a felíratban megnevezett nagyasszony nevét rejtik. A felírat szövege a következő:

*Építette ez házat és körü | lette valo minden épületet | fundamen-
tomából néhai mélt. | grof kishred. Rhedei Sigmund ur | özvegye Baro
Wesselényi Kata maga | és kedves fia grof Rhedei Ferentz | lakására
és nyugodalmára, inditván | az munkát MDCCLXI esztend. vegzven |
MDCCLXVII.*

Az udvar felöli falban egyszerű, izléses barokk keretben ezt, az építetőre jellemző érdekes verset találjuk:

*Távozzék ez háztól perpatvart indító,
Régi határkövet helyéből mozdító,
Igazat hamisra, jót rosra fordító,
Istent-káromlással egekre ordító.
Nyíllék meg ez kapu kegyes jámboroknak,
Igaz uton vizen kelőknek járóknak,
Özvegyet és árvát nem nyomorgatóknak,
Atyafi s idegen, szegény s gazdagoknak.
Szemeld, ki ide jösz, Maros folyamattya
Mint száll, tisztul, bár volt zavart állapotya,
Igy lelked büin árja ámbár ondokittya
Szállj maga(dba)n s térj meg, lsten megtisztittya.*

Az udvarházban benn is több érdekes emléket őriznek.
(Kolozsvár)

K. L.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

— Tizenhetedik közlemény. —

290.

Heidelberg. 1620.

Szabó (Sartoris) Georgius, Samarjai. XIII. DE JUSTIFICATIO-
NE | FIDEI. | *Respondente* | GEORGIO SARTORIS SAMARAEO | Ungaro. |
4. *Februar* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
V. 13. N₇^a—N₇^b: 205—206. 1.

Magyar Nemzeti Múzeum.

291.

Heidelberg. 1620.

Szabó (Sartoris) Georgius, Samarjai. III.¹ DE COMMUNICA-
TIO- | NE IDIOMATUM IN PER- | fona Chrifti. | *Respondente* | GEORGIO
S. SAMARAEO Ungaro. | 5. *Auguft.* 1615. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
VI. 8. P₅^a—P₆^b: 233—236. 1.

Magyar Nemzeti Múzeum.

¹ Téves, VIII. helyett.

292.

Heidelberg. 1620.

Szabó (Sartoris) Paulus, Czeplédi. II. DE SCRIPTURÆ SACRÆ
PERSPICUITATE ET | perfectione. | *Respondente & Authore.* | PAULO
S. CEGLEDINO UNGARO. | 5. *Maii* 1613. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rosae. Typis Joh. Georgii Geyderi.
1620.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Pars altera. Collegium
II. 2. F₃^b—F₆^a: 86—88. 1.

Magyar Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán.

Az 1638-iki bártfai kalendárium.

Szabó Károly 1638-ból csak a tejfalvi magyar naptárt ismeri. (R. M. K. I. 685.) Pedig volt még abban az esztendőben más magyar naptár is. Frölich Dávid szedte Bártfán e latinból készült munkát azon év folyamán.

A gyulafehérvári káptalan levéltára őrzi (1418. sz.) annak az „eperjesi régi mesternek“ Medgyesi Pálhoz intézett levelét¹, a ki e Kalendáriumot magyarra fordította. Nevét nem írta a levél alá, csak a kezdőbetűkkel (J. S. S.) sejteti kilétét; gyűrűpecsétjének köriratából azonban megtudjuk, hogy *Serédi* János. Medgyesi különben azt írja róla,² hogy Bártfán egykor pedagogusa volt.³

A hosszú levél idevágó részlete így hangzik:

„Úgy tetszik tavaly kívánt vala Kegyelmed új Calendariomot, de Brewer⁴ uram még el nem készítette volt. Én mostan ez esztendeit küldtem Kegyelmednek, aminemőt a Bartphainak fordítottam, (mert Frölich Uram elhasznolt már amattól) inter plures occupationes bizony csak cursim et per hamaritudinem;⁵ a deákból penig, kiben csuda szokatlan és nehéz terminusokkal élt, kiket hertelen csak ad sensum quantumcunque fordítottam, magyaráztam. Ahol az mensiseknek külön külön állapotját describálta, Decembris Lunatio, Januarii Lunatio etc. ilyen módon procedált. Ilyen obscurus sok szók voltak. Azt én, consulálván Comeniusnak⁶ Januam linguarum, németül *Mondenschein* azaz *hold feltetszésének*, Lunae apparitionem magyaráztam. A Lőcseinek Herlicius Calendariomat fordítottam, de későre tette szerit.“

E sorokból látszik, hogy a fordító a bártfai nyomda számára nem Herlicius naptárát használta fel. Továbbá, hogy a nyomdai munka 1638 első felében készülhetett. A latin szavak magyarázására a fordító felhasználta ugyanis Comenius „Janua linguarum“ cz. idézett latin-német munkáját, mely csak 1638 elején került ki a brassai nyomdából. Időbe tellett tehát, míg az eperjesi mester kezébe jutott Erdély keleti széléről e munka s míg azt haszonnal forgathatta. Szeptember 15-én azonban már kész példányt küld a naptárfordító Medgyesinek. Ekként világos, hogy a „cursim“ készült fordítás az előző hónapokban napvilágot látott.

Érdekes különben, hogy a Frölich-nyomda e korai terméke teljesen elveszett a régi könyvesházak polczairól. Vagy talán csak lappang elborítva porral, feledéssel?

(Gyulafehérvár.)

Dr. Szentiványi Róbert.

¹ Lásd a *Közművelődés* 1911. évf. 32. száma 5. lapján e levél sajtóhibával teljes szövegét. ² Ugyanott, a 6. lapon.

³ A pecsét körirata ez: Johannes Sraedius.

⁴ Breuer János orvos és lőcsei könyvnyomató.

⁵ Erről a latin alkotású magyar szóról írtam az *Erdélyi Múzeum* 1911. évf. 306. l.

⁶ Comenius Ámos János.

Az erdélyi szászok mezőgazdasága. 68 szöveggéppel. Irta Enesei *Dorner* Béla Győr, 1910. 8-rét 336 lap. Ára 8 korona.

Gazdaságtörténelmi irodalmunk oly szegényes, hogy szívesen fogadunk minden könyvet, amely annak ügyét szolgálja. *Dorner* Béla gazdasági intézőt gyakorlati czélok vezették könyve megírásában: első sorban az a vágy, hogy az erdélyi magyarok valahára megösmérjék s megösmervén, kövessék a velök nyolczadfél száz esztendeje élő *szászok falusi gazdasági életét*. Ezt *Schuller* Gusztáv Adolf, a poetikus lelkű szász író, már 1896 ban megösmertette „Der Siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner“ című munkájában, mely magyarul is megjelent *Székely* István fordításában. *Dorner*, ki többnyire tőle veszi történelmi adatait, sokkal jobban hathat a magyar gazdákra, mert a szászok gazdálkodásából mindig levonja az erdélyi magyar gazdákra vonatkozó tanulságokat, úgy, hogy igen gondosan s a viszonyok alapos ösmeretével írt könyve a magyar gazdaságtörténelmi irodalomnak leghasznosabb és legaldásosabb alkotásai közé tartozik. Azért nem is bírálni, hanem, mint XIX. század szász népéletét bemutató egyik könyvet egyszerűen *ösmeretni* kívánom művét s előre is bocsánatot kérek, hogy ezt egészen röviden nem tehetem.

A műnek első fejezete (1—22.) a nagyon vázlatos *történelmi rész*.

Az újabb nyomozások alapján *Dorner* a szászok őshazáját a Középső-Rajna vidékén keresi s bevándorlásukat a Mosel vidéken 1144—1151-ben kitért éhséggel hozza összeköttetésbe; de elfogadja, hogy egy részük Flandriából, a Zuyder-tó keletkezése (1135) következtében vándorolt be. Föltétlenül Felső-Magyarországon át, Szatmárnémeti felől jöttek Erdélybe.

Kezdetben kizárólag földmiveléssel foglalkoztak s őshazájukból hozták magukkal a háromnyomásos gazdálkodás (Dreifelderwirtschaft) rendszerét. Zárt falvakban telepedtek le s az erdő és legelő egy részét községi közvagyon gyanánt osztatlanul kezelték. Az irtásos szántóföld is a községé volt; egyes ember csak használatra kapott belőle.

A mit a nagyszebeni településről mond, csak G. Bleibtreu berlini festő történelmi képének leírása. Adatokban gazdagabb a barczasági szászok bevándorlásáról szóló fejezet. Szeben vidékét, a melyen a szászok Szászvárostól Daróczig 50.000 házban éltek, 1224-ben II. Endre egy vidékké (Gau) egyesítette az Andreanumban, a melyet kissé bővebben ismertet;

s megjegyzi, hogy az Andreanum egységébe a szászok többi vidéke (Medgyes, a Barczaság, Beszterce, Naszód) csak a XV. században lépett be.

A szászok gazdasági élete azután szépen fejlődött s a tatárok ismételt betöréseikor (1241., 1252., 1335.) már sok kárt szenvedtek; de azért a magyarokat sem lehet arról vádolni (19. l.), hogy ők állattenyésztők lévén, *egy tarisznyával* könnyen elmenekülhettek az erdőbe. Ilyesmit állítani ép olyan hiba, mint azt mondani, (20 l.), hogy „a három nemzet“: a magyar, székely, szász, 1427-ben szövetkezett egymással, a mi tudvalevőleg, csak íz esztendő mulva történt meg. Az sem helyes, hogy VI. (sőt sajtóhibából V.) Károlyt emleget 1711—1740. közt; de hát történeti adatait szász íróktól veszi, kik III. Károly *király* helyett VI. Károly *császárt* szoktak emlegetni.

Azonban szerzőnk nem is a bevezető történelmi vázlatra, hanem *a történelmi eredményeknek, a mai állapotoknak* megösmertetésére fordítja legfőbb gondját. Bennünket ebben az érdekel legjobban, hogy mindvégig tekintettel van a történelemre.

A *szász falu és népe* című fejezetből (23—64 l.) megtudjuk, hogy az első népszámlálás 1765-ben történt. Akkor 227 községben 95.000, 1895-ben pedig 220.000 evangélikus szász élt. Falvaik többnyire a körülbástyázott templomok körül keletkeztek, a milyeneket III. Endre már 1291-ben említ. Ma szalonát tartanak a templomvárakban s a jobb módú szásznak ott háromszáz esztendő s gabonája is van a hombárban. Szerzőnk ezt a népet különösen kulturája és szorgalmas munkássága miatt becsüli. A népnek 85—90%-a mezei gazdasággal foglalkozik, *Dorner* könyvében tehát tulajdonképen csak a szász *falusi* népről van szó. A szász falusi nép nem politizál, hanem az oláh terjeszkedéssel szemben tűzhelye és apai földje megőrzésére, kenyérkeresetre fordítja minden erejét. Szívósan ragaszkodik anyanyelvéhez, de a mai nemzedék már magyarul is tud. Ennek a népnek belső élete a templom és az iskola körül mozog. Megkapó történelmi tartalma van annak a megható szokásnak, hogy a lakodalmi asztalnál az apa ezekkel adja az *ekét* fia kezébe: „Fogadd szívesen, a mit adok, a mi apádat és nagyapádat fentartotta! Szánts szorgalmasan: akkor nem szárad el gabonád élő fája!“ S nem megmosolyogni, hanem követni való ősi szokás, hogy a templomból kijövő lakodalmas nép először a trágyadombot kerüli meg, mert az ad erőt a földnek, a melyből mindnyájan élnek.

Dorner külön fejezetben (65—114. l.) ösmerteti *a szász falu kulturális intézményeit*: az egyházat, az iskolát és az egyesületeket; bővebben azért szól róla, mert ez a kultúra szorosán egybefügg a falvak gazdasági haladásával. Hiszen pl. a szász papnak az egyetemen, a theológián kívül, gazdasági ösmerteket is kellett szereznie s mielőtt parochiát kapott, tanítónak kellett lennie. A szász népelet összetartó

ereje és kapcsa máig is a papság. A tanító szintén hű maradt ahhoz a a négyszázados feladatához, melyet *Honterus* tűzött eléje, mikor az iskolában a gazdasági ösmeretek bővebb tanításáról gondoskodott. Történelmi alapon áll a *Bruderschaft* és a *Schwesterschaft* intézménye, melybe a Confirmatio alkalmával veszik föl a gyermekeket, hogy a közösségnek, az együvé tartozásnak érzését kiműveljék benne. A házasság napján a fiatalok átlépnek a *Nachbarschaftba*, a szomszédsági szövetségbe, melynek legrégebb ösmert szabályzata 1563-ból való, de a nép most is ragaszkodik hozzá. Minden faluban 4—6 „szomszédság“ alakult a közcsend fentartására, tűz, víz ellen való védekezésre, közös kútásására, közös sütő kemencék fölállítására, nehezebb munkában egymás megsegítésére, a halottak tisztességes eltemetésére. Nagy erkölcsi értékek van a *békebiróságok*nak s a *békeesték*nek, a melyeket a szomszédok kibékítésére évenként négyszer tartanak. A falvak kulturális céljait iskolai egyesületek, árvasegélyző, iskolás gyermekeket fölruházó egyesületek, nőegyesületek stb. mozdítják elő.

Dorner szerint a szász községek vagyonosodásának és gazdaságának oka a közvagyon becsületes, hűséges, okos, takarékos kezelése. Míg a székelyföldi miniszteri kirendeltségnek vármegyei megbízottja volt, el is vezette „a gazdaságilag oly annyira elmaradt székely kiscgazdákat“ minden évben a szászokhoz, hogy gazdálkodásuk módját megkedveltesse velük. Egy ilyen kirándulás bő és igen tanulságos ösmertetését közli is (95—114. l.) *Czirmes* Bálint kir. gazd. szaktanár leírásában. A falusi szász gazdák életét és gazdálkodását ezek után bőven és behatóan ösmerteti *az ősfoglalkozásokról és az állattenyésztésről* (115—184. l.) szóló fejezetben. Tulajdonképpen a *mai* viszonyokat rajzolja, de hogy ezeket jól megértesse, mindenütt, utal a történelmi előzményekre s a mult eseményeiből származtatja a mostani állapotokat.

Az *erdővédelemre* vonatkozó okleveles adatokat *Dorner* 1498-ig vezeti vissza a *vadászati* jogot, szász családok a XIV. században már örökségképpen hagyták utódaikra s a *halászatról* fölemlíti, hogy a XIII. században a vízimalmokat és halastavakat szintén örökségben hagyták fiaiknak, vagy eladták egymásnak. Orvhalászok és barbár halpusztítók ellen már 1543-ban hoztak rendszabályokat. A *rétet* a szász hajdan kevesebbre becsülte, de Brassó már a XVI. században örököt tartott a szénakaszalók védelmére. A *közlegelőt* a legrégebb időkben az irtás (*Atzung*), tarló és szabadon nőtt fű szerint különböztették meg és használták. A mint az állatok száma szaporodott, a legelő területek elégtelenek lettek; 1705-ben a juhok, sertések, kecskék Besztercén a legelőkről az istállóba szorultak. A mezei szászokról oklevelesen a XV. században emlékeznek meg először. A szász sohasem pásztorkodott, hanem oláh pásztorra bízta jószágát. A szász egyetem 1549. évi rendelete

értelmében szabad legelőkön csak szász községek állatai legelhettek, oláh juhászok tehát legelőt nem bérelhettek.

Az *állatállomány* — a lakosság számához és a földbirtok terjedelméhez képest — szokatlanul nagy volt. A szászok már bevándorlásuk első éveiben nagy gondot fordítottak szarvasmarháikra. A húsfogyasztás nagyságának egyik jele, hogy kereskedők nyugatfelé élénken kereskedtek marhabőrökkel. Külön községi bikaistállókat a XVI. századtól fogva építettek. 1893-ig majdnem kivétel nélkül podoliai magyar fehérszőrű szarvasmarhát tenyésztettek; a pinzgauai azután jött divatba. Bivalyt kétszáz esztendővel ezelőtt még csak a brassó- és fogarasvidéki kiscgazdák tartottak; azontúl azonban mindenütt nagy számban tartották. A *lovat* betelepedésöktől fogva gondosan tenyésztették, de néhol utóbb kevesebbet törődtek vele; pl. Apoldnak 1639-ben 625, 1886-ban csak 276 lova volt. A szászoknak most 50.000 lovuk van, s újabban mindenütt *lőtenyésztő szövetkezetek* alakúlnak. A *juhtej-szövetkezetek* (az esztena-rendszer) alakjában már legalább háromszáz esztendősek. Mindamellet a szászok a juhtenyésztésre sohasem fordítottak valami nagy gondot azért a nagydisznódi juhgyapjú-feldolgozó szövetkezet s a szebeni, brassai, segesvári posztógyárak ausztráliai gyapjúval egészítik ki szükségleteiket. *Sertés*tenyésztéssel már a Mutterlandban foglalkoztak; most 80—90.000 sertésük van.

Csak közönséges *baromfiakat* tenyésztenek; de a középkorban pl. sok *gerliczét* is tartottak. A *selyemhernyó-tenyésztéssel* 1597-ben Mária Krisztina fejedelemasszony akart jó példát adni, de nem igen követték. A *méhészetnek* már 1283-ból van nyoma Medgyesen.

Mindent összevéve, *Dorner* körülbelül 46 millió koronára becsüli a szász községek állatállományának értékét. Ösmertetvén a tejjgazdaságot, a gazdasági igavonó állományt, az állatok gondozását, takarmányozását, értékesítését, áttér az ötödik fejezetben (185—254. l.) a *birtokviszonyokra és mezőgazdaságra*.

A szász mezőgazdaság a Királyföldön az őshazából hozott szokások alapján jellegzetesen fejlődött, de a más nemzetiségűek közé ékelte falvak az ottani gazdálkodás módjához alkalmazkodtak. Földjeiket egymás szomszédságában hosszú szalagokban hasították ki, az írtatlan földek, (sőt még az erdők kiirtása után keletkezett szántóföldeket, legelőket, kaszálókat is) az egyes gazdák külön használat jogán művelték. De minden községnek voltak közösen használt földjei is. Az ilyen közbirtokok (Freitümer) leginkább az erdők és a legelők. Minden széknek megvolt a maga osztatlan birtoka. 1353-ban alakult meg a barczasági erdő-közbirtok, melyet 13 szász község osztatlanul használt. A szász hétbírák erdeje s a szász egyetem vagyona is ilyen közbirtok. A közbirtok rovására a szász gazda még zavaros politikai viszonyok idejében

sem terjeszkedhetett, de nem is alakúlhatott közte vagyonos úri középosztály. Századokon át megmaradtak azokon a parcellákon, a melyeknek mértékegysége, az Erdoch, egy 12 lépés széles szalagnak felelt meg. Ezek a parcellák utóbb úgy feldarabolták a birtokot, hogy pl. egy 1400 holdas területen 12,000 parcella volt.

A szász községeknek 702,000 holdnyi földjéből most $59\frac{1}{2}\%$ van magánosok kezén s egy földmivesnek átlag 14 földbirtoka van. Megél belőle tisztességesen, elbírja a közterheket s nem ösmeri a proletárságot.

A szász és nem szász községek határvillongásai ügyében Mátyás király már 1486-ban intézkedett. A határokat különben tiszteletben tartották s újabban a tagosítást sem gátolták komolyan. Beltelkeik módosak. Már a XVI. században rendre lerombolták szalmafüdeles, favázás házaikat és cserepes, kő- és téglaházakat építettek. Gazdálkodásuk rendje (Flurzwang) szerint régente a szántóhatárt három egyenlő részre osztották: őszi vetésre, tavaszira és ugarra. Ide nem tartoztak a rendesen félreeső „Hewes“ földek, a melyeket konyha- és veteményes-kerteknek, vagy méheseknek stb. béreltek ki.

A termelés a két és három nyomásos gazdasági rendszeren alapúlt. A hasznot nem hajtó, tiszta ugar-rendszerrel először Keresztényfalva szakított, mely 1845-ben elfogadta a zöld ugarrendszert, vagyis takarmánnyal (zabos bükkönnyel) vetette be a tiszta ugart. Majd áttértek a szabad-gazdálkodásra és a vetés-forgóra, a mi csak tagosított birtokon lehetséges. Szorgalmasan írtották a gazdaságra nézve kártékony állatokat, különösen az egeret; pl. 1903-ban Brassó megye 7 községben közel egymilliót pusztítottak el.

Részletesen felsorolja a szászoknál termesztett gazdasági növényeket, de tollhiba lehet, hogy a törökbúza a XVIII. században a törökök alól felszabadúlt Temesközből került Erdélybe. A szászoknak ebben a fejezetben is nagyon dícsért gazdasági fogékonyságát nem erősíti az az adat, hogy a burgonyával először csak 1805-ben tettek kísérletet. Érdekes, hogy a dohányt 1710—1730 közt kertekben majdnem mindenütt termelték s hogy a komlót a XIV. századtól fogva termelik. A gyümölcsfa-tenyésztés vad gyümölcsfák beoltásával kezdődött. 1494-ben Nagydísznód már a piacon is árulta fekete, ropogós, édes cseresznyéjét, melyről most is híres. Már a XIII. századból van adat, hogy éhség idején a szászok aszalt szilván éltek. A filloxéra elterjedéséig az összes erdélyi bortermelésnek egyharmadrésze a szász szőlő-kertekből került ki; a must-tized adását Zsigmond király rendelte el 1435-ben. Szőlőt csak 48 szász községben nem műveltek. Most iskola-kertekben taníjják a borászatot és a gyümölcsstermelést.

A szász mezőgazdaságnak legjelentősebb vonása és érdeme a mezőgazdasági gépek óriási elterjedtsége, pedig az ősi faekék helyett

csak negyven esztendővel ezelőtt kezdtek vasekéket használni. Ma már minden 4—5 családnak van egy közös cséplőgépe. Erdélyben a trágyakezelés és helyes trágyázás dolgában is a szászok állanak első helyen s gabonájukat is jobban tudják értékesíteni, mint más erdélyi kiscgazdák.

Ezt egyrészt a VI. fejezetben (255—334. l.) ösmertetett *gazdarsadalmi szervezeteknek* köszönhetik. Először 1845-ben, Nagyszébenben állítottak gazdasági egyesületet s Erdély első takarékpénztára Brassóban alakult meg, 1835-ben. Tej- és egyéb szövetkezeteik, gabonarakláraik stb. teljesen modern alkotások. A falusi gazdasági körök mindenütt fokozták a helyesebb gazdálkodásra való törekvést s valóban tanulságos látni, mily öntudatos volt ezeknek s az erdélyi szász gazdasági egyesületnek vezetése. Ezt a munkát megkönnyítette az 1868-ban Brassóban föllállított s 1874-ben Földvárra áthelyezett földműves iskola, melyhez azóta még kettő (1869-ben Besztercén, 1871-ben Medgyesen) járult. A kiscgazdák vállalkozó kedvét a Raffaisen-féle hitelszövetkezetek követik. (Raffaisen Frigyes Vilmos weyesbuschi polgármester állította 1847-ben az első szövetkezetet a Rajna vidékén). A szászok közt 1885-ben Dr. *Wolf* Károly alakította az első ilyen takaré- és hitelszövetkezetet. 1909-ben már 134 hitelszövetkezet volt tízezer taggal. Ezeknek fiókjai az állatbiztosító szövetkezetek, de magának az állatbiztosításnak intézménye az erdélyi szászoknál már igen régi. Más szövetkezetek is alakultak, pl. a bor értékesítésére (pinczeszövetkezetek), gépbeszerzésre, gabona-eladásra, földbirtokszerzésre, belső telepítésre stb.

Dorner ezek után, mint dunántúli magyar, méltán hangoztatja azt a legfőbb óhaját, hogy Erdélyben a maroknyi magyarság kövesse a munkában, a szorgalomban és a műveltségben a szászokat. „A munka mezején omoljanak le a vallási, politikai és egyéb tekintetek! Becsüljük egymást az egyéni jó tulajdonságok: a fajsúly szerint és kövessük egymást az okos példaadás ösvényein!”

Könyvét, mint nagyon komoly intelmet, ajánlom a történelmi fejlődést megszívlelő magyar gazdák figyelmébe.

—i—r.

Százezer baj, millió jaj' egy tévedés miatt. Ez a címe dr. Karácsonyi János egy íves kis füzetének, melyben az oláh nép eredetének és hazánkba költözésének kérdését foglalja össze s reá mutat arra, hogy az erdélyi oláhság dák-római autochton volta Bonfinius könnyelmű és tudatlan meséje. A füzet nyomon kíséri az oláhság történetét a 80 km. széles otrantói tengerszoroson átkelt, a Pindus környékén elszaporodott és néppé alakult pásztorság idejétől (410—800) addig, míg a XII. században a régi Moesia területét is egész a Dunáig benépesítik. Külön fejezetben mutatja ki, hogy mai hazájukban s általában a Duna balpartján 1182-ig oláhok nem laktak; majd külön szakaszban tárgyalja átköltözésüket s külö-

nösen 1242 után mind nagyobb beözönlésüket mai hazájuk s Magyarország területére. Költözésük a XV. század végéig a politikai és államalakulási viszonyok közt oly természetes, hogy senki sem is törődik azzal. Ekkor írja aztán Bonfinius, a ki történetüket nem ismerte, nyelvük alapján, találmóra, hogy Trajánus Dáciájának itt maradt lakói s a hét kiadást ért könyve terjesztette el ezt a mesét, melyet az erdélyi oláhok igazában csak a XVIII. században ismertek meg. Azóta lett ez délibábja sok hiszékeny historikusnak s izgatja képzeletét naiv félművelteknek és önző agitátoroknak.

Karácsonyi, mint minden tárgyában, a miről ír, ebben is mélyen jár s szinte nyomasztó sulyossággal csoportosítja bizonyítékait. Csupán egy térképázat szeretnénk még látni fűzetében, mely tömör előadását és bizonyítékait a fűzet szövegében előforduló évszámmal ellátott helynevekkel, még szemléletesebbé tegye.

Ideje volna azonban annak is, hogy az egész magyarországi oláhság terjeszkedésének adattárát összeállítsuk, kiadjuk s hogy valaki részletesen feldolgozza a terjeszkedés történetét. Hiszen csak az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltáraiban e terjeszkedés virágkorára, a török balkáni előnyomulása idejétől, de különösen a külön erdélyi államiság kezdetétől a XVIII. sz. végéig több ezer olyan adatunk van, melyekkel a mai Erdélynek különösen a Marostól északra eső részeire az oláhság lassú beszivárgását, jobbagyul szegődését és költöztetését évről-évre, faluról-falura s jóformán családról-családra kimutathatjuk. Az ilyen adatok tömege világítja meg igazán, hogy az oláhság mennyire nem őslakó s mily későn került sok mai lakóhelyére. Ez teszi érthetővé szaporodásukat, térfoglalásukat s a rendiség idején jogtalanságukat is.

A fűzet a történelem bizonyítékainak tömör összegezésével és a lényeges, jellemző adatok nagy kritikával végzett megválogatásával igazi nyeresége a kérdés irodalmának s a történelmi igazságnak. Nagy elismeréssel adózunk szerzőjének s őszinte örömünkre szolgál, hogy tekintettel e tanulmány fontosságára és értékére, azt dr. Veress Endre *Erdélyi Történelmi Értesítő* című évnegyedes folyóiratában¹ némi bővítéssel 5000 példányban magyarul s ugyanő német nyelven is megjelent folyóiratában is újra kiadta s így 1000 példányban külföldre is eljuthatott.

(Kolozsvár.)

Kelemen Lajos.

¹ E folyóirat első számát, mely a szerkesztő *Fontes Rerum Transylvanicarum* című 50 kötetes nagy forrás-vállalatát is bőven ismerteti, dr. Veress Endre (Kolozsvár) bárkinek díjtalanul megküldi.